

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/336106842>

Etiket

Book · January 2017

CITATIONS
0

READS
838

2 authors, including:

Lalixon Mukhamedjanova
National University of Uzbekistan

47 PUBLICATIONS 4 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

это учебное пособие [View project](#)

National holidays [View project](#)

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

**IJTIMOIV FANLAR FAKULTETI
“ETIKA VA ESTETIKA” KAFEDRASI**

**LA‘LIXON MUHAMMADJONOVA
FERUZA OBIDJONOVA**

ETIKET

O‘quv qo‘llanma

Toshkent - 2017

*Falsafa fanlari nomzodi, dotsent B.E.Husanovning
umumiy tahriri ostida tayyorlangan.*

**MUALLIFLAR: F.F.N. L.A. MUHAMMADJONOVA
F.F.N. F.A.OBIDJANOVA**

TAQRIZCHILAR: F.F.N. D.S.QODIROVA – Ijtimoiy fanlar fakulteti “Etika va estetika” kafedrasida dotsenti v.b

P.F.N. K.A.FARFIYEVA – I.Karimov nomidagi Toshkent Davlat texnika universiteti, “Falsafa va milliy g‘oya” kafedrasida mudiri.

Mazkur o‘quv qo‘llanma Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti ilmiy uslubiy kengashida ko‘rib chiqilgan va nashrga tavsiya etilgan.

KIRISH

Texnika asri kishisining jamiyat bilan bo'lgan munosabatlaridagi har qanday faoliyatiga beriladigan baho, avvalambor, uning tashqi jihatlariga e'tibordan boshlanadi. Ya'ni har bir kadrning malakali mutaxassis bo'lib yetishishi uchun axloqiy madaniyat hamda turmush estetikasi borasidagi nazariy hamda amaliy ko'nikmalarni egallashi lozim ekanligi sir emas. Shu sababli ham etiketning insonda qat'i odob qoidalarini go'zal xatti-harakatlar bilan uyg'unlashtiruvchi sohalardan biridir. Zero kishilarning o'zaro munosabati ijobiy tus olsa, jamiyat va shaxs ravnaqi uchun muvaffaqiyatli kechadi.

Ma'lumki, estetik va axloqiy madaniyat kishilik jamiyatining tarkibiy qismi hisoblanadi. Uning asosini jamiyatda inson o'zini qanday tutishi kerakligini belgilab beruvchi axloqiy me'yorlar tashkil etadi.

“Etiket” atamasi, dastlab, Fransiyada Lyudovik XIV davrida paydo bo'lib, O'rta asrlarda Yevropada nafaqat madaniyat belgisi, balki kiborlar (aristokrat) va oqsuyaklarni oddiy xalqdan ajratib turuvchi odob qoidalari sifatida xizmat qilgan. Biroq, dastlab olmon mumtoz falsafasining namoyandalari, keyinroq esa ruhiy tahlil axloqshunoslari bu kabi “odob qoidalari” inson erkinligi va ruhiy salomatligi uchun zararli ekanligini ta'kidlaydilar. Chunki o'ta sertakalluflik, faqatgina jamiyat oldidagi obro'si uchun qilinadigan yuzaki odoblar ikkiyuzlamachilik sifatida mulozamatni me'yordan chiqargan va uni qabul qilgan insonga ham ruhiy jihatdan aks ta'sir ko'rsatadi, deydilar. Bunday fikrlar bugungi kunga kelib etiket yoki zamonaviy odob qoidalariga nisbatan bir tomonlama yondashuv ekanligi tushunib yetilmoqda.

Ma'lumki, xalqimiz azal-azaldan odob qoidalarini o'rganish, o'zlashtirish va unga amal qilishni komillikka yetishishning muhim yo'li sifatida e'tirof etadi. Shuning uchun axloq, axloq ilmi, muomala madaniyati va go'zal turmush tarzini shakllantirish masalalariga jiddiy e'tibor berib kelganlar. Ayniqsa, bugungi globallashtirish va axborotlashuv davriga kelib insonlararo axloqiy munosabatlar tizimi yangi ko'rinish oldi. Endilikda odamlarda turmush tarzini go'zallashtirishga ehtiyoj tobora ortib bormoqda.

Talabalarga o'quv qo'llanma tarzida “Etiket” nomi bilan ilk marta taqdim etilayotgan ushbu uslubiy adabiyot etiketning axloqiy-estetik mohiyati, vujudga kelishi, insoniy munosabatlardagi o'rni hamda oila etiketi, er va xotin o'rtasidagi munosabatlar etiketi, oiladagi muomala madaniyati, biznesmen etiketi, marosim etiketi, mobil telefondan foydalanish etiketi, oilaning yoshi kattalar bilan bo'lgan etiketiga doir zamonaviy mavzularning ilmiy asoslari tahlil qilingan. Muomala va muloqot madaniyati, kundalik turmush tarzi odobi, milliy va umuminsoniy axloq ko'rinishlariga doir qiziqarli ma'lumotlar berilgan.

ETIKETNING KELIB CHIQISHI, MAQSADI VA ZAMONAVIY AHAMIYATI

Etiket axloqiy madaniyatning yaqqol koʻzga tashlanadigan munosabatlar koʻrinishlaridan biri sifatida koʻproq insonning tashqi madaniyatini, oʻzaro munosabatlardagi oʻzini tutish qonun-qoidalarining bajarilishini boshqaradi.

Aslida,, “etiket” tushunchasi miloddan avvalgi 2,5 - 3 ming yillikda qadimgi Misrda paydo boʻlgan. Etiket (étiquette) atamasi esa XVII asrning oxirida vujudga kelgan. Ammo qadimgi manbalar etiket qoidalari taʼb, rasm-rusm hamda odatlar shaklida azaldan ibtidoiy davridayoq qabilalarda mavjud boʻlganligini asoslaydi. Bunday qoidalarini toʻliq bajarmaslik oʻzi yashayotgan jamoat yoki qabilaga xiyonat qilish bilan barobar boʻlgan. Avvalida bunday qoidalar nafaqat axloqiy, balki huquqiy, iqtisodiy, diniy hamda qon-qarindoshlik munosabatlarini ham qamrab olgan edi. Jamoatning har bir aʼzosi unga soʻzsiz boʻysunar edi. Shu tariqa etiket bu davrda mustaqil qoidalariga ega boʻlmagan, asosan jamoatning ijtimoiy muammolariga bogʻliq holda tatbiq etilgan. Yaʼni, bu qoidalar tabiiy jamoatning talabi bilan vujudga kelgan. Bunday talablarning bajarilishi qabila yoki jamoatning kattalari tomonidan nazorat qilinardi.

Keyinchalik esa ushbu qoidalar mustaqil ravishda ajralib chiqib, faqatgina axloqiy meʼyorlar darajasida koʻrila boshladi. Qadimgi Sharqda, jumladan, Somir alqovlarida inson xatti-harakatlarini tartibga soluvchi yozma yodgorliklarda – giltaxtalarda oʻz aksini topgan. Qadimgi Misrda esa bu tartib qoidalar qonunlar majmui sifatida emas, balki badiiy adabiyotlar orqali namoyon boʻlgan. Bunday qoidalar, ayniqsa, Somirda ilohiylik bilan yoʻgʻrilgan. Ularni bajarmaslik xudoning qahri bilan qaytarilishi taʼkidlangan. Qadimgi skandinaviya adabiy yodgorligi “Edda” eposi nafaqat dasturxon atrofida oʻtirish qoidalari, balki mezbon sharafiga tilak aytish meʼyorlarni ham oʻzida mujassam etgan.

Bu kabi xatti-harakat meʼyorlari jamiyat taraqqiyotining yoʻnalishini belgilab berardi – yashash tarzi, odamlar dunyoqarashi, jamiyatdagi darajalarni farqlardi. Bu esa keyinchalik turmush etiketi, siyosiy etiketning vujudga kelishiga sabab boʻldi. U butun bir jamiyat bilan birga, oʻzaro davlatlarning tashqi munosabatlarini ham belgilardi.

Siyosiy etiketning vujudga kelishiga 1278 – yilda qadimgi Misr Firavni bilan Xett qiroli Xattush III oʻrtasidagi kumushga bitilgan yozma kelishuv asos boʻla olardi. Garchi Misr bunda magʻlubiyatga uchragan boʻlsa – da, qirol uchun Misr kabi davlat bilan hamkorlik qoʻl kelardi. Shu tarzda kelishuvning imzolanishi diplomatik etiketning (siyosiy etiket) boshqa etiket turlaridan ancha avvalroq paydo boʻlgan desak, adashmagan boʻlamiz. Zotan, davlatlararo munosabatlardagi qabullar qadimgi Misr uchun katta ahamiyat kasb etgan. Zero bunday qabullar juda katta dabdaba va haddan ziyod qoidalar va rasm-rusmlar bilan amalga oshirilardi. Keyinchalik bunday qabullar boshqa davlatlarda ham amalga oshirila boshlandi.

Qadimgi Yunonistonda esa elchilar maxsus “Germes nishonlari” deb nomlangan vakillik nishonlarini oʻzlari bilan olib yurganlar. Elchilar xalqaro

etiketning bilimdonlari sifatida ushbu yurtda qabul qilingan siyosiy qonun-qoidalarni qay darajada bilishlari kelishuv bitimining taqdirini hal qilgan. Qadimgi Rimda esa siyosiy etiket yanada ustunlikka ega bo'lgan. Misol uchun, elchilar qabulining avvali ziyofatlar bilan boshlanib, tashrifning tugallanishida esa ikki tomonlama sovg'a hadya qilish bilan yakunlangan.

Shu tarzda oqsuyaklarni oddiy fuqaro va ulardan pastroq darajada bo'lgan insonlardan farqlay bilish uchun alohida odamlarning o'zini a'lo jamoatda tutishning tartib – qoidalari paydo bo'ldi. 1207 – yilda ispaniyalik Petrous Alfonsi muallifligida ilk bor “O'zini tutish qoidalari” deb nomlangan kitob paydo bo'ldi. Albatta, bu izlanishlar qadimgi Turon hamda Eron zaminida bunday yodgorliklar bo'lmagan, degan fikrni bildirmaydi. Zotan, bunda pandnomalarning o'rni beqiyos. Ammo shuni aniqlash zarurki, milliy o'zligimizni anglash bilan bog'liq bunday ilmiy atamalar juda ko'p chalkash tushunilishi yoki targ'ib qilinishi natijasida ko'pgina noaniqliklar vujudga keladi. Aytaylik, axloq bilan xulq va odobni, odob bilan etiketni bir ma'noda tushunish hollari uchraydi. Aslida, ushbu tushunchalar bir-biridan ham nazariy, ham amaliy, ham qo'llanish jihatidan farqlanadi.

Etiketga keladigan bo'lsak, odob qoidalari etiket qoidalaridan ustun hisoblangan. Zero odob rasm-rusmlari – asosan, tashqi ta'sirga emas, balki ichki jihatlarga – insoniylik, xulq va axloqiylik uchun asos sifatida qaratilgan. Ya'ni etiket “ muhimi qandayligi emas, balki boshqalar uchun qanday ko'rinishda” shiori ostida o'zini yo'qotib qo'ymaslik, aslzodalikning mavjudligini ko'rsatishga intilish va shu bilan jamoatchilikda ijobiy taassurot qoldirish bilan bog'liq bo'lgan. Odob insonlararo munosabatlarni axloqiy lashtirish hamda uni axloqiy anglash orqali takomillashadigan tashqi va ichki go'zallik uyg'unligi sifatida namoyon bo'ladi. Shu ma'noda, “Odob – inson haqida yoqimli taassurot uyg'otadigan, lekin jamoa, jamiyat va insoniyat hayotida burilish yasaydigan darajada muhim ahamiyatga ega bo'lmaydigan, milliy urf-odatlariga asoslangan chiroyli xatti-harakatlarni o'z ichiga oladi” Bundan tashqari, odob insonlarni ranjitmaslik, Jan Pol Sartr aytganidek, erkin jamiyatda erkin bo'lish, ya'ni boshqalar erkini ta'minlashga, odamlarni axloqiylikka, ular orasidagi munosabatlarni yaxshilashga qaratilgan. Ushbu atamalarning ilmiy asosiga murojaat qilsak, ularning mazmun-mohiyati yanada aniqroq namoyon bo'ladi. Shu ma'noda etiket birinchidan, inson va jamiyat o'rtasida munosabatlarning qaysi axloqiy mezonlarga asoslanishini belgilasa, ikkinchidan, siyosat va ijtimoiy voqelikni bir-biri bilan “murosa-yu – madora” qilishga chaqiruvchi tarbiya vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Garchi bu ikki soha insoniy munosabatlarni go'zallashtirishga qaratilgan bo'lsa-da, ularning rivojlanishi individual xarakterga ega. Chunonchi, insonlararo munosabatlarda Sharq e'tiborni odob va axloqqa qaratib, uni pandnomalar orqali rivojlantirgan bo'lsa, G'arbda esa etiket qoidalari diplomatik munosabatlardagi xatti-harakatlarga asoslanadi. Bu borada 1716 – yilda Gamburgda nashr etilgan Montesning “Yuqori tabaqali insonlar va ayollar bilan qanday mulozamat qilish hamda ayollarning bizga nisbatan o'zini qanday tutishi haqidagi kitob” deb nomlangan asari misol bo'ladi. Unda turli tantanali qabullarning etiket bilan bog'liq barcha murakkabliklari tasnif qilingan.

Oʻrta asrlarga kelib, etiket qoidalari cherkov talablari asosida belgilandi. Ruhoniylarning inson munosabatlarini boshqarishga boʻlgan intilishi boshqa sohalar kabi etiket qoidalari asosidagi munosabatlar tizimida turgʻunlikni paydo qildi. Ammo yangi davrga kelib Gʻarbda etiket rivojlana boshladi. Yuqori tabaqali kishilarning moliyaviy imkoniyatlarini yoʻnaltirish, ularning jamoatda oʻz oʻrniga ega boʻlishiga doir etiketning qoidalari takomillashdi. Yigitlarning uylanishi va qizlarning turmushga chiqishi yoki moddiy imkoniyatlari kam yigitning oʻz mavqeini tiklab olish uchun etiket juda katta ahamiyat kasb eta boshladi, hatto dasturxon atrofida oʻzini tutish etiketi siyosiy darajaga ham yetdi. Biroq bu kabi munosabatlarda meʼyorning buzilishi Gʻarb ziyolilarining gʻashini keltira boshladi. Sharqda esa bu masalalarning barchasi axloqiy mezonlar asosida rivojlantirildi. Misol uchun musulmon Sharqida taom tanovul qilish paytiga kelib qolgan mehmon mezbenni rad etishi Olloh bergan rizqdan voz kechish, oʻzini xudodan ustun hisoblash deb tushunilar edi. Yaʼni, taom tanovul qilish ham maʼlum maʼnoda oʻziga xos ibodat hisoblendi. Chunki inson kim ekanligini, hayotning mayda-chuyda tashvishlarini, muhimi, asosiy maqsad – oʻz-oʻzini anglashni unutib qoʻymaslik, tanovul paytida unga rizq bergan Zotning yerdagi ajoyibotlari, borliq borasidagi mushohadaga chorlashi lozim edi. Gʻarbda esa, taomga taklif qilingan mehmon taklifni qabul qilishdan avval bashang va yuksak did bilan kiyingan boʻlishi shart edi. Agar mehmon taklifni qabul qilsa-yu, yuqoridagi qoidani unutsa, bu holat mezbonga nisbatan haqorat tarzida qabul qilinishi mumkin edi. Yaʼni, kibarli jamiyatga “arziydigan” inson boʻlishdan “toyilish” shu jamiyatga qarshi borish bilan barobar boʻlgan.

Shuning uchun etiket qoidalarini buzuvchi mayda-chuyda jihatlar, arzimagan xatolar kechirilmas va kelajakka qattiq taʼsir qilar edi. Bu esa Yevropaning yuksak darajadagi kibarli jamiyatida yashab ketish oson emasligini va faqatgina aʼlo insonlarga bu borada ijobiy natijalarga erishadilar, degan maʼnoni anglatar edi. Bunday talablar keyinchalik bir qator olimlarning yillar davomida etiketga qarshi borish va uni deyarli yoʻqqa chiqarishga intilishiga sabab boʻladi. Zero, oʻrta asrlarda cherkov aqidalarini paydo qilgan turgʻunlik bu paytga kelib sekin-asta oʻz taʼsirini yoʻqota boshlagan, ijtimoiy munosabatlar tizimida Sharqning axloqiy qadriyatlariga asoslana boshlagan edi. Shuning uchun axloqiy tarbiya masalasini etiket qoidalaridan yuqori turishini nazariy jihatdan asoslashga harakat qilindi. Masalan, ruhiy tahlil falsafasi bu borada oʻziga xos yondashuvni vujudga keltirdi.

Bu borada Sigizmund Shlomo Freyd taʼlimotiga koʻra, bolalik davrini boshidan oʻtkazgan inson oʻzi yashab turgan jamiyatning axloqiy hamda estetik mezonlari bilan hisoblashishga majburdir. Mayllarning oʻziga xos kompensatsiyasi esa bolalikdan odamlarda xayol oʻyiniga berilishni kuchaytiradi, keyinchalik ular xayolotga, kuchli ishtiyoqqa aylanadi. Bu masalalarni Freyd “Shoir va xayolot” va “Ruhiy tahlilga kirish. Maʼruzalar” nomli asarlarida izohlab beradi. Uning nazdida xayolot manbai anglanmaganlikda mavjud, anglanmaganlik – inson ruhi quvvatining makoni. Inson bolalikdanoq tashqi olam cheklovlari hamda jamiyat taqiqlari bilan hisoblashishga majbur boʻlar ekan, uning istaklari tufayli vujudga

kelgan o‘zaro ziddiyatlardan qutulish yo‘li bu – xayolot va uning asosida vujudga keluvchi san‘at. Xayolotning paydo bo‘lishi nevroz va psixoz atalmish ruhiy kasallikka sharoit yaratadi, zero u keyinchalik turli ruhiy kasalliklarga olib boruvchi anglanmaganlikni ongga kuchli ravishda yopirilishidan saqlaydi. Jamiyat inkor qiluvchi istak-mayllarning shaxs “men”idan siqib chiqarilishi, albatta, uning ruhiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa inson ixtiyor erkinligi, uning tanlovini hurmat qilishga, erkinlikni vasf qilishga olib keldi hamda etiket avvalgi nufuzdagi hayot-mamot darajasidagi amal emas, balki jamiyatda shunchaki xulq-atvorni to‘g‘ri yo‘lga solishga intiladigan soha darajasiga tushdi.

Faylasuf Abdulla Sher etiketning mohiyatini tushuntirar ekan, “Etiket – takallufning mayda-chuyda jihatlarigacha ishlab chiqilgan odob qoidalari sifatida ijobiy, kishining ko‘zini quvontiradigan muomala hodisasi. Lekin ayni paytda, u asl axloqiy asosini yo‘qotgan majburiy mulozamat tarzida ham namoyon bo‘ladi: etiket qoidalarini bajarayotgan kishi Aslida, o‘z xohish-ixtiyoriga qarshi ish ko‘rayotgan bo‘lishi ham mumkin”, degan fikrni bildiradi.

Axloq-odob qoidalar majmuiga, pandnomalarga ega bo‘lgan Sharq kishisida: “bizga etiketni o‘rganishning nima zaruriyati bor,” - degan savol tug‘ilishi tabiiy. Bu borada etiketni fan sifatida o‘rganish, qolaversa, ijtimoiy-maishiy turmush tarzi sog‘lomlashtirishga yo‘naltirilgan metodologik, axloqiy, iqtisodiy asoslar mavjud. Shuningdek, etiketning muhim ahamiyati shundaki, diplomatik, biznesmen, rasmiy qabullar va tashriflar kabi zamonaviy etiketlardan tashqari, milliy etiket ko‘rinishlari ham mavjud. Ular milliy qadriyatlarni saqlab qolish, ularga nisbatan hurmat va ehtirom bilan munosabatda bo‘lishga chorlaydi. Bu o‘ziga xos axloqiy-estetik xususiyat kasb etadi. Ya’ni unda odob bilan go‘zallikning uyg‘unligini ko‘rishimiz mumkin, qat’i odob qonun-qoidalari chiroyli xatti-harakatlar vositasida amalga oshiriladi.

Avvalo, etiket mumtoz etika fanining axloqiy madaniyat ruknidagi sohasi sifatida o‘tib kelinadi. Ammo axloqiy tafakkur rivoji axloqiy muammolarning zamonaviy masalarini tadqiq qilishi natijasida kengaya boshladi. Bunday holat natijasida etiketni etika fanining alohida qismi tadqiq etishni taqozo qilmoqda. Qolaversa, o‘tgan asrning oxiriga kelib, dunyo ijtimoiy-ma’naviy manzarasining o‘zgarishi va axloqiy qadriyatlarga munosabatdagi “zamonaviylik” ba’zi axloqiy qadriyatlarni noto‘g‘ri tushunilishi yoki ularga mensimaslik bilan munosabatda bo‘lish kabi salbiy holatlarni vujudga keltirmoqda. Ayniqsa, insonlararo muomala va muloqotdagi qo‘pollikni – to‘g‘rilik, kibr va riyoni – qadr-qimmat, odobsizlikni – erkinlik, nomardlik, hiyla va haromni – uddaburonlik, kattalarga nisbatan hurmatsizlikni – mustaqil fikrga egalik, madaniyatsizlikni – dangallik deya qabul qilish achinarli holdir. Bundan tashqari, yuqoridagi salbiy holatlar har tomonlama barkamol avlodni shakllantirish, iqtisodiy jihatdan barqarorlikka ega bo‘lish, axloqiy munosabatlarni tartibga solish, o‘z sohasining ustasi sifatida jahon mutaxassislari bilan bemaol raqobatlasha oladigan kadr bo‘lib yetishish yo‘lida olib boriladigan ishlarga ham monelik qiladi.

Shuni ta’kidlash zarurki, axloqiy tafakkur etiketni o‘z-o‘zicha axloqiy anglashning muhim xususiyatlariga hamda axloqiy tamoyillar, me’yorlar,

tushunchalarsiz qabul qilib, uni ijtimoiy hayotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llash bilan kutilgan natijani bermaydi. Chunki hozirgi zamon etiket mezonlari, qoidalari va talablari barcha ijtimoiy hayot sohalarini qamrab olmoqda. Bugungi etiket inson axloqiy munosabatlarini himoyalaydi. Biroq, etiketning axloqiy talabi hisoblangan nazokat, takalluf, iltifotda samimiylik, ya‘ni botiniy axloqning bo‘lmasligi yoki sustligi amalga oshirilgan harakatlarni oqlamaydi. Shu ma‘noda, bu yo‘lda yuksak axloqiy bilim va dunyoqarashga ega bo‘lmay turib, kutilgan natijaga erishish qiyin. Zero, ulug‘lar aytganidek, “Vaqtiki ma‘lum bo‘ldi, har kishiga ul ilmni bilmak vojibdurkim, qilur amalida ul ilmga hojatmand bo‘lg‘ay. Bas, bilgilki, omi(lar) hamisha xatardadurlarkim, agar bir amalni qilmoqni xohish qilsalar, ul amal ilmini bilmagay...”

Etiketning qoidalari – odobga, odob – xushxulqqa, xushhulq - axloqiylikka olib boradi. Binobarin, axloq – jamiyat, zamon, ba‘zan umumbashariy ahamiyatga ega, insoniyat tarixi uchun namuna bo‘la oladigan ijobiy xatti-harakatlar yig‘indisi, insoniy kamolot darajasini belgilovchi ma‘naviy hodisa sifatida nafaqat shaxsni, balki butun bir jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois etiketni bugungi kunga kelib, texnika asri kishisining zamon talablariga javob beradigan madaniy-maishiy turmush tarzini go‘zallashtirishga, o‘zaro munosabatlar tizimini madaniylashtirishga xizmat qiluvchi fanning yangi tarmog‘i deyish mumkin.

Tayanch tushunchalar

Qadr-qimmat, odob, axloq, milliy qadriyatlar, muomala madaniyati, mayllar, anglanmaganlik, ruhiy tahlil, etiket, zamonaviy etiket, milliy etiket, axloqiy madaniyat.

Mavzu bo‘yicha savollar

1. Etiketning kelib chiqishidagi omillarni izohlab bering?
2. “Etiket” tushunchasi qanday ma‘noni anglatadi?
3. “Odob” tushunchasini ta‘riflang?
4. Etiketning axloqiy madaniyat sohasi sifatidagi mazmunini tushuntiring?
5. Axloq bilan etiket o‘rtasidagi farq nima?
6. Etiketning zamonaviy ahamiyati qanday ko‘rinishda namoyon bo‘ladi?
7. Etiketning axloqiy madaniyatni shakllantirishdagi ahamiyati nimada?

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Karimov I. A. Yuksak ma‘naviyat – yyengilmas kuch. – Toshkent. Ma‘naviyat, 2008.
2. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. Darslik. – – Toshkent.O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010.
3. Aliqulov H. Falsafiy meros va ma‘naviy-axloqiy fikr rivoji. – Toshkent.: Falsafa va huquq instituti, 2009.

4. Abu Homid Muhammad al-G‘azzoliy. Kimyoi saodat. Ruh haqiqati. – Toshkent.: Adolat. 2005.

5. Komilov N. Komil inson haqida to‘rt risola. – T.: Ma‘naviyat. 1997.

MULOQOT ETIKETI

Donishmandlarning “Yuziga boqma, so‘ziga boq”, degan hikmatlari ayni haqiqatdir. Til – inson tafakkuri mahsuli. U inson madaniyati fikriy go‘zalligini yaxshi, ibratli, havas qilsa arziydigan fazilatlarini yuzaga chiqaruvchi vositadir. Muomala esa insonlarni bir-biriga bog‘lovchi, yaqinlashtiruvchi, katta-kichik xayrli ishlarga undovchi fazilatdir. Insonning go‘zal hayot kechirishida, jamiyat orasida o‘z o‘rnini topa olishida, boshqalarning hurmat ehtiromiga erishishida muomalaning o‘rni kattadir. Insonning shirinso‘zligi kishining tarbiyalanganligidan guvohlik bersa, so‘zga boyligi, chechanligi, ma‘nodorligi uning o‘qimishli, bilimdonligini ko‘rsatadi. Go‘zal muomala inson dilini qanchalik xushnud etsa, aksincha,, achchiq so‘z, qo‘pol muomala inson qalbini larzaga soladi. Shirin muomalada bo‘lish ham katta san‘at. Shirin so‘z bilan kishining ishonchi va qalbini egallash mumkin. So‘z, yuz va ko‘z tilning ko‘rki hisoblanadi.

Insonning boshqa inson bilan muloqotiga qarab, uning axloqiga ham baho beriladi. So‘z orqali insonlarning tafakkuri, fikri anglashiladi, muomala madaniyati orqali u kishining odobi, kelib chiqishi, nasl-u nasabi, ota-onasi va ustozining bergan ta‘lim tarbiyasi namoyon bo‘ladi. Insonning ichki dunyosi, shaxsi, aqli va his-tuyg‘ulari uning tashqi qiyofasi – ko‘zlari, chehrasi, shuningdek, qaddi-qomati va yurish-turishida to‘la aks etadi. Insonning ichki dunyosi qanchalik mukammal bo‘lsa, yurish-turishi ham shunchalik madaniyatli bo‘ladi.

Muomala madaniyatida so‘z aqldan kuch, tildan ixtiyor oladi. Til shunday kuchga egaki, suyaksiz bo‘lsa ham suyakni tebratadi. Muomala odobi boshqa kishilar qadr-qimmatini, izzatini joyiga qo‘yishni, an‘anaviy axloqiy-me‘yoriy talablarini bajarishni taqozo etadi. Shuning barobarida, u insondagi yaxshi jihatlarni namoyon etishi, ko‘zga ko‘rsatishi bilan ham ajralib turadi. Uning eng yorqin, eng sermazmun va eng ifodali namoyon bo‘lishi so‘z, nutq vositasida ro‘y beradi. So‘zlash va tinglay bilish, suhbatlashish madaniyati muomalaning muhim jihatlarni tashkil etadi. Shu bois muomala odobi o‘zini, eng avvalo, shirinsuxanlik, kamsuqumlik, bosiqlik, xushfe‘llilik singari axloqiy me‘yorlarda namoyon qiladi.

Ayniqsa, bu axloqiy madaniyatda yaqqol ko‘zga tashlanadi. Uni ko‘proq namoyon qiladigan eng muhim unsurlaridan biri – muomala odobi. Bu borada mutasavvuf olimlarimizdan Imom G‘azzoliy bir qancha o‘rinli fikrlarni bildiradilar: “Hazrati Rasul alayhissalom aytibdurlar: “Haq subhonahu va taolo ochiq yuzlilarni do‘st tutar”. Va yana aytibdurlar: “Hech bir yaxshi amal yo‘qki, mahfiratga sabab bo‘lmoqg‘a ochiq chehralik va shirinzaabonliqdan ziyoda”¹.

¹ Husanov B., G‘ulomov V. Muomala madaniyati.-T.:Iqtisod – moliya.- 2009, - B.8.

Uning fikricha, shirinsuxanlik va bosqlik odobli insonni odobsizdan ajratuvchi me'yordir. Zero, odobsizlik badxulqlikka, badxulqlik axloqsizlikka olib keladi. Yomon insonlarning yomonligi aynan muomaladan kelib chiqadi. Ya'ni yomonga yomonlik bilan qilingan muomala vaqtincha bo'lsa ham o'sha yomonning yo'lida yurishga chorlaydi.

Donishmandlarning *“Yuziga boqma, so'ziga boq”*, degan hikmatlari ayni haqiqatdir. Til – inson tafakkuri mahsuli. U inson madaniyatining fikriy go'zalligini yaxshi, ibratli, havas qilsa arziydigan fazilatlarini yuzaga chiqaruvchi vositadir. Muomala esa insonlarni bir-biriga bog'lovchi, yaqinlashtiruvchi, katta-kichik xayrli ishlarga undovchi fazilatdir. Insonning go'zal hayot kechirishida, jamiyat orasida o'z o'rnini topa olishida, boshqalar tomonidan hurmat – ehtiromga erishuvida muomalaning o'rnini kattadir. Insonning shirinso'zligi kishining tarbiyalanganligidan guvohlik bersa, so'zga boyligi, chechanligi, ma'nodorligi uning ziyoliligi, bilimdonligini ko'rsatadi. Go'zal muomala inson dilini qanchalik xushnud etsa, aksincha,, achchiq so'z, qo'pol muomala inson qalbini larzaga soladi.

“Muomala shaxslararo munosabatning shunday ko'rinishiki, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan axloqiy, estetik, madaniy, siyosiy va ruhiy jihatdan aloqaga kirishadilar, ta'sir o'tkazadilar va ta'sirlanadilar”.¹

“Etiket” keng qamrovli tushuncha bo'lib, u ma'lum ma'noda, umumbashariy miqyosda qabul qilingan muomala qonun-qoidalarini o'z ichiga oladi. Ulardan bizga odat bo'lib qolgan ko'rishish etiketidir.

Salom berish kundalik hayotimizda eng ko'p qo'llaniladigan odat bo'lib, xushmuomalalikni talab qiladi. Salomlashish kishilar o'rtasidagi o'zaro hurmat, muomala munosabatlarining avval boshi bo'lgani uchun uning bajarilishining ham alohida qoidalari bor. Salomlashganda aytiladigan so'zlarga *“Assalom-u aleykum”*, *“salomatmisiz”*, *“omonmisiz”*, *“yaxshimisiz”*, *“salomat bo'ling”* deyiladi. Bu so'zlarda, insonlarning bir-biriga hurmat-ehtiromi, xayrixohlik izhori bilan birga bu so'zlarda chuqur mazmun va mulohaza bor. Kundalik hayotimizda ishlatib turadigan *“marhamat qiling”*, *“baraka toping”*, *“rahmat”*, *“behad minnatdorman”*, *“uzr”*, *“avf etasiz”*, *“kechiring”* va shu kabi iboralar borki, ularning barchasi mulozamatni, insonlarga bo'lgan kamoli ehtiromni bildiradi. Shunga e'tibor berish kerakki, insonga qo'yiladigan talab bilan unga ko'rsatilayotgan iltifot bir-biri bilan bevosita bog'lanib ketganligidan ular orasiga chegara qo'yib bo'lmaydi. Masalan, birovning eshigini taqillatib ruxsat so'rab kirish boshqa insonni noqulay vaziyatga solib qo'yishning oldini oladi.

Salomlashish insonning insonga bildirgan hurmati, odamlarning o'zaro muomala munosabatlarining boshlanishi, bir-biri bilan suhbatlashayotgan ikki dilning kalitidir. Salom berilganda sizga yoqimsiz qarab turgan inson ham alik oladi. Qo'l berib ko'rishayotgan vaqtda bir-birlarini qo'llarini qattiq siqib, qo'lini og'ritib yoki qo'lini uchinigina berib qo'yish o'ta odobsizlikka kiradi. Yoshlar o'zidan katta odamlar bilan ko'rishganlarida, albatta, ikki qo'lini berib ko'rishadilar. Ayniqsa, yosh bolalarning katta yoshdagilarga qo'lini uzatib

¹. O'sha manba.17-bet.

ko‘rishlari ham odobsizlik sanaladi. Kim birinchi bo‘lib so‘rashishi lozim? Buning ham etiketda o‘ziga yarasha qoidalari mavjud:

- yoshi kichiklar yoshi kattalarga;
- erkaklar ayollarga;
- xonaga kirgan inson u yerdagi barchaga umumiy;
- zinadan chiqayotgan inson yuqori pog‘onadagilarga;
- agar ikki oila uchrashib qolsa, ayollar birinchi bo‘lib so‘rashishlari, keyin esa erkaklar so‘rashishlari lozim;
- qanday jamoat joylarida fikr bildirilishidan qat’i nazar, salomdan boshlash kerak;
- yoshi va xizmat pog‘onasi teng insonlar uchrashib qolganlarida, birinchi bo‘lib tarbiyali inson so‘rashadi;
- uyga kelgan mehmon eshikni ochgan insonga salom berishi, keyin uyning kattalari va boshqa mehmonlar bilan so‘rashishi kerak;
- uy egalari hamma o‘tirganlar bilan bir xil so‘rashishlari lozim. Ulardan kimgadir alohida munosabat bilan so‘rashish odobsizlik hisoblanadi;
- biror-bir insonga yuzlanishdan avval salomlashish lozim;
- kechga qolib kelgan inson jamoatga birinchi bo‘lib salom beradi.

Qo‘l berib so‘rashish qoidalari

Qo‘l berib salomlashish muloqot etiketining bir qismi sifatida shakllangan jarayondir. Qo‘l berib so‘rashish odatda erkaklarga xos xususiyat hisoblansa-da, hozirda u barcha yoshdagi va jinsdagi insonlar uchun ham birdan amal qilmoqda. Chunki qo‘l berib so‘rashish orqali inson insonning kayfiyatini, sog‘ligini, hatto fe‘l-atvorini ham bilib olishi mumkin. Qo‘l berib salomlashishning ushbu xususiyatlari ikki tomonlama muloqotning boshlanish belgisidir. Qo‘l berib so‘rashish asosan tanishish va tanishtirish marosimida, shartnoma va bitim imzolaganda, g‘oliblik va mag‘lublikni tan olganda, minnatdorchilik izhor etganda, tabriklaganda, xayrlashganda va hokazo holatlarda qo‘llaniladi. Quyida e‘tiboringizga havola qilinadigan tavsiyalar qo‘l berib so‘rashish odobiga tegishlidir:

- uzatilgan qo‘l albatta, muallaq qolmasligi kerak, bu – insonni yerga urish bilan barobar bo‘lib qoladi;
- ikki qo‘l bilan qo‘lni siqib so‘rashish haddan tashqari xursand holatda, minnatdorchilik belgisi sifatida qabul qilinadi;
- ikki qo‘lni berib so‘rashish, albatta, so‘z bilan ifodalanadi, bunda minnatdorchilik so‘zlari va boshqa iliq so‘zlarni qo‘llash mumkin;
- qo‘l berib so‘rashish tez va qisqa bo‘lishi lozim;
- qo‘l berib so‘rashish davomida ozgina egilib qo‘yish, so‘rashayotgan insonga nisbatan hurmatni belgilaydi;
- ostonada, stol ustidan qo‘l berib so‘rashish xunuk ko‘rinadi;
- o‘z tanishini ko‘rib qolgan taqdirda ham binoning u boshidan bu boshiga qo‘lni cho‘zib kelish insonni kulgili holatga solib qo‘yadi;

- ayol kishi bilan uchrashib qolganda, ayol birinchi bo‘lib qo‘l uzatmaguncha erkak qo‘l uzatmaydi;
- ayol kishining qo‘lini ko‘p ushlab turish mumkin emas, bu uni noqulay vaziyatga solib qo‘yishi mumkin.

Salomlashganda jargon, ko‘cha so‘zlarini, buzib talaffuz etiladigan “*privetik*”, “*salyutik*”, “*chao*”, “*poka*” kabi so‘zlarni ishlatmaslik maqsadga muvofiq. Odatda, ro‘paradan keluvchi kishiga u yetib kelguncha, ya’ni orada 3-4 qadam qolgach salom beriladi.

Sizga mutlaqo notanish bo‘lgan kishi salom bersa, albatta, “alok” olish va uning yanglishganligini sezdirmaslik kerak. Bunday holatda yelka qisish yoki hayron bo‘lib qarash odobsizlik hisoblanadi.

Umuman, o‘zbekchilikda salomlashishning o‘zi ham sizga bo‘lgan munosabatni shakllantiradi. G‘arb odatiga ko‘ra yoshi katta ayollar bilan ko‘rishayotganda o‘rnidan turib, tavoze bilan boshni silkitib salomlashiladi. Bizda esa bu nafaqat katta yoshlilar, balki umuman xotin-qizlarga nisbatan qo‘llaniladi. Zero har bir qiz yoki ayol o‘sha xonadon egasining nomusi hisoblanadi. Bu bilan erkak boshqa bir erkakning oriyati va hurmatini o‘z joyiga qo‘yayotgan hamda boshqalardan ham o‘ziga nisbatan shuni talab qilayotgan bo‘ladi. Agar ayollar qurshovida bo‘lsangiz, unda umumiy ravishda bir marta salomlashib qo‘yiladi. Etiketning buzilishi ko‘rishuvning shovqinli tarzida bo‘lishi hisoblanadi. Odamlar oldida hozir bo‘lishingiz bilan salomlashingiz u daraja o‘zingizga qaratadigan tarzda bo‘lmasligi lozim. Salomlashish, tanishuv yoki suhbatdoshlik uchun eng qulay madaniyatli usul hisoblanadi.

Tanishuv va tanishtiruv etiketi

Odob qoidalari (oddiy xavfsizlik nuqtai nazardan ham) notanish odamlar bilan ko‘chada, transportda, restoran, teatr hamda boshqa jamoat joylarida tanishishni taqozo etmaydi. Bir tarafdin, o‘zingizni notanish odamga bog‘lashga harakat qilish odobsizlikdir. U siz bilan muloqot qilishni istamayotgan bo‘lishi mumkin. Boshqa tarafdin, birinchi uchragan odam bilan tanishuv layoqatsizlik, ba’zida esa xavflidir ham! Xudo biladi u odam kim bo‘lib chiqadi?

Unda qanday tanishish lozim?

Odob qoidalariga binoan, turmush mezonlari bo‘yicha ham, tanishuv uchun o‘rtada ikki tarafga ham tanish bo‘lgan vositachi orqali ro‘y beradi. Siz unga tanishishni istagan odami bilan ko‘rishish uchun murojaat qilishingiz mumkin. Tanishtirganlaridan so‘ng, uning bunga javoban muomalasidan qanchalik siz bilan aloqa qilishni istashini bilib olish mumkin. Agar uning sovuqqonligini his qilsangiz, aloqani davom ettirmagan ma’qul.

Tanishtirish yoki tanishish tanishuvchilarning yoshiga, jinsiga va tanishish joyiga bog‘liq bo‘ladi.

Qayerda va qachon tanishish zarur? Birinchi navbatda, sharoitga qarab kelgusida tez-tez uchrashib turishga to‘g‘ri keladigan shaxs bilan tanishiladi yoki tanishtirish iltimos qilinadi. Asosiy qoidalari quyidagicha so‘zlar bilan ifodalanadi: “*Sizni tanishtirsam...*”, “*Tanishtirishga izn bersangiz...*”, “*Gulnora, tanishing...*”

Tanishtiruvchi kishi har ikkala tamonning ism, familiyalarini mulozamatlik bilan ochiq-oydin aytib ularni tanishtiradi. Bu yerdagi asosiy qoida: kichik yoshdagi kishi – katta yoshdagi kishiga, erkak-ayolga, xodim-rahbarga tanishtiriladi. Tanishtiruvchi kishi avvalo, kichik yoshdagi kishining, keyin kattaning, avval erkak, keyin ayolning, avval xodim, soʻngra rahbarning ismi va familiyasi aytadi.

Yoshlarni katta yoshdagi insonga tanishtirishda, odatda, savolomuz murojaat qilinadi; M: *Ustoz, magistr Abdullayevni siz bilan tanishtirishga ruxsat bersangiz?*, yoki *Hurmatli rektor, iqtidorli talaba Komilovni sizga tanishtirmoqchi edim?* Bunday hollarda tanishtirilayotgan kishi ustoz hamda rektorning ismini aytmaydi.

Hamma vaqt ham, beistisno, erkak kishi ayolga tanishtiriladimi? Yoʻq, hamma vaqt shunday qilinmaydi. Erning oʻz rafiqasini yor-doʻstiga tanitishi oʻz xohishiga bogʻliq: *“Doʻstim Sardor, tanishing – bu mening rafiqam”* qabilida. Odatda, yaqin qarindoshlarning ismlari avval, tanish-bilishlarning ismlari esa keyin aytiladi.

Oila aʼzolarini tanitganda ularning ismlari aytilmaydi. Masalan, *“turmush oʻrtogʻim”, “opam”, “singlim”* yoki *“ukam”* deyiladi.

Uy bekasi mehmonlarni kutib olar ekan, ularni bir-birlari bilan tanishtiradi, uy bekasi oʻrniga uning sohibi tanishtirsa ham boʻladi. Kechroq kelgan mehmonlarni vaqtliroq kelganlarga tanishtiradilar. Agar mehmonlar ketma-ket kirib kelishsa-yu, siz ularni tanishtirishga ulgurmasangiz, unda yordamchi sifatida yaqinroq qarindoshingiz yoki doʻstingizni chaqiring. Mehmonni uyga taklif qilgach, avval u yerda oʻtirganlarga kelgan mehmon tanishtiriladi, soʻng bir chekkadan boshqalarning ismlari aytilib tanishtirib chiqiladi. Mehmonlar unchalik koʻp boʻlmagan taqdirda, alohida tanishtiriladi. Erkaklar oʻrinlaridan turib tanishadilar. Ayollar joylarida oʻtiraveradilar, ammo katta mavqega ega boʻlgan yoki yoshi kattalarni tanishtirishsa, oʻrinlaridan turishlari mumkin. Agar turli yoshdagi ikki ayol tanishayotgan boʻlsalar, yoshi katta ayolga: *“Ruxsatingiz bilan sizga falonchini tanishtirsam”*, – deb yoshroq ayolning ismi sharifini aytib, keyin yoshi kattaroq ayolni tanishtirish mumkin. Boshqacha qilib aytadigan boʻlsak, ayni paytda yosh va mavqe muhim ahamiyat kasb etadi. Xuddi shu tarzda ayol kishiga erkak kishini, xodimni rahbarga tanishtiradilar. Agar mavqe jihatdan ham, yosh jihatdan ham oʻzaro teng boʻlgan odamlarni tanishtirganingizda, birinchi boʻlib, ulardan oʻzingizga yaqinroq boʻlgan kishini tanishtirasiz. Agar mashhur odamni bir paytning oʻzida koʻpchilikka tanishtiradigan boʻlsangiz, uning ismi sharifini keltirib oʻtmasa ham boʻladi.

Yaqinlaringiz, tanishingiz yoki doʻstingizni tanishtirayotganda qoʻshimcha, maʼlumotlarni aniqlashtirishingiz ham mumkin: *“Doʻstim Akmal – xirurg, bu esa Begzod – kursdoshim”*. Tanishtirayotganda ularning ismlarini aniq va tushunarli tarzda ayting. *“Bu kishi Valijon – mashhur aktyor Mahkamning akasi”* degan aniqliklarning umuman keragi yoʻq. Odamlarning ismlarini yodda yaxshi tuta olishiga ishonchi boʻlmagan tanishtiruvchilar *“Tanishing, marhamat janob ...”* bunda siz ismni egasi aytishiga qoʻyib berasiz. Agar endigina yigʻilgan

jamoatga yangi odam qo'shilsa, uning ismini baralla ovozda aytib tanishtirsa bo'ladi, qolganlar o'zlarini tanishtiradilar.

Jamoat transportida yoningizda sherik bilan ketayotganingizda transportga tanishingiz chiqib qolsa va bir-ikkita so'z aytib uzoqlashsa, tanishtirish shart emas, ammo agar suhbat umumiy xususiyat kasb eta boshlasa, uni do'stingiz bilan tanishtirganingiz ma'qul.

Oila a'zolaringizdan biri ishxonangizga ishga kirdi. Hamkasabalarga uni tanishtirasizmi? Agar sizda u bilan sof kasbiy munosabatlar bo'ladigan bo'lsa, shart emas.

Ishxonada. Yangi xodimni jamoaga rahbar tanishtiradi. Eski xodimlar yangi kasbdoshlarini ish jarayoni bilan tanishtiradilar va to xodim "*joylashib*" olguncha sharoit yaratishga harakat qiladilar. Ba'zi bir xodimlar o'rtasidagi munosabatlar hamda o'zaro arazlar haqida yangi xodimga "yetkazish" shart emas. Bir jamoa munosabatining shakli ularning o'zaro do'stona layoqati hamda oldindan mavjud odatlarni ushlab darajasiga bog'liq. Ammo har qanday holatda ham do'stingiz familiyasini aytib murojaat qilishingiz noto'g'ri. Ish vaqtida xizmatga doir vazifalarni bajarayotganda o'zingizni idorangiz nomidan tanitasiz, shunga ko'ra hamma vaqt ham ism, familiyani aytish shart emas.

Dam olish maskanidagi hayot tanishishning nisbatan oddiyroq shaklini taqozo etadi. "*Kitobingizni ko'rsam maylimi?*", deb boshlangan murojaatning o'zi yaqin munosabatga asos bo'la oladi. Bunday holatda qo'shni stol va hamxonaningizga o'zingizni tanishtirishingiz maqsadga muvofiq. Umumiy tanishuv hamda do'stona kayfiyatni paydo qilishda ba'zi oromgohlarda bo'lgani kabi "*tanishuv kechalari*" o'tkazish yaxshi qo'l keladi. O'zaro tengdoshlar – qizlar va bolalarning tanishuvida ismning o'zi yyetarli.

Mana sizni tanishtirishdi. O'zingizni endi qanday tutasiz? Agar sizni tanishtirayotgan kishi ismi sharifingizni aytgan bo'lsa, ko'rishish uchun qo'lingizni uzatayotib, buni qaytarishingiz shart emas. Birinchi bo'lib tanishishga taklifni qabul qilgan odam qo'l uzatadi, ya'ni ayol kishi erkak kishiga, katta-kichikka, rahbar-xodimga. Tanishtirilgan shaxs to unga javoban ko'rishishga qo'l uzatmagunga qadar qo'l uzatmaydi. 18 yoshgacha bo'lgan qizlar kattalar ko'rishayotganda turib ko'rishadilar. Uy bekasi yoshi va jinsidan qat'i nazar o'rnidan turib ko'rishishi lozim. Agar taklif qilinganlardan biri kechikib kelsa, mezbon birvarakay uni hamma bilan tanishtiradi va joyiga o'tkazadi. Kechikib kelgan odamning o'zi keyinroq stol atrofdagilar bilan tanishib olishi mumkin.

Ko'chada siz notanish ayol bilan ketayotgan tanishingizni ko'rib qolsangiz, ayolga qarab bosh bilan ta'zim qilib, bir chetga o'tasiz, ko'rishishni esa tanishingizga qo'yib bering – kerak bo'lsa uning o'zi sizni tanishtiradi.

O'zini boshqalarga tanitish ham bir san'atdir. Bunday vositachisiz tanishish qiyinroq bo'lib, odob saqlashni talab qiladi. Odobli kishi istagan vaqtda o'zini tanita oladi. Tanishi uchun yo'l ochib beradigan vositalar juda ko'p. Tanishish mulozamat bilan eshik ochish, tushirib yuborilgan narsani olib berish kabilardan boshlanishi mumkin. Shuning o'zi gaplashib ketishga va keyinchalik tanishishga sabab bo'ladi.

Ism-shariflar haqida gap ketadigan bo'lsa, bu borada yaxshi xotiraga ega bo'lish odamni vaziyatdan olib chiqib ketadi. Ko'p yillardan so'ng ko'rishib qolganda biz tezda yodga olgan ismning egasi xursand bo'ladi. Ammo begona ismlar tezda xotiradan chiqib ketadigan vaziyatlar juda ko'p. Bunday holatda bildirmaslikka harakat qiling. Agar siz bu vaziyatdan chiqish yo'lini topa olmasangiz: *“Uzr yodimdan ko'tarilibdi”*, deb tan olishga to'g'ri keladi. Bunda vaziyatdan hazil yoki ishonchlilik orqali chiqib ketish mumkin. Yomon xotirada qayta tanishishga to'g'ri keladi. Bunda *“Biz tanishmiz”* degan javobni eshitmaslik uchun o'z ismi sharifini aytib so'rashmagan ma'qul. Boshqa tarafdin, bizni tanimay hayron bo'layotgan yaqinimizga quvonch va ehtiros bilan tashlanar ekanmiz: *“Meni taniyapsizmi?”* deb uni qiynamaganimiz ma'qul. Bundan u noqulay axvolga tushishi mumkin. Ammo *“Biz falon joyda tanishgandik”* degan ma'noda so'z orasida silliq qilib eslatib ketganimiz durust. Bu uni kim bilan gaplashayotganini eslashga yordam beradi.

Ishxonada ham ayol ayolligini yo'qotmaydi. Odobli erkak ayol kishiga joy beradi va turli xil achchiq hamda qo'pol so'zlardan o'zini tiyadi. Ammo barcha mulozamat turlari asosiy narsaga – ishning borishiga halaqit bermasligi lozimdir. Erkak ishlayotgan bo'lsa, ayol uchun o'rnidan turib, paltosini olib berishi shart emas. Ammo garderobda birga bo'lib qolishsa, uni kiyishga yordam berishi shart. Ayol kishi ham o'z o'rnida, agar ishxonada erkak kishi o'zini og'irroq tutsa, shikoyat qilmasligi, erkak kishi ishlab o'tirgan bo'lsa, faqat ayol turgani uchun o'rnidan turishini talab qilmasligi lozim.

Ayollar! Ish sharoitida o'z ayollik latofatingizni suiste'mol qilmang. Ishdagi muammolarini ko'z yoshi bilan hal qilishga intilmang. Va yana bir maslahat. Ish stolini chiroyli sumkalar, shlyapa va atir-upalar chiroyli ko'rsatmaydi. Ular uchun boshqa joy topgan ma'qul. Telefon go'shagini ko'tarayotib, *“Bu kim?”* deb qiziqmang. Buni faqat kotiba muloyimlik bilish imkoniyatiga ega. *“Kim so'rayapti?”* deb so'rash mumkin. Ayni paytda, telefon suhbatlariga doir bir narsani aytib o'tiz joiz. Imkon qadar ishxonada telefonda kamroq va qisqaroq so'zlashish lozim. Agar iloji bo'lmasa, buni yarim ovozda ham qisqa shaklda aytish mumkin. Ishxonadagilarni yo'qotilgan kalit yoki tikuvchi bilan bo'lgan uchrashuvga doir masalalar bilan boshlarini qotirmang. Ishxonadagi alohida jamoa o'rtasida xodimlar tug'ilgan kunlarini nishonlash an'anaga aylanib qolgan. Bu o'z-o'zidan yaxshi, ayyom qanchalik tor doirada bo'lsa, shuncha yaxshi. Tabriklar qabul qilayotgan ayyom sababchisi o'rnidan turadi. Bunga javoban oddiy o'tirishni taklif qilish mumkin: kofe, shirinlik. Haddan ziyod mehmondorchilikka berilmaslik ma'qul. Ish sharoitida bu noqulayliklar tug'diradi va keyingi tug'ilgan kun egasini *“qiynab”* qo'yishi mumkin. Agar sovg'a sifatida shirinlik olgan bo'lsangiz, atrofdagilarni u bilan mehmon qiling. Rahbarning tug'ilgan kuni mavjud muassasaning rasmiga qarab nishonlanadi. Rahbarni tabriklashning eng mos shakli – uning ish stoliga gullar qo'yomoqdir. Lekin baribir xodimlar rahbarga sovg'a qilishni istasalar, unda eng yaxshisi – o'rtamiyona, qimmat bo'lmagan, masalan, shirinliklar, kamyob mevalar, kuldon yoki stol uchun mayda-chuyda narsalar, albom, kitob sovg'a qilish mumkin. Kirishimli jamoalarda

karmon, portfel yoki qo‘lqop ham hadya qilish mumkin. Muassasa rahbari, ayniqsa, yoshroq bo‘lsa, yoshi ulug‘ xodimlar va ayollar bilan birinchi bo‘lib ko‘rishadi. Bo‘limga kirib kelgan rahbar birinchi bo‘lib so‘rashadi. Bu qoidada istisno jihatlar mavjud emas. Xodimlar javob beradi, ammo o‘rinlaridan turmaydilar. O‘zining xonasida rahbar oldiga bir masala bo‘yicha kelgan ayol xodim uchun o‘rnidan turmaydi. Suhbat uzoqqa cho‘zilgan taqdirda, rahbar xodimga o‘tirishni taklif qilishi mumkin.

O‘zini boshqalarga tanitish. Vositachisiz tanishish qiyinroq bo‘lib, odob nuqtai nazardan noziklikni talab qiladi. Tarbiyali kishi istalgan vaqtda o‘zini tanita oladi. Ko‘chada ketayotib, do‘konda, transportda, yoki muassasada biror kishini tez-tez uchratib tursangiz, hatto u bilan ikki og‘iz gaplashgan bo‘lsangiz, zarurat bo‘lsa, unga o‘zingizni bemalol tanishtirish mumkin. Lekin unda tanishish istagi yo‘qligini sezsangiz, tanishish shart emas.

Agar tanishishni istamagan inson bilan tanishtirishsa, buni bildirmagan ma’qul. Shunday vaziyatda ham sipolikni qo‘ldan bermay, muloyim muomalada bo‘lish maqsadga muvofiq.

Murojaat qilish etiketi

Murojaat qilish insondan ko‘p narsani talab qilmaydi. U kishini tarbiya ko‘rganligidan dalolat beruvchi harakatlar majmuasidir. Aslida, murojaat qilish har xil kechib, bu insonni qayerda, kim bilan, qay paytda, suhbatdosh bilan o‘zaro munosabatdan kelib chiqqan holda bildiriladi. Murojaat qilib aytilayotgan so‘zlar nafaqat unga bo‘lgan hurmat, balki maqsadga muvofiqlikda ham qo‘llanadi. Murojaat qilib aytilayotgan so‘zlar nafaqat hurmat belgisi, balki maqsadga erishish vositasi hamdir. Murojaat vaziyatga, sharoitga, jamoaga, muhitga qarab yakka shaxsga yoki jamoaga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Biroq barcha murojaatlar axloq me’yorlariga bo‘ysungandagina ijobiy natija berishi mumkin.

Insoniy munosabatlarda aytilayotgan so‘zlar faqat axloqiy me’yorlarga tayanadi. Bu esa qarindoshlar, sevishganlar, er-xotin, do‘stu – birodar, mansabdor shaxs va xodim o‘rtasidagi munosabatlarda qo‘llaniladigan so‘zlar turlicha bo‘lishini anglatadi. Murojaat ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan munosabat turi bo‘lib, ular og‘zaki yoki yozma ko‘rinishga ega.

Murojaat qilish ham bir necha turlarga bo‘linadi: rasmiy, ishonchli, intim va egasiz.

Rasmiy murojaatlarda “Xonimlar va janoblar” deb jamoatga murojaat qilinadi. Rasmiy murojaatlar mehnat jamoasida rahbarga, ishlab chiqarish korxonalarida yetakchi mutaxassisga, ta’lim muassasalarida ta’lim beruvchi ustozga, harbiy va huquq – tartibot organlarida unvoni katta zobitlarga, davlat ahamiyatiga molik tadbirlarda jinsga qarab yoki barchaga rasmiy murojaat qilinadi. M: Yakka shaxsga nisbatan “janob Toxirov” deb murojaat qilish mumkin. Agar familiya ishlatilmasa, “janob direktor”, “direktor xonim” deb murojat qilish maqsadga muvofiq. “O‘rtoq Abdullayev”, “o‘rtoq general”, ya’ni “o‘rtoq” so‘zini harbiylar qo‘llaydilar. Elchilar hamda yuqori martabali insonlarga nisbatan

“*Janobi oliylari*” deb murojaat qilinadi. Rasmiy munosabatda faqat sizlab gaplashiladi. Rahbarning qo‘l ostidagi barcha kishilar bilan bo‘lgan munosabatida ham, 9 yoshdan yuqori bo‘lgan maktab o‘quvchilardan tortib, talabalar bilan bo‘lgan munosabatda ham, notanish insonga murojaat qilganingizda ham sizlab murojaat qilinadi.

Ishonchli munosabatlarda yaqin insonlar, qarindosh – urug‘, hamqishloq, vatanishlarga qilinadigan munosablarga aytiladi. Bunday munosabatlarda “Sen” deb faqat oilada yoki yaqin munosabatdagi insonlarga murojaat qilish mumkin. «*Amaki*», “*hola*”, “*tog‘a*”, “*opoqi*”, “*kelinoyi*” va boshqa qarindoshlar o‘rtasida shevadan kelib chiqqan holda murojaat qilish mumkin. “*Yaxshi yigit*” yoki “*yaxshi qiz*” degan so‘zlar yoshlarga qarata qo‘llaniladi. Jamoat joylarida kasbi kor daraja hamda yoshga qarab shofyor, doktor, o‘quvchilar, talabalar, yo‘lovchilar, qizlar, yigitlar, bolalar kabi nomlarni ishlatish mumkin. Intim, ya’ni yaqin munosabatlarda “*azizim, jonim, begim, oyim, yulduzim*” kabi murojaatlarni uchratamiz. Egasiz murojaatlar: “*Kechirasiz falonchi ko‘cha qayerda?*”, “*Aytib berolmaysizmi soat necha bo‘ldi?*”, “*Ruxsat bersangiz kirsam*” va boshqalar.

Intim murojaatlarda shaxsga nisbatan chiroyli, yoqimli, erkalash ma’nosidagi so‘zlardan foydalangan holda murojaat etiladi: “*Azizim*”, “*Mehribonim*”, “*Jonim*”, “*Begim*” kabi so‘zlardan o‘rnida va samarali foydalanish zarur. Murojaatning bu turi insonning didli va farosatli ekanligini ham belgilaydi. Biroq ushbu so‘zlarni bemavrid ishlatish bachkanalikka olib keladi. Ayniqsa, «*jonim*” so‘zini barchaga nisbatan ishlatish aslo mumkin emas, bu so‘z faqatgina nikohdan o‘tgan, hayotini bir-biri bilan bog‘lagan kimsalarga nisbatangina ishlatilsa maqsadga muvofiq.

Nomsiz murojaatlarda shaxsning kim ekanligini yaqindan bilish katta ahamiyatga ega emas. Bunday murojaat qisqa mazmunda bo‘lib, biror noma’lum obyekt yoki subyektni aniqlash, u haqda muayyan ma’lumot olish uchun qo‘llaniladi. Masalan, “*Kechirasiz, Olmazor ko‘chasini ko‘rsatib yuborsangiz?*” “*Hurmatli yo‘lovchilar yo‘l haqini o‘z vaqtida to‘lashni unutmang*” “*Doktor bolamni ko‘rib qo‘ysangiz, issig‘i tushmayapti.*” singari murojaatlarda shaxsning aniq ismi ko‘rsatilmasa-da, u haqdagi ma’lumotlar va aytiladigan fikrlar tushunarli bo‘ladi.

Aslini olganda, O‘zbekistonda murojaatning aniq bir shakli yo‘q. Ko‘p holatlarda har bir joyning o‘zidan kelib chiqib, shevaga hamda urf-odatga asoslangan holda murojaat qilinadi.

Yangi tanishgan odam bilan munosabatda tushunmovchilikdan saqlanish uchun tashrifnoma juda qulaydir. Chet mamlakatlarda tashrifnoma juda keng qo‘llaniladi. Ularning raqamlari hamda o‘lchamlari qat’i qoida bilan cheklanmagan. Inson o‘z tashrifnomasini tutqazar ekan, kelajakda shaxsiy hamda ish bilan bog‘liq aloqani qo‘llab-quvvatlayotganini bildiradi.

Suhbatlashish etiketi

Etiket bo'yicha muomala qilishni bilish – avvalambor, suhbatni olib bora olish qobiliyatidir. Bu yerda ham umumqabul qilingan qoidalar mavjud. Suhbatlashish muomala madaniyatini shakllantirishning muhim vositalaridan biri sanaladi. Har qanday suhbat avvalo ma'lumotlar almanishuvidir. Suhbatlashish orqali insonlar bir-birlari bilan muloqotga kirishadilar, bir-birlari haqida ma'lumotga ega bo'ladilar, bir-birlarini tushunib boradilar, shu bilan birga, muomala madaniyatdagi ayrim bo'shliqlarni to'ldiradilar. Suhbatdoshning gapini bo'lmasdan uni oxirigacha tinglay olish muhim xususiyatdir. Zero diqqat va sabrtoqat bilan eshita olish qobiliyati suhbatdoshga nisbatan hamdardlik, layoqatlilik, xayrixohlikni ko'rsatadi. Lekin bu qobiliyat faqatgina tug'ma xususiyat kasb etmaydi – har bir inson uni o'zida hamda farzandlarining tarbiyasida mujassam etib, takomillashtirishi mumkin. Bunda axloqiy tarbiya – axloqiy me'yorlar katta ahamiyat kasb etadi.

Suhbat olib borish mahoratini o'rganish mumkin, buning uchun qadimgi notiqalar kabi sizga zarur bo'lgan bilimlarni egallash lozim. Ammo bu degani do'stona uchrashuvlarni notiqlik san'ati bo'yicha musobaqaga aylantirish shart degani emas. Har kimga ham aqlli gaplarni osonlik bilan yetkazish qobiliyati berilmaydi. Suhbat san'atida sergaplikka yo'l qo'ymay, mashq qilish lozim, hamsuhbat ruhiyatini hisobga olish kerak va bu yyetarli darajadagi tajribani talab qiluvchi faoliyatdir. Avvalambor, biz o'z "men"lashimizdan qochishimiz lozim. O'z shaxsiylikini berkitib, o'zgalarning qiziqishiga e'tibor bermog – bu har bir suhbatning asosiy afzalligidir. Yaxshi ohang suhbatdoshiga ko'ngilsiz yoki uni tushkunlikka tushiradigan suhbatlardan qochishni talab qiladi. Jamoatga yoqish uchun suhbatdoshingizga yaqin bo'lgan va uni ko'proq qiziqtiradigan suhbat mavzularini tanlashingiz lozim. Jamiyatning yoqimsiz a'zolariga doimo hamma narsadan noliyveradigan va ayb qidiraveradigan odamlar kiradi. Ammo muloqot qilish me'yori va tajribasiga ega haqiqiy tarbiyali inson hamisha o'z talabalari darajasida kamtarin, mulohazalarida esa notakabbur va bag'ri kengdir. Agar jamoat sizga notanish bo'lsa, suhbatda mavjud odamlar borasida gaplashmagingiz ma'qul, avval ularning o'zaro munosabatlarini kuzatib, shu asosda biron – bir narsa deyish mumkin.

So'z – bu o'zingizga qarshi qurolga aylanuvchi kuchdir. Yaqin kishini ayblashdan oldin, o'ylab ko'rgan ma'qul. Hasadgo'ylik – eng yomon illat. U barcha axloqiy xususiyatlarni yo'qqa chiqaradi. Mardlik yoki ochiqlik bahonasida ko'rolmaslik hissini ochiqchasiga ko'rsatishni odat qilgan kishiga bo'lgan munosabat hech qachon ijobiy o'zgarish kasb etmaydi. Bu faqat munosabatlarning yomonlashishiga olib keladi. Bundan hech kim yaxshi natijaga erishmaydi. Atrofdagilar uchun notanish bo'lgan tilda biror – bir odam bilan suhbatlashish – madaniyatsizlikdir.

Suhbatdagi har bir so'z suhbatdosh uchun aniq va tushunarli bo'lmog'i lozim. Agar sizning nutqingizni tinglayotgan odam biror – bir so'zni qaytarish uchun gapingizni bo'lsa, tez orada suhbatdosh sizga bo'lgan qiziqishini yo'qotadi,

deganini anglatadi. Bunda nutq o'ta baland ohangda bo'lmasligi lozim, aks holda, o'zni noqulay axvolga solib qo'yish mumkin. Sizing suhbatdoshingizga uchinchi suhbatdosh qo'shilsa-yu, mavzu esa o'ta nozik xususiyat kasb etsa, o'zingizni iltifotli va xushmuomalik jihatdan ko'rsatganingiz ma'qul. Jamoatda barcha narsalar haqida gap ketadi, savollar chuqurlashib ketmaydi, bir narsa har taraflama ko'rib chiqilmaydi, balki qisqacha mulohaza yuritiladi, ammo yuzaki emas. Boshqalar bilan gaplashish istagi borligini yoki suhbat zerikali ekanligini ko'rsatmaslik lozim. Suhbat chog'ida atrofga alanglab, qo'lga tushgan biron narsani o'ynab yoki soatga qarayverish suhbatdoshga hurmatsizlikdir.

Suhbat chog'ida o'zini ko'klarga ko'tarib, o'z faoliyati, izlanishlari, mulki, o'z tanishlari doirasi bilan yoki kimningdir ismini ro'kach qilish bilan maqtanish yaxshi emas – bunday iboralar suhbatdosh aqlining qanchalik tor ekanligidan guvohlik beradi. Munozara qilinayotgan muammolar doirasi keng bo'lishi mumkin, biroq nima bo'lganda ham o'zingizni ishonchli his qiladigan, o'zingizga mos bo'lgan mavzularda suhbat olib borishingiz maqsadga muvofiqdir.

Suhbatdoshni sog'liqdan nolish va ob-havo haqidagi so'zlar bilan charchatish ham etiketga to'g'ri kelmaydi. Suhbat haqiqatan ham qiziqarli bo'lishi uchun barcha qobiliyat va imkoniyatlarni yordamga chaqirish lozim. Shu jihatdan ham suhbatlashish etiketi bir nechta qoidalarni taqozo etadi:

- suhbatdoshingizga og'ir botadigan, xafa qiladigan, noqulay vaziyatga solib qo'yadigan, u gapirishni xohlamaydigan mavzu bo'yicha suhbatlashish vaziyatni og'irlashtiradi;
- o'zingizga ta'rif-tavsif berish, o'z muammo va yutuqlaringiz haqidagi ma'lumotlarga e'tiborni kuchaytirishdan qochish, suhbat chog'ida o'z "men" ini markaziy joyga qo'yimaslik lozim. Bunda axloqning kamtarinlik va bosiqlik me'yorlari qo'l keladi;
- o'z fikrini uqtirishdan avval, noqulay vaziyatga tushib qolmaslik uchun suhbatdoshning ijtimoiy kelib chiqishi, shaxs sifatida, aytilayotgan masala yuzasidan qanday ma'lumotga ega ekanligini bilib olgan yaxshi;
- suhbatdoshni hurmat qilish, hatto uning fikri noto'g'ri deb hisoblanganda ham uni oxirigicha eshitish bilan shaxsning so'z erkinligini ta'minlashga intilish lozim;
- boshqa insonlarni g'iybat qilish, ularning shaxsiy hayoti, muammosi haqida suhbat qurish ham odobsizlik sanaladi;
- har qanday suhbat birinchi navbatda, ma'lumot almanishuvidir. Suhbat jamoat joylarida yoki ko'chada bo'lsa, boshqalarni o'ziga jalb qilmagan holda, past ohangda gaplashish lozim. Tez yoki haddan tashqari cho'zib gapirish ham ma'lumotni o'zlashtirishga xalaqit beradi;
- kam muomala qilinadigan, yaxshi tanish bo'lmagan insonlar bilan muloqotda bo'lishda barchaga tushunarli yengil mavzu tanlab olinadi. M: *Futbol, seriallar, qo'shiqlar, teleko'rsatuvlar v.h.k.* Oilaviy muammolar, shaxsiy hayotdagi kelishmovchiliklar, o'zi tushunmagan va ma'lumotga ega bo'lmagan tor mutaxassislikka oid mavzular haqida gaplashish nojoiz;

- barcha xursand holatda suhbatlashayotgan vaqtda, kayfiyatni tushuruvchi, qo‘rqinchli voqealar, ko‘ngilsiz holatlar haqida gapirish boshqalar kayfiyatini tushirib yuboradi;
- bemorni ko‘rgani borganda o‘lim haqida, uning kasallik tarixi, mayda-chuyda jihatlari haqida gapirish yaxshi emas. Uning o‘rniga yolg‘on bo‘lsa ham ko‘rinishi yaxshiligi, albatta, yaxshi bo‘lib ketishi haqida suhbat qurish lozim;
- dasturxon atrofida ishtahani bo‘g‘uvchi mavzularda gapirilmaydi. Ovqatni yomonlash, kamchilik axtarish yomon odat. Aksincha,, uni tayyorlagan insonning ko‘nglini ko‘tarish lozim;
- tarbiyali va madaniyatli inson tanishi haqida umumiy fikr bildirayotganda yolg‘on ishlatmaydi, uni g‘iybat qilmaydi. Bir inson haqida (hatto u yomon inson bo‘lganda ham) fikr bildirayotgan paytda to‘satdan kirib qolgan mavzu “qahramoniga”, ko‘pchilik ta’sirida miyig‘ida kulib, sinchkov nigoh bilan piching hamda qochiriqlar qilish ba’zida betga aytilgan haqiqatdan ham kuchliroq dilga ozor beradi.

Suhbatlashish jarayoni nafaqat suhbatlashish, balki uni tinglashga ham bog‘liq. Tinglash faqat eshitib o‘tirishi kerak degani emas. Yaxshi suhbatdosh hamsuhbat fikrini bayon etgandan so‘ng, o‘z fikrini to‘liq bayon qilib beruvchi insonga aytiladi. Juda ham kerak bo‘lib qolgan vaqtda uzr so‘rab, M: *Kechirasiz, menimcha shu fikringiz...., yoki Fikringizni bo‘lganim uchun uzr so‘rayman, menimcha...* degan iboralarni qo‘llagan ma’qul. Bu vaqtda ushbu iboralarning egasi suhbatdoshiga so‘zlashga imkoniyat berishi lozim. Bunda dunyoqarash ham katta ahamiyat kasb etadi. Insonning dunyoqarashi haqida gap ketganda, albatta, yoshlar bilan kattalar o‘rtasida tushunmovchiliklar bo‘ladi Shunday paytlarda yoshlar o‘z fikrlarini yoqlamay xo‘p deb, mavzuni boshqa yoqqa burib yuborishlari kattalarni dilini og‘ritib qo‘yishdan asraydi.

Muomalada gapning ohangi har xil bo‘lishi mumkin, bular: takabburlik bilan, sovuq, o‘ziga qaratgan holda, achchiq-tirziq tarzidagi ohanglar. Bir xil, ya’ni monoton gapirish ham boshqalar nazdida zerikarli bo‘lib, qiziqarli ma’lumotni ham hazm qilish qiyin bo‘ladi.

Muomala madaniyatida, bu insonning o‘zini tutishi, ya’ni xatti-harakatining ohang bilan uyg‘unligi, qomatni turishi, qo‘l harakati, yuzdagi imo-ishoralari ham muhim o‘rin egallaydi.

Hayotimizning ko‘p qismini ko‘cha-ko‘y, transport, turli xil jamoat joylarida bizga notanish bo‘lgan odamlar bilan birga –o‘tkazamiz. Nafaqat o‘zimizning kayfiyatimiz, balki atrofimizdagi odamlarning kayfiyati ham jamoatda o‘zimizni qanday tutishimizga bog‘liqdir. Uydan ko‘chaga chiqayotganingizda kerakli bo‘lgan narsalarni: hujjatlar, dastro‘molcha, pul solingan karmon, taroq va boshqa zarur bo‘lgan mayda-chuyda narsalarni olganingizga ishonch hosil qilganingiz ma’qul. Kiyim bosh, oyoq kiyim, soch turmagi, xullas, boshdan-oyoq o‘zimizga razm solib, so‘ng tashqariga chiqishimiz kayfiyatni ko‘tarib, o‘zimizga bo‘lgan ishonchni yanada oshiradi. Ko‘chada o‘zini tutishning eng asosiy qoidasi – bu atrofda gilarining o‘zini noqulay va noxush sezishiga sabab bo‘lmasligidir.

Davrada erkak kishi ayol kishi bilan yumshoq munosabatda bo'lishi shart, ammo oshirib yubormasligi lozim. Haddan ziyod mulozamatlarga bosiqroq javob bermoq lozim. Bunday vaziyatlarda "*Kechirasiz, hazillarga unchalik xushim yo'q*", "*Qaytaryapsiz*", "*Ko'rsatuvni oxirigacha ko'rib olmaymizmi?*" kabi – taxminan shu asnoda javob bergan ma'qul. Gapirayotganda munozaraga berilmasdan, aniq, baland bo'lmagan ohangda, xotirjamlikni ushlab turmoq zarur. Mulozamatga "*rahmat*" deb qisqacha javob beriladi. Odatda, o'zini haddan tashqari erkin, aqlli qilib ko'rsatishga intilgan va diqqat markazida bo'lishni istaganlar qattiq uringanlar, aksincha,, noqulay vaziyatga tushib qoladilar. Bunday odamlarga boshqalarining ismi sharifiga, bo'yi, millati va turar joyiga, sochining rangi, ma'lumoti va avtomobil halokatiga doir hazillar qilish mumkin emasligini hamisha yodda tutish kerak.

O'xshamagan hazilga, dilxiralikka qanday javob berish kerak? Jim bo'lib qolishdek hech bir holat kuchli ta'sirga ega emas. Keyin kimdir biron boshqa mavzuda gap boshlagani yaxshi. Agar "*o'tkir fikrli*" shaxs tinglovchilar g'ashiga tegishida davom etsa, uy egasi unga qarab: "*Bugun sen negadir o'zingdamassan*", deb to'xtatishi lozim. Odamlar o'ziga kelmasdan avval hazillarga ko'mib tashlash kerakmas. Hazil joyida bo'lgani yaxshi. Hozirjavob hazilning ma'nosiga yetib borishda so'zlovchining qattiq kulgusi xalaqit beradi.

Davrada achchiq so'zlarni suiste'mol qilmagan ma'qul. O'zini aqlli deb biladigan bunday odamlar davrada "*qurbon*" topib olib, uni mazax ostiga olish maqsadida turli savollar yoki vaziyatlarga solishga intilishi o'zini ahmoq qilib ko'rsatishdan o'zga narsa emas. Bunda tinglovchilar gapirayotgan odamning aybini qidirishga ko'proq e'tibor beradilar. Erix Fromm ta'limotida bunday odamlarning ruhiyatida sadizm – zolimlik borligini – "zulm qilyapmanmi demak mavjudman", degan shior yashaydigan kishilarga nisbat beradi. Agarda bunday odamlarning harakati tashqaridan juda xunuk ko'rinishi, mazlumni emas, o'zini butun bir tuban xususiyatlarini ko'rsatayotganini va undagi o'ta omilikni tashqariga chiqarayotganini bilganida edi hech qachon bunday harakatlarni qilmagan bo'lar edi. Zigmund Freyd jamoada o'zini bunday tutayotgan shaxs xatti-harakatlari Aslida, hasadgo'ylikdan ekanligi, bunga guvoh bo'layotgan jamoat ham aksariyat holatda bunga to'sqinlik qilmasa-da, ushbu shaxs to'g'risida xuddi shu xulosaga kelishini ta'kidlagan. Bu bilan Freyd jamoada inson o'zini erkinroq tutadi, va badxulqlik bilan bo'lgan barcha harakatlardan tiyilishi qiyin bo'ladi, degan xulosaga keladi.¹ Tahliliy ruhshunoslik asoschisi Karl Gustav Yung esa jamoada ushbu ruhiy holatni arxetiplar bilan bog'lab, unga "trikster" degan nomni beradi. "Trikster – bu odamlar tabiatidagi eng tuban illatlar majmui, jamoaviy anglanmaganlikning tuban ruh – obrazidir".² Demak, jamoatda boshqalar ta'siridan o'z salbiy illatlariga erk berish xavfi kuchliroq ekan, inson bunday paytda o'zini yo'qotmasligi, axloqiy masalalarda mustaqil fikrga ega bo'lishi kerakligini unutmamasligi lozim ekan.

¹ Фрейд З. «Психология масс и анализ человеческого «Я».-СПб, Азбука классика.2008.-76с.

² Ўша манба. 35 – бет.

Suhbat olib borish jarayonida tashvishlari bilan band, ma'nosiz nigohlarni ko'rsatmaslikka harakat qilgan ma'qul. Suhbatdoshga qiziqish bilan, uning so'zlarini tushunayotganini bildirish uchun ba'zi-ba'zida savol berish yoki aniqliklar kiritib turish zarur. Agar hikoyani eshitgan bo'lsangiz, hikoyani o'rtasiga kelganda birdan gapni bo'lishdan ko'ra darhol *“Ha, aytib bergan edingiz”* qabilida gapirib qo'ygan ma'qul. Odobli odam, garchi hikoyani avval eshitgan bo'lsa ham, so'zlayotgan odamni bo'lmaydi. Tasodifan eshitib qolgan narsalarga chuqur sho'ng'ib ketib, munozara qilmaydi.

Bunda axloqiy tarbiyaning ba'zi vositalarini yoki unga yaqin yo'llarni tanlash qo'l keladi. *“Axloqiy tarbiyaning eng kuchli vositasi – san'at. Bu vosita aholining barcha tabaqasini, turli yoshdagi shaxslarni qamrab oladi”*.¹ Zero, zamonaviy ruhshunoslik insonning jamiyat va borliq bilan bo'lgan turli munosabatlarini nafaqat yo'lga qo'yadi, balki uni mustahkamlaydi ham. Misol uchun, ruhiy tahlil falsafasi asoschisi Freyd ta'limotiga ko'ra, madaniy ijod bilan birgalikda badiiy ijod jamiyat faoliyatida shahvoniy qudrat va nafsning ular o'rmini bosadigan ijobiy hodisalarga aylanish orqali, (sublimatsiya) ya'ni tubanlikdan ulug'vorlikka o'tish natijasida vujudga keladi. Ijodkor jamiyatdagi muammolarning yechimini san'at asarlari orqali obrazli tarzda jamiyatning o'ziga taqdim etish bilan topishga intiladi. Ammo, barchaga ham iste'dod va daholik berilavermaydi. Shu jihatdan ham ruhiy tahlil bu masalaning yechimini ikki yo'l bilan hal qilishni taklif etdi. Ilmiy tadqiqotlar natijasi insonning axloqiy munosabatlarida estetik faoliyatning muhim ekanligini ta'kidlay boshladi. Zotan, san'at asarini idrok etish insonda ijodiylik va hozirjavoblik qobiliyatini o'stiradi.

Muomala etiketida hozirjavoblik katta o'ringa ega. Aksariyat hollarda insonlar davraga kirib kelgan kishini sergakligi va hozirjavobligiga katta e'tibor beradilar. Ayniqsa, etiketda ko'rishish va so'rashish jarayoni o'zaro kuzatuvchanlik bilan amalga oshiriladi. Agar ulardan biri bu borada *“soddalik”* qilsa, odamlar orasida buni bildirishning har qanday yo'lidan foydalanishga intilishni ko'rish mumkin. Buning ruhiy-axloqiy jihati shundaki, o'z vaqtida berilmagan *“javob”* yoki *“soddalik”* boshqarilishga loyiq kishi sanalishi, boshqalar oldida *“kulgi”* bo'lish xavfi, bir tomondan, jamiyat qo'ygan etiket qoidalarini o'z vaqtida amalga oshirishga intiltirsa, ikkinchi tomondan, o'ng'aysizlikni yengish uchun hozirjavoblikni qo'llash orqali badiiy ijodiylikka intiltiradi. Bu borada Freyd *“Hozirjavoblik va uning anglanmaganlikka munosabati”* asarida hozirjavoblikning vujudga kelishi va uning qabul qilinishdagi ruhiy holatlari talqinini berish bilan birga, Freyd kulgililikka ham alohida to'xtalib, uning boshqa turlarini, ular orasidagi o'zaro farqini tushuntirishga harakat qiladi.² Davradagi odam boshqaga murojaat qilganda yoki munosabatga kirishganda, beixtiyor suhbatdoshiga so'zlayotgan so'zlaridan birining unli yoki undosh harflarini almashtirib yuborish orqali kulguni vujudga keltiradi. Agar bu so'z o'yini atayin, ongli tarzda amalga oshirilgan taqdirda ham so'zlovchi ijodiy jarayondagi ijodkor kabi

¹ Шер.А. Ахлоқшунослик. Дарслик. Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2010, 312-б.

² Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. – Минск. Попурри, 1999.-5 с.

anglanmaganlikka keng yo‘l qo‘yib beradi. Zero bu jarayon san‘atkorona mahoratni talab qiladi. Muallif so‘zlardagi unli va undosh, so‘zlarga qo‘shiladigan qo‘shimchalarni o‘zgartirish bilan juda chiroyli tarzda o‘z maqsadi yo‘lida foydalanarkan, bir jihatdan so‘zlovchining ruhiyatidagi ziddiyatlarni kulgulilik orqali o‘zini dovdir qilib yoki bilmasdan gapirib yuborgan qilib ko‘rsatish bilan tashqariga, suhbatdoshiga zimdan uyushtirilgan hujum sifatida amalga oshiradi. Ikkinchi jihatdan esa, dilini og‘ritmagan holda, ochiqdan-ochiq kurashlarsiz, kulgulilik orqali suhbatdoshini “silliqlik” bilan “haqiqatga” yetkazib qo‘yadi. Bunday jarayon muomala etiketida to‘satdan paydo bo‘lishi mumkin bo‘lgan qo‘pol munosabatlarning oldini oladi. Biroq ortiqcha hazil, hozirjavoblik doimo to‘g‘ri kelavermasligini unutmaslik lozim.

Shirinsuxanlik ham katta san‘at. Shirin so‘z bilan kishining ishonchi va qalbini egallash mumkin. Unda yuz ifodasi tilning ko‘rki hisoblanadi. Muomala madaniyatida so‘z aqldan kuch, tildan ixtiyor oladi. Til shunday kuchga egaki, suyaksiz bo‘lsa ham “suyakka tegishi” mumkin.

Muomala odobi boshqa kishilar qadr-qimmatini, izzatini joyiga qo‘yishni, an’anaviy axloqiy me‘yor talablarini bajarishni taqozo etadi. Shuning barobarida, u insondagi yaxshi jihatlarni namoyon etishi, ko‘zga ko‘rsatishi bilan ham ajralib turadi. Uning eng yorqin, eng sermazmun va eng ifodali namoyon bo‘lishi so‘z, nutq vositasida ro‘y beradi. So‘zlash va tinglay bilish, suhbatlashish madaniyati – muomalaning muhim jihatlarni tashkil etadi. Shu bois, muomala odobi o‘zini, eng avvalo, shirinsuxanlik, kamsuqumlik, bosiqlik, xushfe‘llilik singari axloqiy me‘yorlarda namoyon qiladi. Muomala odobining yana biri bu – *inson nigohi*. Ma‘lumki, odamning nigohida, yuz ifodasida, qo‘l harakatlarida uning qay sabablardandir tilga chiqmagan, so‘zga aylanmagan hissiyoti, talablari o‘z aksini topadi. Chunonchi, suhbatdoshining gapini oxirigacha eshitmay, qo‘l siltab ketishi yoki fikrini bo‘lib, qo‘pol muomalada bo‘lishi madaniyatsizlikni anglatadi. Suhbatdosh fikrini noto‘g‘ri deb bilgan taqdirda ham tarbiyali va kamtar inson: *“Menimcha adashdingiz?” “Uzr, men boshqa fikrdaman”, “Kechirasiz, men sizning fikringizga qo‘shilmayman”* degan iboralar bilan murojaat qiladi. Hech qachon *“Umuman noto‘g‘ri”, “Bu to‘g‘rida hech narsani tushunmaysiz”, “Bu narsani yosh bola ham biladi”* degan iboralarni ishlatish mumkin emas.

Gapirayotgan insonning fikrini bo‘lib, *“Bo‘lishi mumkin emas”, “O‘zingiz ishonasizmi?”* tarzidagi iboralar bilan chalg‘itish ham odobsizlik sanaladi.

Xushmuomalalik va xushfe‘llilikning mug‘ombirlikdan va qalbaki tortinchoqlikdan kelib chiqmasligi, samimiy, tabiiy va beg‘araz, har qanday mug‘ombirlik va soxta tortinchoqlikdan holi bo‘lishi kerak.

Hamma davrlarda suhbat, muloqot inson muomalasining asosini tashkil qilgan. Suhbat – bu insonlar o‘rtasidagi fikrlar almashunivi bo‘lib, u aqllilik va chiroyli so‘zlashdan iborat bo‘la olmaydi. Ba‘zi insonlar qanday qilib gap boshlashni bilishmaydi, gapirganda o‘zlarini yo‘qotib qo‘yadilar. Juda ko‘p keraksiz so‘zlar, ishlatadilar. Bugungi kunda ba‘zi yoshlarimiz nutqidan mamnun emasmiz. Chunki ularning nutqi umuman yo‘q hisob, gaplari faqat jargon va xunuk so‘zlardan iborat. Agar suhbatdoshingizning nutqi jargon so‘zlar bilan to‘lib –

toshgan bo‘lsa, o‘zi qiynalib poyma-poy gapirsa, talaffuzi yaxshi bo‘lmasa, ohangi quloqqa yoqmasa eng mazmunli suhbat ham o‘z qimmatini yo‘qotadi. Hamma vaqt aniq-ravshan, hovliqmasdan, muloyimlik va mayin ovoz bilan gapirishga harakat qilish kerak. Hovliqib aytilgan so‘zni tushunish qiyin bo‘ladi, juda cho‘zib, sekin gapirish esa kishining sabr-kosasini to‘ldiradi. Talaffuz etilgan har bir so‘z, bo‘g‘in va ohang aniq va ravshan jaranglashi lozim. Juda nozlanib gapirish ham xunuk odat.

O‘z ona tilini hurmat qilgan inson uning buzilishiga yo‘l qo‘ymaydi. Xorijiy so‘zlarning aniq ma‘nosini bilgan va ularni to‘g‘ri talaffuz eta oladigan kishi, zarurat bo‘lsa, ularni o‘z nutqida ishlatishi mumkin.

Ovoz, ohang. Suhbatning tavsifini belgilab berish uchun so‘z boyligi va so‘zning grammatik qurilishi yetarli emas, bu yerda gaplashish ohangi va intonatsiya muhim rol o‘ynaydi. So‘zlashish ohangi iroda va emotsional ta‘sirni, hissiyotni aks ettiradi. So‘zlashish ohangidan hatto kishining kayfiyatini bilish mumkin. Ohang ma‘lum darajada kishining xulqini ham aks ettiradi. Ya‘ni, suhbatdoshimizning tarbiyasi yoki tarbiyasizligini ko‘rsatadi. Yurish-turish vaziyatlari qanchalik ahamiyatga ega bo‘lsa, so‘zlashish ohangi ham shunchalik ahamiyatga ega. Bitta so‘z yoki iboraning o‘zi qanday ohangda aytilganligiga qarab bizga har xil ta‘sir etishi mumkin. Ko‘pincha, aytilgan so‘z emas, balki haqoratimiz ohang kishini ranjitadi. Tovush ohangining chiroyligi yoki ingichkaligi bilan siz bevosita atrofdagilarda og‘ir yoki yengil kayfiyat uyg‘otasiz. Haqiqiy ma‘lumot so‘z ohangdadir. Har bir zamonaviy inson o‘z so‘z ohangini o‘zgartirish imkoniga ega. Agar ohangizning yaxshiligiga ishonchingiz komil bo‘lsa, unda ovozingizni tasmaga yozib olib, uni eshitib ko‘ring. Birinchi eshitishdayoq ko‘pchilik o‘z so‘zi ohangini hayrat bilan tanib qoladi.

Yoqimli ohang – bunda biz ayollarni nazarda tutaymiz – odatda, nafis ohangdir, baland ham, past ham, tez ham, sekin ham emas. Agar sizning ovozingiz boshqalarga yoqmasa, hayotingizdagi tutgan o‘rningizga ohangni mos kelmaganidan bo‘lishi mumkin. Ehtimol, siz gaplashayotganda charchasiz. Boshqa nutqdagi qusurlarni ham to‘g‘irlasa bo‘ladi. Ammo chiroyli nutq uchun faqat ohangning nafisligi yetmaydi. Dunyoqarashning boyligi nutqni yanada go‘zallashtiradi. Zero, quruq so‘zlardan iborat chiroyli nutq odamlarda sizga nisbatan bo‘lgan kinoyani uyg‘otadi. Buyuk mavlono Jaloliddin Rumiy «*Ichindagi ichindadir*» nomli asarida “So‘z – idrok qilishda so‘zga muhtoj bo‘lganlar uchundir. So‘zsiz idrok etganning so‘zga qanday ehtiyoji qoladi? Idrok eta bilgani uchun ko‘klarning, yerning hammasi so‘zdir. Hafif bir sasni eshitganga baqirib-chaqirishning nima hojati bor? Dunyo ham Qur‘ondagi “Bo‘l” (Uning amri bo‘l demak edi edi. U hamon bo‘ldi) so‘zidan bino bo‘lgandir”,¹ degan edi. Shunday ekan, so‘zlarni mazmun bilan boyitish muhimdir. Chiroyli nutq egasi o‘z nutqi bilan bir necha marotabagina odamlarni o‘ziga jalb qilishi mumkin. Lekin mazmunsiz chiroyli so‘zlar odamlarning me‘dasiga tegadi. Ish, martaba, kechinmalar va kayfiyatning yomonligi, betoblik atrofdagilar bilan qo‘pol muomalada bo‘lish huquqini bermaydi. Xatto buyruqni ham muloyimlik, bosiq

¹ Жалолитдин Румий. Ичиндаги ичиндадир. - Тошкент, Янги аср авлоди, 2003. 29 – б.

ohang bilan va shu qatori, bir vaqtda ishga doir qat'iatlik bilan berish mumkin. Buyruq ohangidan faqat bajarilishi shart va majbur bo'lgan harbiy sohalarda foydalanish mumkin.

Texnik aloqa vositalari orqali olib boriladigan suhbatlar etiketi

Hozirgi davrni texnika asri deb bejiz aytishmaydi. Yaxshilab atrofga nazar soladigan bo'lsak, texnik jihozlarsiz ishimiz bitmaydigandek. Shunisi qiziqarliki, hech qancha vaqt o'tmasdan, bir texnik jihoz o'rniga yanada qulayroq, texnika estetikasi talablariga javob beradigan chiroyli jihozlar ishlab chiqarilaveradi. Bunday "yangiliklar"ning ijobiy xususiyatlari bilan bizga salbiylik kasb etuvchi jihatlari ham yo'q emas. Ayniqsa, yoshlarda bu yaqqol ko'zga tashlanadi. O'sha "yangilik"dan barchani boxabar qilish uchunmi yoki maqtanchoqlikdan, yoki shunchaki befarosatlikdanmi ba'zida atrofdagilarni texnika taraqqiyotidan afsuslanish darajasiga kelib qolganini ko'ramiz. Shu sababli ham, texnik aloqa vositalaridan foydalanish etiketiga amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Avvallambor, raqamlarni terishdan oldin, sizning qo'ng'irog'ingiz yoqadimi yo'qmi, shuni o'ylab olgan ma'qul. "Birovni bezovta qilib qo'ymaymanmi? Men bahona qilib, qo'ng'iroq qilayotgan masala birovni bezovta qilishga arziydimi?" kabi o'zimizga berilgan savol masalani anchayin oydinlashtiradi. Shunchaki bekorchilikdan qilingan qo'ng'iroq so'zlashuv avvalidayoq bilinishi bilan birga, mavzu topolmay g'iybat, so'rovnoma yoinki hisobot turiga aylanib ketishi ham mumkin.

Telefonda so'zlashni qanday boshlash lozim?

Avvalambor salom berib, so'ng o'zingizni tanishtirgandan keyingina kerakli odamni chaqirib berishlarini iltimos qilish mumkin. Agar qo'ng'iroq qilingan joy raqamlari to'liq emasligi yoki go'shakni olgan odamni tanish qiyin bo'lsa, "Bu falonchini uylarimi?" – deb so'rash maqsadga muvofiq. Adashib tushilgan telefon raqamini surishtirish shart emas. Ular bu ma'lumotni berishga majbur emaslar. "Uzr, bu 555-55-55 emasmi?", deb so'ragan ma'qulroq. Agar sizga "yo'q" degan javob berilsa, ularni qayta bezovta qilish va ortiqcha savollar berish sizni noqulay axvolga solib qo'yishi mumkin.

Telefon go'shagini ko'targan kishi agar chaqirilayotgan kishi bo'lmasa, so'rayotgan odamga buni bildirib, qachon qo'ng'iroq qilish mumkinligi, kinga yoki qaysi raqamga murojaat qilishi kerakligini aytishi mumkin. Ammo agar chaqirilgan kishi uzrli sabab bilan kela olmasa, buni (masalan, yuvinayotgan bo'lishi mumkin) telefonda aytish shart emas. "Hozir u kela olmaydi. Bir ozdan so'ng qo'ng'iroq qilolmaysizmi?" deyishning o'zi yyetarli. Xullas, har qanday holatda ham telefon go'shagini ko'targan odam qo'ng'iroq qilayotgan kishidan o'z yordamini ayamasligi lozim: "Balki unga biror so'zingizni yetkazib qo'yaymi?" qabilida. Agar qo'ng'iroq qiluvchi o'z iltimosini aytsa, uni yoddan chiqarmaslik uchun, albatta, yozib olish va so'zma-so'z yetkazish lozim.

Telefon aloqasi xodimlariga nisbatan bo'lgan munosabatlarda mulozamat ortiqchalik qiladi: "Uzr, sizdan bir narsa so'ramoqchiydim», «Agar malol

kelmasa...” kabi uzundan-uzoq “*shirin*” gaplar masalaning aniqlashtirilishiga halaqit beradi. Bunda aniq va ravshan masala bilan murojaat qilinadi. Albatta, tashakkursiz ish bitmaydi. Ammo ko‘rishish va xayrlashish shart emas. O‘zbek mentalitetida kimga murojaat qilishdan qat’i nazar (*agar u robot bo‘lmasa*) avval salomlashgan durust. Odatiy “Allo” degan so‘zning o‘rniga “Labbay” ning ishlatilishi ham tinglovchida ijobiy taassurot qoldiradi.

Tezkor yordam lozim bo‘lgan paytda qisqa ravishda voqeaning va yordamning mazmuni bilan tanishtiriladi. Bundan tashqari, telefoni bo‘lgan har qanday kishi favquloddagi holatlarda telefonni berib turishi shart. Muhim va nozik masalalar bo‘yicha telefonda foydalanish uchun qo‘shnilarni “*guvoh*” qilish va o‘z oilaviy muammolarini ovoza qilish yaramaydi. Bunday paytda avtomat telefonidan foydalangan maqul.

Tavsiya etilmaydi

Notanish odamga telefonda “*sen*”lab murojaat qilish mumkin emas, garchi uning ovozi sizga bolaning ovozidek tuyulsa ham – adashishingiz mumkin. Suhbatdoshni yaqin olib “*hola*”, “*amaki*” deb murojaat qilish ham noo‘rin, yaxshisi, “*uzr*”, “*agar malol kelmasa*” va boshqa shunga o‘xshash “*egasi yo‘q*” iboralar bilan munosabatda bo‘lgan durust. “*Oppog‘im*”, “*munchog‘im*” kabi erkalovchi murojaatlar ham agar egasini topmasa xafa qilishi mumkin. Qo‘ng‘iroq qilib olib yana o‘zini tanishtirmay “*Kim bu?*” deb so‘rash madaniyatsizlikdir. Odatda bunday, savolga “*Sizga kim kerak o‘zi?*” degan javob keladi. Aslida,, ular o‘zini tanishtirishi shart emas, qo‘ng‘iroq qilib bezovta qilgan odamning o‘zi bunday savolga javob berishi lozim.

Agar biron-bir odamda baxtsizlik ro‘y bersa, telefonda hamdardlik bildirish yaramaydi, yordam berish uchun unga qayg‘uni yengillashtirish: ruhiy garanglikni olishga harakat qilish, jabrlanuvchini ba’zi zarur ishlarini qilib berish bilan, o‘z amaliyoti orqali namoyon qilish mumkin. Nosog‘lom yoki tashvish tushgan, o‘zi yordamga muhtoj bo‘lgan odam bundan mustasnodir.

Telefon suhbatlari bilan bog‘liq ba’zi qoidalarni yodda tutish lozim

- Telefon qo‘ng‘irog‘iga (ayniqsa ishxonada) darhol javob berishga harakat qilish zarur;
- Avvalambor, salom berishni unutmaslik va undan so‘nggina iltimos bilan murojaat qilish mumkin;
- qo‘ng‘iroq qilgan odam agar kerak bo‘lgan odamni topolmasa, biron-bir ma’lumot qoldirish uchun, albatta, o‘zini tanishtirishi lozim;
- agar telefon raqamining to‘g‘riligi borasida gumoningiz bo‘lsa, xotiraga tayanib raqam termaslik kerak;
- ertalab soat sakkizgacha va kechqurun soat o‘ndan so‘ng qo‘ng‘iroq bilan odamlarni bezovta qilib bo‘lmaydi (agar favqulodda holatlar bo‘lmasa, yoki sizning qo‘ng‘irog‘ingizni kutishayotgan va uyquga yotmaganini aniq bilsangiz);
- agar suhbatlashayotgan vaqtida telefon aloqasi uzilib qolsa, unda qo‘ng‘iroq qilgan odamning o‘zi qayta qo‘ng‘iroqlashadi;

- suhbat boshida hech qachon “*Kim bu?*” deb savol berilmaydi;
- shaxsiy masalalarni hal qilish, garchi telefonda bo‘lsa ham, begonalar oldida noqulaylik tug‘diradi. Shu bois ham, shaxsiy masala bo‘yicha qo‘ng‘iroq qilsangiz, avvalambor suhbatdoshingizning bunga bo‘lgan imkoniyati qay darajadiligini so‘rashingiz maqsadga muvofiq;
- shaxsiy masala bo‘yicha agar u darajada zarur bo‘lmasa, ishxonaga qo‘ng‘iroq qilmagan ma’qul;
- telefonda gapni qisqa qilishga harakat qilish kerak;
- agar sizga qo‘ng‘iroq qilgan odam adashib tarmog‘ingizga tushib qolgan bo‘lsa, tavoze bilan javob berishga harakat qiling. Zero ko‘p hollarda odam emas, texnika sabab bo‘ladi. Keyingi adashilgan qo‘ng‘iroqqa javoban, uzr so‘rab raqamni oydinlashtirib olgan yaxshi;
- mehmonga borganda, telefon zarur bo‘lib qolsa, avval, mezbondan ruxsat so‘rash mezbonga nisbatan hurmat belgisidir. Ammo mezbon ham zarur bo‘lmasa, mehmonni suhbat davomida kuzatib turishi shart emas;
- agar tarmoq besh-olti signaldan keyin ham javob bermasa, trubkani qo‘yib qo‘ygan ma’qul;
- telefon tarmog‘idagi raqamlarning texnik nosozliklarini yoki o‘zingizni adashib tergan raqamlaringizni hisobga olgan holda buyruq va tavsiyalarni berishdan oldin tarmoqqa ulangan raqamni to‘g‘ri ekanligi borasida aniq ma’lumotga ega bo‘lganingiz ma’qul. Ba’zan bizning nutqimizga yetishmaydigan uchta sehrli so‘zlar – “uzr”, “iltimos”, “rahmat” – telefon suhbatlarida, ayniqsa, qo‘l keladi;
- o‘ng‘aysiz holatga tushib qolishni yoqtirmaydiganlar doimo bir holatni yoddan chiqarmasinlar: hattoki sizga juda yaqin bo‘lgan odamlar ham o‘zini sharoit va ruhiy holatdan kelib chiqqan holda har xil kayfiyatda bo‘lishlari mumkin. Shuning uchun agar siz hazillashmoqchi bo‘lsangiz, suhbatdoshingizning so‘zlash ohangidan uning kayfiyatini ilg‘ashga harakat qiling va shunga mos ravishda suhbat olib boring;
- do‘stlar hamda qarindoshlarni telefonda o‘z muammolari, shikoyatlar, kasallik tarixi, turmush o‘rtoq va farzandlarni keltirgan tashvishlari haqida gapirib, tinglovchini qiynash va yangi xaridlarni soatlab muhokama qilish etiketga to‘g‘ri kelmaydi;
- telefondagi suhbat imkon darajada qisqa, xotirjam va tavoze’li bo‘lishi lozim. Ayniqsa jamoat foydalaniladigan telefonlarda. Boshqalar navbat kutayotganini yoddan chiqarmaslik zarur. Biroq kutayotganlar ham suhbatga turli xil noroziliklari bilan halaqit bermasliklari, shovqin ko‘tarmasliklari kerak. Hozirda tarmoqlarning pulli ekanligi, uyali aloqa vositalaridan foydalanish odatiy tusga kirganligining o‘zi bizni tartiblashtiradi;
- agar suhbatdoshingiz uyali aloqa telefonidan yoki olisdan sizga qo‘ng‘iroq qilayotgan bo‘lsa, unda suhbatning qisqa va lo‘nda bo‘lishiga harakat qiling;

- agarda telefonda suhbatlashayotgan odam g‘azabda, yoki qattiq xafa bo‘lsa ham telefon orqali baqirib, turli dag‘-dag‘alar qilishdan saqlanishi, o‘zini to‘g‘ri tutishga harakat qilishi lozim;
- shoshmasdan telefonda suhbatlashar ekanmiz, yana kimdir qo‘ng‘iroq qilib tusha olmasligi ehtimoli mavjud ekanligini hamisha yodda tutishimiz zarur;
- bekorchilikdan telefonda gaplashish yaxshi emas. Agar dildan suhbatlashish istagi bo‘lsa, uchrashgan ma’qul.

Avtojavob bilan gaplashish. Avtojavob bilan gaplashishni yoqtiradigan odam topilmasa kerak. Ko‘pchilik ovozini yozayotgan tasmadan cho‘chib, go‘shakni qo‘yishadi, boshqalar hayron bo‘lib, o‘zlaricha bir nimalarni ming‘ilashadi, dovdirab aytish lozim bo‘lgan muhim masala – o‘zlarini tanishtirishni va telefon raqamini aytishni unutib qo‘yishadi. Ba’zilar esa, ularning ishonchsiz ovozlaridan kulgiga qolishlaridan cho‘chishadi.

Avtojavob bilan gaplashish etiketining qoidalari quyidagilar:

- qoldirilmoqchi bo‘lgan ma’lumotni oddiy va qisqa bayon qilish kerak;
- salomlashish shart emas. Agar avtojavob kunda tekshirilishiga ishonchingiz komil bo‘lmasa, unda siz qo‘ng‘iroq qilgan soat va sanani aytib o‘tib keting. Shu bilan birga, qachon sizga qo‘ng‘iroq qilishlari lozimligini ham aytish mumkin;
- avtojavob tasmaga yozilgan taklifnoma odobsizlik belgisidir. Zero, undan biror – bir ma’no chiqmaydi: avvalambor bu taklif qabul qilinganini bilmaymiz va shu asosda qancha mehmon kelishini va unga tayyorgarlik masalalari noaniqligicha qolaverishi mumkin.

Qo‘l telefonlarni qayta baholash qiyin masala. Ammo baribir ma’lum bir vaziyatlar u bir qancha noqulaylik tug‘dirishi mumkin. Cho‘ntakdagi yon telefon bilan jamoat joylarida, restoran, salon va do‘konlarda ko‘rinish mumkin, ammo kinoteatr, teatr, konsert, dars va ma’ruzalar paytida uning halaqit berishi tabiiy – bunday joylarda telefonni umuman o‘chirib qo‘ygan yoki qo‘ng‘iroqning ovozini vibratsiyaga qo‘yib qo‘yish lozim.

Global tarmoqdagi muloqot

Ishchan muloqotga kirishishning eng asosiy turi global tarmoqdagi muloqot, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Shuning uchun ham Internet tarmog‘i orqali muloqot qilishning ham o‘z etiketi borligi va unga barcha foydalanuvchilar amal qilishlari lozimligi maqsadga muvofiq.

1. Global tarmoqqa registratsiyadan o‘tishda o‘zingiz haqidagi barcha ma’lumotlarni to‘g‘risini joylashtiring.
2. Profilingizga boshqa insonlar rasmini qo‘ymang.
3. Biror – bir inson bilan muloqotga kirishmoqchi bo‘lsangiz, uning shaxsiy profiliga kirib o‘zi bilan suhbatlashing.
4. Do‘stlik yuborgan inson sizni taklifingizni qabul qilmasa, jahlingiz chiqmasin.
5. Taxallus bilan muloqotga kirishgan insonlar bilan umuman gaplashmaslikni maslahat beramiz.

6. O‘zingizni noqulay vaziyatga solib qo‘yadigan rasmlarni joylashtirmang.
7. O‘zingiz yaxshi tanimagan – bilmagan inson bilan muloqotga kirishmang.
8. “Do‘stlaringiz” ro‘yxatini vaqti-vaqti bilan tozalab turing.
9. Muloqotda so‘kinish, shaxsiyatga tegadigan so‘zlardan ehtiyot bo‘ling.
10. O‘zingizni, meningizni saqlang.

Telegramm, messenjer gruppalarida muloqotga kirishganda quyidagilarga amal qilish lozim

1. Tinish belgilaridan to‘g‘ri foydalaning.
2. Faqat katta harflarda yozmang.
3. Atayin noto‘g‘ri yozish (salom, qale....) boshqalarning g‘ashini keltiradi, buni unutmang.
4. Haddan tashqari uzun tekst yoki juda ko‘p rasmlarni yuborish mumkin emas, bu bilan siz boshqalarning Internet vaqtini “yeb” qo‘yayotganligingizni bilishingiz lozim.
5. Ma‘lumotda smayliklardan ko‘p foydalanmang
6. Muloqotga kirishgan insonning ruxsatisiz boshqalarga yozishmalarni ko‘rsatmang.

Elektron pochta orqali muloqot etiketi

Internet tarmog‘i orqali yuboriladigan “Elektron pochta” sohasi ham ancha rivojlangan. Elektron pochta o‘zining ishonchliligi, tezkorligi va maxfiyligi bilan alohida ajralib turadi. Uning ham o‘z etiket talablari mavjud:

1. Adres va shaxsiy nomni to‘g‘ri tanlang, bu sizning “tashrif kartochkangiz” hisoblanadi.
2. Yuboradigan xatingiz nomini to‘g‘ri kiriting. Ma‘nosiz so‘zlardan foydalanmang.
3. Elektron pochta muloqoti – bu telefondagi muloqot emas, murojaatda “iltimos” degan so‘zlarni ishlatib.
4. Yuborgan xatingizga zudlik bilan javob berilmasa, asabiylashmang, buni hurmatsizlik deb bilmang.
5. Smayliklardan to‘g‘ri foydalaning.

Suhbatning ruhiy-axloqiy jihatlari

Tarbiyali kishi o‘zi haqida eng oxirida gapiradi. Agar bu haqda undan so‘rashgan taqdirda ham mavzuni boshqa tarafga burib yuborgani ma‘qul. Shaxsiy muammolar oilaviy yoki do‘stlar davrasida muhokama qilinadi. Jamoatga esa hordiq olish uchun chiqiladi. Uy ishlari va kasalliklar to‘g‘risida yaxshiroq mavzu topolmagan odamlar gapirsinlar. Boshqaning g‘ashiga tegadigan shaxsiy mavzulardan qochgan ma‘qul. Ishonchli ma‘lumotlarni barchaga tarqatish yaramaydi, bu ko‘proq sergaplikdan dalolat beradi. Ko‘pchilik bunday odamlar bilan masofa saqlashga harakat qiladi. Sababi, diqqat markazida bo‘lish uchun

hamma narsaga tayyor bo'lgan bunday “*suhbatdoshlar*” hech kimning qadr-qimmatini bilan qiziqmaydilar. Zero, bironing qusurlarini ko'rsatishning foydasidan ko'ra zarari ko'proq. Boshqalarning aybini ko'rsatish evaziga o'zini “*minbar*”ga olib chiquvchilar nafaqat odobsiz, balki axloqsiz ham sanaladilar. Haqiqiy insonlar jamoatda boshqalarni aybini aytishdan o'zlarini tiya biladilar. Suhbat qiziqarli bo'lmog'i lozim. Turli pishiriqlar pishirishning yoki futbol o'yinidagi usullar haqidagi mavzular uzoq cho'zilmaydi. Tor doiradagi bunday mavzular haqida gapirmoq va bu borada biror narsa o'rgatmoq davradagilarni charchatib qo'yishi mumkin. Shunchaki gapdonlik uchun kerakmas, behuda gaplar gapirishdan hech kim zavqlanmaydi. Agar tinglovchilar sizning so'zlaringizga nisbatan diqqatsiz bo'la boshlasalar, suhbatni to'xtatgan ma'qul hamda suhbatning qiziqarli borayotganligiga amin bo'lgangdagina suhbatlashgan yaxshi. Faqat tinglovchilik qilish ham odamlarni zeriktiradi, ba'zida siz ham biror-bir fikr berish orqali o'z munosabatingizni bildirib turganingiz ma'qul. Guruh bo'lib jamoadan chiqib ketmagan afzal. Agar shunday istak bo'lsa, o'z uyiga odamlarni taklif qilish mumkin. Baland martabadagi kishilar to' sizga murojaat qilmaganlariga qadar, hadeb ular bilan muloqot qilishga shoshilmaslik lozim. Yakunlanmagan suhbatni o'rtasida tashlab ketmaslik kerak. Agar suhbatdoshlardan biri sizga qarshi fikr bildirsa, jizzakilik qilish to'g'ri emas, garchi mavzu o'ta qiziqarli bo'lgan taqdirda ham qolganlar sizning emas, sizga qarshi bo'lgan kishi tarafini olishlari mumkin. Davrada biron-bir odam bilan shivirlab suhbatlashish nojoiz. Bu atrofdagilarning g'ashiga tegadi. Ko'z suhbatdoshning tugmachasi yoki boshqa narsasiga emas, balki uning nigohiga qadalgan bo'lishi lozim. Boshqalarni qo'l bilan ko'rsatish yaramaydi. Suhbat chog'ida qo'llar suhbatdoshning yelkasida bo'lishi shart emas. Stol atrofidagi suhbat diqqat – e'tiborni jalb qilishi, ayniqsa, hurmat yuzasidan o'ng tomondagi ayolga qaratilgan bo'lishi kerak. Umumiy suhbatga bir chekkada o'tirgan uzoqdagi odam bilan so'zlashib, shovqin qilish orqali halaqit berish mumkin. Shoshib turgan kishi bilan suhbat olib borishga harakat qilish nojoiz. Agar erkak ayol bilan ketayotgan bo'lsa, uni faqat zarurat yuzasidan to'xtab gaplashish mumkin. So'zlariga qarab tanishlaringizga baho bermang, uning amali so'zlaridan yaxshiroq bo'lishi mumkin.

Bahslashish etiketi

Bahsning asosiy qoidasi shundan iboratki, hatto juda qulay vaziyatlarda ham odamlar fikrini o'zgartirish juda qiyin masaladir. Agar o'z qarashlaringizni boshqa bironga o'tkazishni istasangiz, uning fikrini hurmat qiling. Hech qachon odamga uning nohaqligini aytmang. Xato qilish ehtimolini o'zingizda bo'lishiga ham e'tibor bering. Bu barcha turdagi bahslarga yakun yasaydi. Bu suhbatdoshni o'zi ham siz kabi nohaq bo'lishini tan olishiga imkon beradi.

Bahs tug'dirmaydigan shunday iboralar ham mavjudki, ular diqqat bilan eshitishga undaydi. Masalan: “*Sizni dilingizdan o'tayotgan fikrlarga qarshi emasman, balki men ham xuddi shunday qilgan bo'lar edim*”. Bahs paytida “*Janjal bilan biron narsaga erishib bo'lmaydi*” degan iborani eslashga harakat qilish lozim. Eng yaxshi natijaga erishishning yo'llaridan biri bu – bahsdan

qochishdir. Bahsdan qizishib, o‘z g‘ururini yerga urishni istamay, nohaqligini bilib turib ham tan olmaslik mumkin ekanligi ehtimoli bor. Bunga nisbatan o‘z fikrini aytib qo‘yishning o‘zi yetarli. Balki biroz vaqt o‘tib, hech qanday bosimning ta‘siriz ham u to‘g‘ri xulosaga kelishi mumkin. O‘zining haqligini qaysarlik bilan isbotlash yoki bahslashish, ma‘lum ma‘noda zo‘ravonlik ham hisoblanadi, va oqibatda, yagona kelishuvga olib kelmasligi mumkin. Anglashilmovchilikni madaniyat, munosabat, tavozelik va muloyimlik, aniqlik va sovuqqonlik hamda boshqani tushunishga harakat qilish orqali bartaraf qilish mumkin.

Bahs asosli va ishonchli bo‘lishi lozim. Bahsda, asosan, raqibni *“chaqib”* xafa qilish emas, balki undan qochishga harakat qilish shart. Bahsda keltirilgan asoslar albatta, to‘g‘ri bo‘lishi lozim. Kasbiy munozara doimo asoslar zanjirini talab qiladi. Tadqiqotchilarning gaplariga qaraganda, mantiqdan bexabar kishilarga nisbatan mantiqiy isbotlarni keltirish usullaridan boxabar kishilarni jamoatda bahsdan muvaffaqiyatli chiqib ketishlariga imkoniyat darajasi balandroq bo‘lar ekan.

Kasbga doir bahsda o‘zini tutish uslubi doimo muloyimlik kasb etishi zarur. Bosiq va mulozamatli odam doimo g‘olib keladi. So‘zamollik diqqatli jimlik bilan almashishi lozim. Jizzakilik va asabiylashishga o‘rin yo‘q. Individual bahsda asosiysi – asos, mantiq va dalillardir. Imo–ishoralar va hayqirishlarni qabul qilish mumkin emas. Cho‘zilib ketadigan bahslarda har ikkala taraf o‘zining axloqi haqida o‘ylab ko‘rishi lozim. Har holda gap bunday bahslarda singan kosa ustida ketmaydi. Janjallarga sabachi bo‘ladigan odamlar o‘zi haqida o‘ylab ko‘radigan bo‘lsa, odatda, *“Asablari hech narsaga yaramasligiga amin bo‘ladi”*. Lekin bu degani sof vijdon bilan ochiqchasiga urishaverish kerak degani emas. Bunday odamlar o‘ziga *“Nima uchun men doimo asabiylashaman?”* degan savolni bermoqlikka da‘vat etamiz. Ko‘p holatlarda asabiylashishning asl sabibini anglab yetgandan so‘ng hayot o‘z yo‘ldiga tushadi. Harakat qilib ko‘rsa arziydi.

Tayanch tushunchalar

Muomala madaniyati, ohang, ovoz, tanishish, tanishtirish, salomlashish, qo‘l berib so‘rashish, mulozamat, bahslashish etiketi, murojaat, telefonda suhbatlashish, avtojavob xizmati etiketi, global tarmoq etiketi.

Mavzu bo‘yicha savollar

1. Muloqot etiketi haqida qanday fikrdasiz?
2. Muomala madaniyatining qoidalari.
3. Tanishtirish va tanishishning qanday qoidalarini bilasiz?
4. Murojat qilish qoidalari haqida nimalarni bilasiz?
5. Salomlashish odobi.
6. Qo‘l berib so‘rashish zaruriyatli va qoidalari haqidagi fikringiz, qanday?
7. Ohang va ovoz.

8. Mulozamat haqida fikringiz.
9. Tanishtirish qoidalari haqida nimalarni bilasiz?
10. Bahslashish etiketi haqida nimalarni bilasiz?

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent.: Ma'naviyat, 2008.
2. A.Sher. Axloqshunoslik. Darslik. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010, 308-b.
3. Husanov B., G'ulomov V. Muomala madaniyati. T.: Iqtisod-moliya. 2009
4. Jaloliddin Rumi. Ichindagi ichindadir. – Toshkent.: Yangi asr avlodi, 2003. - 29 b.
5. Фрейд З. «Психология массы и анализ человеческого «Я» - СПб, Азбука классика .2008.
6. Максимов А. Искусство общения или ремесло общения. М.: 2006.
7. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательности. – Минск. Поппури, 1999-5 s.
8. ЭТИКЕТ от а до я. www.etiksite.ru. 11. KB.
9. Правила этикета. www.etiksite.org. 3 KB.

KIYINISH MADANIYATI VA NOQULAY VAZIYATLARDAN CHIQUISH USULI

Inson tug'ilishidan boshlab yo'rgaklanadi. Ammo hozirda dastlabki kunlardan oq kiyina boshlaydi. Kiyim insonning suratini emas, balki uning butun ichki dunyosini siyratini ham ko'rsatadigan omildir. Madaniyatlikning asosiy belgilaridan biri ham, bu – kiyinish etiketidir. Kimning qanday kiyinishiga qarab, uning estetik didi, farosati, oddiy va ma'naviy darajasini, hatto kasbini ham aniqlab olish mumkin. Kiyinish etiketi kiyinish odobi kishilarning o'zaro muomalasiga, bir-biriga bo'lgan munosabatiga, yurish-turishiga ham ta'sir qiladi.

Lekin kiyinish haqida aniq bir andoza mavjud emas. Kiyim uchun olinadigan turli narsalarning har biri kishining didi, bo'y-basti, yoshi, moddiy imkoniyatlari hamda jamiyatda tutgan o'rniga bog'liq. Inson kerak bo'lmagan xaridlardan o'zini asrash uchun doimo o'zini boshqarib turishi lozim va yangi narsalar uyingizda mavjud bo'lgan kiyimlarning uslubiga, gazlamaning rangiga mos keladimi-yo'qmi, uni boshqa narsalar bilan kiya bo'ladimi, va h.k. larga e'tibor berishi lozim.

Kiyinish shaxsning o'ziga xos xususiyati bo'lib, hamma vaqt go'zallik, uyg'unlik, noziklik, odob, xushmuomalalik, odamshinavandalik haqidagi tushuncha darajasining belgisidir.

Insonning tashqi go'zalligi kiyim rangining bir-biriga mosligi, tabiiyligi va soddaligidadir. Xushbichim va chiroyli kiyinishning ma'nosi nimada? Ko'zga tashlanmaydigan hamda kishiga tabiiy go'zallik beradigan va uning ayrim kamchiliklarini bilintirmaydigan ust-bosh, chiroyli, xushbichim, gavdaga, yoshiga va faslga mos kiyim kiyishdir.

Ammo bu faqat axloqiy tarbiya bilan bog‘liq emas. Balki estetik tarbiyaning qanday shakllanganligi bilan bog‘liq. Rivojlangan estetik did insonni nafaqat kiyinish, yashash umuman turmush tarzini go‘zallashtiradi, balki avvaldan qaysi andoza yoki qaysi ranglar rusm bo‘lishini ilg‘ash qobiliyatini paydo qiladi. Badiiy asarlar, san‘at turlarini estetik idrok etish, estetik anglashni shakllantirish didga juda yaxshi ta’sir qiladi. Bunda siz nafaqat boshqalar kabi chiroyli yashashingiz, balki o‘z uslubingizni yaratib, ularning tanloviga ta’sir qilishingiz ham mumkin.

Erkaklar va ayollar uchun zamonaviylik. Kiyim ma’lum davr va ijtimoiy sharoitda kishilarning go‘zallik haqidagi qarashlari mujassamlashadigan moda – rusm bilan bog‘liq. Kishilik jamiyati rivoji jarayonida bu qarashlar o‘zgarib boradi, shu munosabat bilan moda ham uzluksiz o‘zgarib turadi. O‘zbek xalqining milliy madaniyati, urf-odatlarini asrlar davomida davr va sharoitga, jamiyat taraqqiyotiga moslashib o‘zgarib kelgan. Tarixga aylangan kiyim va liboslarni qanday kiyish urfi va qoidalari deyarli istisnoli jihatlardagina o‘z kuchini saqlab qolgan. Ammo odamlar kiyimlarni tanlashda va ixtiro qilishdan toyganlari yo‘q. Aksincha,, zamonaviylikka bo‘lgan talablar oldingi davrdagiga nisbatan ancha ilgarilab ketdi.

Yaxshi kiyinish o‘ziga xos san‘at. Kishi bu san‘atni egallashi uchun moda talablariga rioya qilibgina qolmay, o‘z didini ham tapribiyalashi kerak. Didni tarbiyalash uchun qonunlari me‘yor, va o‘zaro mos tushunchalarga asoslangan san‘atning barcha turlari bilan tanishib borishi lozim.

Zehn bilan tanlangan orasta libos uning egasini didi yaxshiligini bildiradi. Ko‘ylak javoni to‘la bo‘lmasdan turib ham did bilan kiyinish mumkin. Yangi chiqqan zamonaviy libos ketidan quvish emas, balki siz uchun zarur bo‘lgan narsa haqida o‘ylab ko‘rgan ma’qul. Zamonaviy moda mato turlarining yangiligi, uning tusi bilan ham belgilanadi.

Jiddiy erkaklarga nisbatan ayollar zamonaviylik masalalarida ko‘proq qayg‘uradilar. Erkaklarga nisbatan ayollar modasi o‘zgaruvchandir. Yubka va kamzullar bir kaltalashib ketsa, bir-ikki yildan so‘ng – uzunlashib ketadi. Ko‘ylakda ba’zida belni ko‘rsatib turadigan holatlari paydo bo‘lsa, ba’zida aksi bo‘ladi. Erkaklarga nisbatan matolarning rangdor tuslari va fakturasi turli-tumandir va, albatta, turli xil zamonaviy ziynatlar ham ayollar uchundir. Ammo erkaklar umuman zamonaviylikdan yiroq desak noto‘g‘ri bo‘lar edi. Kuchli jins sohiblarining zamonaviylikka bo‘lgan qiziqishi – oxirgi yillarda yetarli darajada salohiyatga ega.

Oyoq kiyim qanday tanlanadi. Jiddiy kostyumlarga to‘q jigarrang va qora rangdagi, qulay va sifatli oyoq kiyimlar mos keladi. Och jigarrang yoki jigarrang oyoq kiyimlar qora kostyunga umuman to‘g‘ri kelmaydi. Biroq qora oyoq kiyim jigarrang kostyunga mosdir. Qalin taglik, qo‘pol sport botinkalari tantanali chiqish uchun mo‘ljallangan kiyimlarga to‘g‘ri kelmaydi, faqatgina sport kiyimlari bilan yaxshi ko‘rinadi.

Ayollar jinsi matoli kiyimlar baland poshnali yoki chiroyli tuflilar emas, faqat sport oyoq kiyimlari bilan yaxshi turishini bilishlari zarur. Biroq bashang shimlarga bashang oyoq kiyimlar bo‘lishi kerak.

Ayollar haqida. Jozibali ayol yoshi, o‘z darajasi, ma’lum holatlarga nisbatan doimo mos ravishda o‘zini tutadi va kiyinadi. Tashqi ko‘rinishda jozibalilikka erishish zamonaviylikka nisbatan zehn bilan yondashuvdadir. Zamonaviy kiyingan ayol deganda, o‘ta yorqin va qimmatbaho libos bilan o‘ziga jalb qiladigan ayol nazarda tutilmaydi. ... Zero, bashanglik libosning qimmatbaholigidan emas, balki nafislik va yuksak diddan iboratdir. Zargarlik do‘konidagi rastalarga o‘xshab, o‘zini qimmatbaho taqinchonlarga ko‘mib tashlash kulgulidir. Ayolning kostyumi, uning didi ayol kishining botiniy madaniyatiga, badiiy didning darajasiga bog‘liqdir. Bu uning iste’dodini zamonaviylikka harbiy buyruqqa kabi ko‘r-ko‘rona taqlid qilish qoidasi emas, balki xayolotning o‘yiniga turtki beruvchi shunchaki ijodiylik sifatida qabul qilishiga bog‘liqdir. Aqlli ayol o‘z tanlovining imkoniyatlarini birmuncha kengaytirish maqsadida zamonaviylikdan biroz qolib ketishdan yoki undan o‘zib ketishdan qo‘rqmaydi. Va oxir – oqibat u barcha mavjud imkoniyatlardan ayollik fazilatini yorqin ifodalay oladigan va illatlarini berkitadigan variantlaridan birida to‘xtaydi.

Barcha holatlarda ayollik fahm-farosatining qobiliyatini o‘stirish va uni tarbiyalash uchun modalar jurnalini doimiy ravishda kuzatib borish yetarli emas. Buning uchun badiiy ko‘rgazmalar, teatr kabi san’atga bog‘liq joylarda bo‘lib turish, ko‘chadagi turli-tuman odamlarni kuzatish, musiqa tinglash, odamlar orasida bo‘lish, xullas, ichki didni boshqalar didi bilan solishtirish va rivojlantirish zarur. Bundan tashqari, ichki, ruhiy ayollik latofatini o‘zida rivojlantirmoq lozim. Buning uchun esa yuksak darajadagi badiiy kitoblarni o‘qishni, bolalarga xayrixohlik bilan jilmayishni, yoshlikdan uzoqlashayotgan qalbni qanday u ta’sirchan yoki qattiq bo‘lmasin, yumshatishni maslahat beramiz. Ayolga xos bo‘lgan nazokatni tabiatdan olishga harakat qiling: tabiatning rang-barang bo‘yoqlari-yu, tizmalari va uning ohangini ko‘ra bilishni o‘rganing. Va, albatta, muhabbat ayol kishini yanada go‘zallashtiradi. Hayotning ikir-chikir tashvishlariyu qiyinchiliklariga qaramasdan sevisini o‘rganing. Muhabbatsiz go‘zallik tez so‘nadi. Biz esa *“Go‘zallik dunyoni qutqaradi”*, degan naqlni unutmamiz yo‘q. Dunyoni saqlab qolish uchun doimo go‘zal bo‘lishga intiling. Bunga esa agar istasa, har qanday ayol tinimsiz o‘z ustida ishlash orqali erishishi mumkin. Agar ayol kunda o‘zining tabiatini tarbiyalab borsa, o‘ziga va qalbiga oz bo‘lsa ham erinchoqlikka yo‘l bermasa, o‘z-o‘ziga nisbatan talabchan bo‘lsa, odamlarni hurmat qilishni, sevisini va ularga nisbatan rahm-shafqatli bo‘lishga o‘zini o‘rgatsa, o‘z didini rivojlantirib, aqlini charxlasa, yaqinlarini egovlab, ularni janjal bilan qiynamasa, o‘ziga o‘zi hadeb achinavermasa, va shikoyatchiga aylanmasa – shulardan keyingina ayol kishiga xos bo‘lgan latofat boshlanadi. Va hech qanday bashang liboslar uning aksini berkitma olmasligini unutmang. Jizzakilik, g‘azab, surbetlik, qo‘pollik, hasad, xo‘jayinchilikka bo‘lgan ehtiros va boshqa inson gunohlarini (afsuskiy ayollarga xos bo‘lgan) qimmatbaho va yaltiroq lattalar bilan berkitib bo‘lmaydi.

Ayol kishi, ayniqsa uyda chiroyli kiyinishi lozim. Bunda rangi o‘chib ketgan, tor yoki osilib ketgan kiyimlar kiyish nojoizdir. O‘zimizga mos tarzda kiyinishimiz to‘satdan mehmonlarning kirib qolishini aytmagan holda, yaxshi

kayfiyat bilan yurish uchun kerak. Ro‘zg‘or masalasini hisobga oladigan ayollar, eskirgan liboslarni yaxshi uyda kiyadigan kostyumga aylantirishlari mumkin. U nafaqat qulay, balki zamonaviy bo‘lmog‘i ham lozimdir. Ayol kishining shalviragan kiyimlarni kiyishi yoki eskirgan kiyimlarga qayta ishlov bergach, uni “*uy kiyimiga ko‘zi qiymay*” shkafga ilib qo‘yuvchilarni hech narsa bilan oqlab bo‘lmaydi.

Bir qancha tajribadan o‘tgan maslahatlar. O‘zimizga kiyim tanlar ekanmiz dugonalarni emas, o‘z didimizga tayanib ish tutganimiz ma’qul. Libosning rangi nafaqat zamonaviy tusda, balki ayolning o‘ziga tushadigan rang bo‘lishi lozim. To‘q rangdagi kiyimlarni afzal ko‘rarkansiz, och rangdagilarda ham, to‘q ranglarda ham kirlik bir xil hajmga ega ekanligini yodda tutish lozim. Uning farqi faqat och rangdagi yubka ko‘zga tezroq tashlanishidadir. Kiyimning tanlashda ansamblni ushlashga (birining ikkinchiga mosligi, monandligi) harakat qilish kerak. Kiyimni rangiga mos keluvchi jihatlar: sumka, tufli, kamar va b. ni tanlashda o‘ta ideallikka erishishga harakat qilmagan ma’qul. Faqatgina bitta kiyim uchun qo‘shimcha narsa olish – isrofgarchilik hisoblanadi. Libosni yanada ko‘rkam qilib ko‘rsatuvchi mayda narsalar: sharf, bijuteriya va boshqa narsalar muhim hisoblanadi. Aynan libos bilan bir xil tusda bo‘lishi shart emas, bu bachkanalikga olib kelishi mumkin. Asosiy gap ranglarning uyg‘unligi, andozalarning mutanosibligida. Barcha davrlarda erkaklarning kiyimidan farqli o‘laroq ayollarning liboslarida odmi va jiddiylik kamroq, ularda o‘z kamchiliklarini berkitgan holda hamda o‘z afzallik jihatlarini alohida ta’kidlagan holda, o‘z didini yanada yorqinroq ifodalash mumkin. Va shu bilan bir qatorda ayollarga ozodalik va pardozning qoidalari erkaklarga nisbatan qat’iroq qo‘yiladi.

Jozibadorlikning yana bir siri – kostyumning qulayligidir, unda u o‘zini erkin va o‘ziga nisbatan ishonch va tabiiylikni his qilish imkoniyatiga egadir. Libos tanlayotganingizda yoningizda sizni kuzatib yuruvchi erkakning ham kiyimini inobatga olgan yaxshi.

Yodda saqlash lozim bo‘lgan ba’zi jihatlar: tashqi ko‘rinishda maydachuyda narsalar bo‘lmaydi. Ularning hammasi ahamiyatga ega. Ziynatlar haqida bir necha so‘z. Afsuski, hamma ham kostyumini bezashda doimo taqinchoqlardan to‘g‘ri foydalana olmaydi. Ba’zilar haddan tashqari zeb-ziynatlarga ko‘milsa, ba’zilari esa o‘ta oddiylashib ketadilar. Avvalambor, hech qaysi ayol bu borada tejamasligi lozim, ammo ularni ko‘z-ko‘z qilish uchun chegaradan chiqib ketish ham – “*me‘yordan chiqish*” kabi didsizlikdir.

Did bilan kiyinish kishining o‘ziga tanqidiy qaray olishini ham ifodalaydi. Inson o‘z tabiiy nuqsonlarini sezib, uni boshqalarga sezilmaydigan qilib kiyinmog‘i kerak. Kiyim tanlanayotganda yoshni ham unutmaslik kerak. Yoshlar sport kiyimi bichig‘ida kiyinadilar. Ochiq rangli, guldor kiyimlar ularga ko‘proq yarashadi. O‘ttiz yoshdagi ayollar (shartli ravishda) didi modaga asos deb qabul qilingan. Bu yoshda ayol o‘z qiyofasini yaxshi bilmog‘i, husniga husn qo‘shiladigan kiyimlarni tanlay olmog‘i lozim.

Qirq yoshdan keyin o‘tgan yillar oqibatida vujudga keladigan ayrim nuqsonlarni kiyim va pardoz bilan yashirish kerakligini unutmaslik lozim.

To'ladan kelgan yosh ayollar juda ham odmi kiyimlar bilan kifoyalanmasliklari kerak, chunki odmi kiyim semizlik bilan birga yoshlikni ham, latofatlikni ham yashirishi mumkin. Muhimi, kiyimning bichimi va rangi me'yorida bo'lsin.

Atir bo'yi ayol kishiga alohida bir latofat beradi, uning chiroyini qandaydir sirli qadimgi ayollik nazokati bilan o'raydi. Ammo... Hamma joyda kabi bu yerda ham oshirib yubormaslik muhim. Kerak bo'lmagan joyda atirdan foydalanmaslik maqsadga muvofiq: transportga chiqqanda (agar siz u yerda tiqilinchda uzoq qolishingizni bilsangiz). Ba'zi bir iforlar kattalarda, ayniqsa, bolalarda allergiyani qo'zg'atishi mumkin. Buni yoddan chiqarmaslik lozim.

Aksessuarlar. Zamonaviy ayollarning kiyimlari ularning hayot tarziga, yoshi va qiziqishlariga mos bo'ladi. Libosni aksessuarlar – taqinchoqlar, sharf, bosh kiyim, sumkalar va oyoq kiyimlar “*ko'rsatadi*”. Ularning turli-tumanligi mos variantlarning topilishi va uyg'unligini osonlashtiradi. Did bilan tanlangan jihozlar uni zamonaviy, bashang ko'rsatishga imkon berib, uning uslubini ta'kidlab turadi. Shubhasiz, tabiiylik va go'zallik doimo va bundan keyin ham eng zo'r bezak bo'lib qoladi. Ammo ayollik latofatini uning soch turmagi va oyoq kiyimining o'zi ham baholaydi. Misol uchun, yeyilib ketgan poshna – bashanglikning dushmanidir.

Yirik, ko'zga tashlanadigan aksessuarlar: katta sumkalar, kostyumning yirik ziynatlari, silliq va yorqin rangdagi kalta, yirik kashtalar, katta hajmdagi bosh kiyimlar – bu faqat yirik, “*qalin suyak*” ayollargadir Sarvqomat, o'rta bo'yli ayollar bunday xunuklashtiradigan narsalardan chetlab o'tgani ma'qul. Bu uni bachkanalishtirishi mumkin.

Kumushdan yasalgan ziynatlar, garchi ularda yarim-qimmatbaho toshlar bo'lsa ham, bashang zeb-ziynatlar hisoblanmaydi, agar ular zargarlik san'atining durdonasi bo'lsa, unda bu istisno. Bunday holatda ziynatni norasmiy yoki «uy» kiyimiga moslab tutish mumkin. Kumushdan yasalgan zargarlik buyumiga tog' billurining shaffof yoki tuslisi qo'yilgan bo'lsa, unda faqat rasmiy sharoitda tutib yurish mumkin. Bu qoida oltin yoki uning suvi yurgizilgan ziynatlarga taalluqli.

Kumush bilan oltin ziynatlarini baravar taqish mumkin, agar ular did va farosat bilan uyg'unlashgan bo'lsa. Masalan, oltin va kumush zanjirlar to'q rangdagi libosni go'zallashtirish mumkin, lekin kumush shodalar bilan oltin bilakuzuk taqish nojoizdir. Ziynatlar to'plami odatda sovg'a tarzida tuhfa qilinadi. Ular o'zida shodalar bilan uzukka qo'shib unga mos bo'lgan rusmdagi bilakuzuk yoki uzukni taqozo etadi. Ularni birvarakay barchasini taqib olish didsizlikdan dalolat beradi. Muhimi, ularning ko'pligi emas, balki sizga yarashishidir. Bunday ziynatlarni taqsimlab ishlatgan ma'qul. Bo'yin shodasini uzuk bilan, ziraklarni bilakuzuk bilan taqing. Ular bilan siz nikoh uzugina taqib olishingiz mumkin. Agar ikki yoki uch uzuk taqib yurilsa bu didsizlik hisoblanadi.

Zamonaviylik doimo o'zgarib turadi, shu sababli bir qoidani yodda tutish lozim – hamisha oshirib yuborishdan saqlanish. Zero kiyim va ziynatlarda me'yorni saqlay olmaydigan odamdan ko'ra, biroz oddiyroq ko'ringan yaxshiroqdir. Ijodkor-modelyer doimo sarvqomat, go'zal va yosh ayollarga mo'ljallab liboslar o'ylab topishini unutmangiz. Bunga isbot tariqasida moda jurnallarining sahifalarini keltirish mumkin. Yoshi o'tgan, to'lishgan yoki semiz

ayolning o‘n sakkiz yoshli qizlarga o‘xshab kiyinishga harakat qilishidek ayanchli holat yo‘q. Oynaga qarar ekansiz o‘zingizga nisbatan obyektivlik bilan, o‘zingiz istagan obrazning ilk shaklini talab qilingan holda baholash joiz. Bunda o‘zini har tomondan diqqat bilan kuzatib chiqib, tanqidiy jihatdan yondashishga harakat qilmoq kerak. Qarshingizda turgan “notanish ayol” sizga yoqayotgan bo‘lsa, demak tayyorsiz. Aks holda, hammasini boshqatdan boshlagan ma’qul.

Pardoz. Azal-azaldan ayollar o‘z ko‘rinishlaridan ham ko‘rkamroq bo‘lishga intilib kelganlar, shunda ular bu maqsad yo‘lida turli xil usullardan foydalanishni boshlaganlar. Hozirgi davrda kosmetik mahsulotlarning turlari juda ko‘p. Ammo ularni qo‘llash zamonaviy ayol uchun birdan-bir maqsad bo‘lib qolmasligi, aksincha, uning uslubini ta’kidlovchi hamda individualligini namoyon qiluvchi vosita sifatida xizmat qilishi lozim. Kosmetikadan foydalanish yuzni o‘zgartirishni emas, balki uning ba’zi bir chiroyli jihatlarini ta’kidlashni taqozo etadi. Bo‘yanishni ko‘paytirish xoh u o‘n besh yasharlik qiz bola, xoh o‘ttiz yoshlardagi ayol bo‘lsin – barchaning yoshini katta qilib ko‘rsatadi. Ma’lum bir yoshga yetgach ayollar pardozni kamaytirib, unchalik yorqin bo‘lmagan ranglarga o‘tishga harakat qilishlari maqsadga muvofiq. Kunduzgi pardoz kechki pardozga nisbatan tussizroq bo‘lishini yodda tutish kerak.

Qo‘llarga kelsak, ular – bizning “tashrif qog‘ozimiz”, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Qo‘llarni parvarishda nafaqat ayollar, balki erkaklar ham, avvalo, tozalik va ozodalik nuqtai nazardan e’tibor bilan munosabatda bo‘lishlari kerak. Lakning rangi lab bo‘yog‘i bilan uyg‘un bo‘lmog‘i lozim. Lak qoldiqlari bilan yurishga yo‘l qo‘ymaslik hamda tirnoq lakini tozalash vositalardan foydalanishni unutmazlik joiz.

Tantanali kechalarda ayollar. Eng yaxshi tanlov – ko‘ylak, kostyum yoki yubka. U har qanday vaqtda, har qanday jamoatchilikka to‘g‘ri kelaveradi. Agar kostyum to‘q tusda va hech bir koftasiz kiyilishi mumkin tarzda bichilgan bo‘lsa, unga mos tarzda e’tiborni tortadigan zamonaviy taqinchoqlar bilan bezatilsa, unda bu libosni ko‘ngilochar kechalarga ham kiya bo‘ladi.

Kokteyl libosi nomli ko‘ylaklarni bayram kechalarida kiyish mumkin. Uni kechqurun yoshlar kechalarida yoki restoranlar uchun kiyish mumkin. Kechki uzun ko‘ylaklar faqat dabdabali vaziyatlar uchun mo‘ljallangani durust. Nisbatan odmiroq bo‘lgan kechki libos, o‘ta diqqatni o‘ziga jalb qiluvchi kiyimlardan yaxshiroqdir, ayniqsa, qiz bolalar uchun.

Soch turmagi. Insonning eng go‘zal va eng tabiiy ziynati bu – sochlardir. Sochimizning chiroyi hamda salomatligi doimiy emasligini yoddan chiqarmasligimiz zarurdir. Sochlarni chiroyli va e’tiborga tortarliq ko‘rinishga ega bo‘lishi uchun biz ularni har kuni parvarish qilishimiz lozim. Ayol kishi o‘ta zamonaviy kiyingan, qimmatbaho taqinchoqlarga burkangan, yuz-qo‘llari go‘zal ko‘rinishga ega bo‘lishi mumkin, ammo sochlarining ko‘rinishi aytarli darajada yaxshi bo‘lmasa – oxir-oqibat u istalgandek baribir bashanglik kasb etmaydi.

Zamonaviy kosmetik ashyolar sochni sog‘lom ravishda parvarishlashga ulkan va boy imkoniyatlar yaratadi. Masalan, kalta sochlar uzunga nisbatan ko‘proq e’tiborni talab qiladi. Bo‘yalgan sochlar ham xuddi shunga o‘xshash

talabga ega. Sochlarini to‘liq bo‘yaydigan (och rangni to‘q tusga va to‘q rangni och tusga) ayollar, sochlarning holatiga e‘tiborli bo‘lishi kerakligini unutmasliklari lozim, chunki tez o‘sadigan sochlarning tubi ko‘rinib xunuk ko‘rinish kasb etadi.

Erkaklar haqida. Erkak kishining asosiy kiyimi – kostyum. Biroq doimo unda erkak kishi bashang ko‘rinavermaydi. Kostyum jussa o‘lchovlariga to‘g‘ri kelishi lozim, harakatlarni cheklab siqmasligi, yurganda halaqit bermasligi, odmi rangda bo‘lishi kerak. Ko‘ylak, bo‘yinbog‘ va paypoq tanlashda ham diqqatli bo‘lish lozim. Bularning hammasi, oyoq kiyimni istisno qilmagan holda yoshingiz, sharoit va boshqa ma‘lum bir holatga monand bo‘lishi zarur. Erkaklar bashang bo‘lib tug‘ilmaydilar. Bu, avvalambor, tarbiya va o‘z-o‘zni tarbiyalashdir. Bu kuzatuvchanlikdir. Bashang erkaklar kerakli darajada doimo batartibdir. U barcha tafsilotlarda e‘tiborli va o‘tkir zehn egasidir.

Bir qancha aniq maslahatlar

- Alohida kiyimning qismlari bir-biriga uyg‘un bo‘lishi kerak.
- Sport kiyimlariga laklangan tufli yoki galstuklar to‘g‘ri kelmaydi.
- Bayramda kiyiladigan ohorlik to‘q qora kostyum-shim oq ko‘ylak, qora paypoq va qora tufli bilan kiyiladi.
- Tashqi ko‘krak cho‘ntakdan oq dastro‘molning uchi chiqib turishi maqsadga muvofiq. Kombinatsiyalangan kostyum bilan (kul rang chiviq-chiviq shim, qora ustki kiyim) ikkita manjetli oq ko‘ylak (manjetlar va yoqa kraxmallangan bo‘lishi lozim), kul rang galstuk, qora tufli va to‘q paypoqlar bilan kiyiladi.
- Zamonaviy va qimmatbaho kiyimni o‘zi yetarli emas – bunga qo‘shimcha tarzda o‘zining yurishi va gavdasini tutishini doimo kuzatib yurish zarur.
- Yelkangizni doimo erkin tarzda, bo‘yningiz va boshingizni cho‘zmasdan tutganingiz ma‘qul. Bunda gavda va bo‘yin doimo to‘g‘ri bo‘lgani kishini yana ko‘rkam ko‘rsatadi. *Viqor bilan o‘zini tutish, harakat va holatlardagi tabiiylik har bir insonga zeb beradi va albatta, bashang ko‘rinishni istagan erkaklar uchun bu zarurdir.*

Shu sababli bunday maqsadga erishish yo‘li – bu sport bilan shug‘ullanishdir. Ertalabki jismoniy tarbiyaga erinchoqlik qilmaslik lozim. Ko‘proq harakatda bo‘lish zarur: yugurish, suzish, uzoq yo‘llarga chiqish, sport o‘yinlarini o‘ynash. Bunday holatda biz maxsus zo‘riqishlarsiz ham to‘g‘ri, tabiiy va chiroyli harakatlar qila olishga erishishimiz mumkin.

Biroq hattoki ideal darajadagi kelishgan, to‘g‘ri gavadada ham suhbat chog‘ida tavsiya etilmaydigan qoidalar mavjud:

- oyoqlarni chalishtirish;
- qimirlatish;
- tanishining tugmachalaridan ushlab turish;
- qo‘lini kissasiga solib olish;
- O‘tirganda oyoqni yoyib olmoq;
- o‘rindiqa cho‘zilib olish;
- o‘rindiqa u yoqdan bu yoqa qimirlatib o‘tirish.

Bo‘yinbog‘ haqida. Bo‘yinbog‘ doimo egasining didini aks ettirib kelgan. Umuman olganda, sport kiyimi yoki kostyum-shim bilan kiyish uchun ipak yoki

sun'iy ipakdan bo'lgan yoki sun'iy toladan hamda bir-ikkita sherst bo'yinbog'lar xarid qilib olish lozim. Bo'yinbog'ni tanlash kostyum fasoni va matosining rangi, rasmiga bog'liq. Jiddiy kostyunga tabiiy hamda sun'iy ipakdan bo'lgan bo'yinbog'lar to'g'ri keladi. Kapalaksifat bo'yinbog'lar alohida vaziyatlar uchun mo'ljallangan. Ular odmi va nafis tusda bo'lishi lozim. Mayda rasmlı kostyunga har qanday bo'yinbog' bo'laveradi. Olachipor kostyunga bir tusdagi bo'yinbog' mos tushsa yaxshiroq bo'ladi. Ammo bunda ikkita qoidaga amal qilish lozim: yo bo'yinbog'ni tanlayotganda uni kostyum rangi bilan bir tusda, ammo sal ochroq yoki sal to'qroq bo'lishiga harakat qilish kerak. Chunki bu bilan ular bir-birini to'ldirib turadi, yoki kostyum va bo'yinbog' bir-biriga qarama-qarshi tusda (albatta, uyg'unlashgan holda) bo'lishi lozim. Lekin bundan qarama-qarshilik alohidalik kasb etmog'i joiz.

Dastro'mol. *Erkaklarga o'zlari bilan ikkita dastro'mol olib yurishni tavsıya etamiz:* biri – ustki kiyim yoki shim kissasida, u kerak bo'lganda o'zi uchun ishlatiladi (ishlatib bo'lgandan keyin g'ijimlab tashlamang), ikkinchisi – mutlaqo tozasi – ustki kiyimning ichki cho'ntagida, maxsus holatlar uchun (ko'zoynakni artish uchun, bola yoki ayol kishiga kerak bo'lib qolgan taqdirda berish uchun va h. k.). Bu ikkinchi dastro'molni ustki kiyimning tashqi cho'ntagida, sal uchini chiqargan holda olib yurish ham mumkin. Dastro'molni dazmollangan holda shim cho'ntagi yoki sumkada saqlash kerak. Aksirgandan so'ng uni qoqib o'tirish nojoiz, darrov olib qo'yish lozim.

Erkakning kostyumini yoki ayolni nafis bezaydigan dastro'mol – boshqa narsa. Erkaklarnikidan kichikroq bo'lgan bu dastro'mol jamoatda ko'z-ko'z bo'lishga arziydi. Erkaklarning oq rangdagi dastro'moli ustki kiyimning cho'ntagida bir-ikki santimetr, yoki uchburchak shaklida chiqarib qo'yiladi.

Erkaklar kiyimi. Kishi madaniyatini birinchi navbatda uning kiyimi ta'kidlab turadi. Did bilan tanlangan kiyim va orasta ko'rinish odamni o'ziga nisbatan ishonchli, batartib, tetik va oxir-oqibat atrofdagilarda yoqimli taassurot uyg'otadi.

Hammasidan ham har bir erkak kishi kundalik kiyish uchun ko'zga u darajada tashlanmaydigan, kostyum-shim va yana nisbatan jiddiyroq to'q kul rang yoki to'q ko'k va qora tusdagi kostyum-shimlarni maxsus kechalar hamda mehmondorchiliklar uchun mo'ljallangan garderobga ega bo'lishi lozim. Agar bu ikki kostyum mohirlik bilan bir-biriga uyg'un bo'lgan tusdagi ranglarda tanlab olinsa, unda ularni birini-biriga moslashtirgan holda kiyib yurish mumkin. Bundan tashqari bu ikki kostyunga sport turdagi kombinatsiyalangan kostyumni ham qo'shib to'ldirish mumkin. Bunday turdagi kostyumni ishga kiyish urf bo'la boshlamoqda. Bezak va ranglar bilan bir-biridan farq qiluvchi shim va ustki kiyimdan iborat bu kostyum, uyg'un va mos bo'lgan holda bir-birini to'ldirishi lozim. Masalan, mayda katakli kostyunga shim, mayda katakli shimga esa bir tusdagi ustki kiyim ko'proq mos keladi. Sportcha usulni xush ko'radigan erkakalarga kiyinishda bir qancha qulaylik mavjud: oq yoki rangli ko'ylaklar bilan bir qatorda ular sportcha yoki mayda va nafis to'qilgan ko'ylaklarni ham kiyib yurishlari mumkin.

Yilning issiq kunlari uchun mo'ljallangan yengil chitdan yoki sun'iy ipdan tikilgan kostyumlar erkaklarning kiyimlar javonida doimiy avtributga aylandi. Bunday turdagi kostyumlar matosining rangi bir xil yoki turli tusdagi rasmlari bilan och va to'q tuslarda bo'lishi mumkin – bu sizda mavjud bo'lgan ko'ylaklarga va unga mos tarzda uyg'unlikni vujudga keltiradigan oyoq kiyimlarga bog'liq. Shim xarid qilayotgan vaqtda uning sizning kostyumingiz, ustki kiyimlaringiz va ko'ylaklaringizga qanchalik mos kelishini nazardan chetda qoldirmaslik joiz. Vilvet shimga qalin yoki sherst ko'ylaklar mos keladi (agar uning egasi to'laroq bo'lmasa).

Ammo orastalik birinchi o'rinda – har qanday zo'r bashang ko'rinishni cho'ntakdan chiqqan kir ro'molcha bir pul qiladi. Sochlar doimo toza bo'lishi va tiniq ko'rinish lozim. Erkaklar kunda soqolini olib turishi, kerak bo'lsa, kechqurun mehmonga borish uchun to'q kostyum kiygan bo'lsa ham, ikki martadan soqol olishga to'g'ri keladi. Eng ahamiyatlisi, kiyim nafaqat ozoda bo'lishi, balki tikilgan dazmollangan bo'lishi ham shart. Oyoq kiyimlarni hatto yomg'ir kunlari ham tozalab chiqish kerak, zero ular gohida egasining holatini oshkor etib turadi.

Zamonaviylik unga asosiy xususiyatlarda individual tarzda moslashuvni taqozo etadi. Aslida, hech qanday moda xunuk yoki chiroyli bo'lmaydi, u doimiy mezonga ega emas. Kecha qabul qilinmagan narsa, bugun tabiiy ko'rinishi mumkin. Tabiatning shu xususiyati tufayli biz ba'zida ko'rinishimizni yangilab turish imkoniyatiga egamiz. Yangi chiqqan zamonaviy liboslarga moslashish odatda sal qiyinroq kechadi. Deyarli hamma vaqt ko'pchilikni hayratga soladi. Tajribadan shuni bilamizki, bir yildan so'ng yangi chiqqan rasm bizga o'z hukmini o'tkazadi, keyin esa xuddi shu uslubga moslashib olgandan so'ng, undan voz kechishdan bosh tortamiz. Zamonaviy narsalar, odatda, ayollar uchun uch yil, erkaklar uchun besh yil xizmat qiladi. Eski modani “ushlab” turishga intilib, yangisi bilan kurashishni to'xtatgan ma'qul.

Zamonaviy narsani sotib olib, uni “ayash uchun” kamdan-kam ishlatib, shkafga qo'yib qo'ygan odam qattiq adashadi. Ba'zida bunday narsalarni eski sarqit sifatida olib tashlashga to'g'ri kelib qoladi.

Rusm (moda) me'yor hisini, davr talabi, did va yoshga e'tiborni talab qiladi. Shunday odamlar borki, ular tezda zamonaviylikning ba'zi unsurlarini ilib oladi, boshqalarga esa “*maxsus moslashuv jarayoni*” kerak. Bunda o'zgaruvchan davrda tezda moslashib olganlar ularning asabiga tega boshlaydi. Bundaylarga biroz sabrli bo'lishni maslahat beramiz. A.Navoiyning “Mahbubul qulub” asarida “*O'ziga bino qo'ygan odam – aqlsizdir, o'ziga zeb bergan – beor, satangdir ...*”¹ deydi.

Zamonaviy kiyinish bilan bizning g'ashimizga tekkan odam o'rnakka arziydagan oila a'zosi va yaxshi odam bo'lib chiqishi mumkin. Biz ham vaqti kelib, shunday kiyinishimiz mumkin.

Bashang zamonaviy qiyofa ko'r-ko'rona, modaning qulini qabul qilmaydi. Har qanday fasondagi ko'ylak ham odamga yarashavermasligi mumkin. Ammo

¹ Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами –Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2011. – 428 б.

zamonaviylikning doirasi kengdir. Yoshi kattalar, yoshlar, to‘la odamlar, ozg‘in, bo‘yi pastlar va balandlar uchun fasonlar mavjud. Bashang va zamonaviy kiyinish san‘ati zamonaviylikning asosiy talablarini o‘ziga qo‘llay olish va ko‘proq mos keladiganlarini tanlab olishdan iboratdir.

Ammo bir narsani inobatga olish zarur. Bu – moliyaviy imkoniyatni hisobga olish. To‘g‘ri hozirda hatto do‘konlarda ham sotuvchilar kiyimimizga qarab xizmat ko‘rsatadi. Ammo kiyimni to‘g‘ri tanlash va kiyish bu muammoni hal qiladi. Estetik did bilan tanlangan u yoki bu libos nafaqat rusmga mos bo‘lishi, balki yangi rusmni vujudga keltirishi ham mumkin. Sizni yuqori darajadagi didingiz odamlarga yoqqani sababli, ularni siz kabi kiyinishga undashi mumkin. Kiyimingiz zamonaviymi yo‘qmi, bu faqat sizning didingiz darajasini ko‘rsatishini unutmaslik lozim. Buyuk olmon faylasufi Immanuel Kant qiynalgan vaqtlarida: “Men buyumlarni o‘zimga bo‘ysundirdim, o‘zimni ularga emas” deb e’tirof etadi¹.

Deyarli hamma erga ustki kiyim lozim. O‘zga tabiiy matodan qilingan kostyum yaxshi. O‘z yaqinlaringiz qabulida bo‘lganingizda ustki kiyimingizni yechishni so‘rab, olib qo‘yishingiz mumkin, boshqa paytlarda uy egasining taklifini kutmoq afzal.

Kostyunga bo‘yinbog‘ zarur. U faqat rangli va sport ko‘ylaklariga nisbatan zaruriyat tug‘dirmaydi.

Rasmiy holatlarda ustki kiyimning tugmalari qadalgan bo‘ladi. Bunday holatlarda siz tanishlaringiz xonadoniga, restoranlarga (ayniqsa, ayollar oldida), majlislar xonasiga, teatrga kirishingiz mumkin. Bundan tashqari, tugmalarni prezidium stolida o‘tirganingizda va doklad bilan chiqish qilganingizda qadalgan bo‘lishi lozim. Raqsga tushganingizda ham xuddi shunday holatda ushlab turish maqsadga muvofiq.

Qadalmagan tugmalar bilan siz o‘rindiqda teatr tomosha qilayotgan yoki kechki ovqat dasturxonida o‘tirishingiz mumkin. Ustki kiyimning eng quyi qismidagi tugma hech qachon qadalmaydi. Dissertatsiya himoyasi uchun nomzod to‘q kostyum kiyishi lozim. Uyda xalat va pijama faqatgina ertalab yoki kechqurun vannaga kirish uchun kiyiladi. Boshqa paytlarda to‘liq, batartib va qulay kiyinish lozim.

Uyda odatga ko‘ra erkaklar trikotaj matodan bo‘lgan sport kiyimlari yoki jinsi kiyadilar. Agar uyda bo‘ylab yurgan erkakning kiyimi biroz eskiroq, shimidagi naqshlar rangdor va ajoyib bo‘lsa, buning qo‘rqinchli joyi yo‘q. Hatto yaxshi ko‘rinadi. Asosiysi, eskirgan bo‘lsa, ham, ularni vaqtida yuvishga tashlab, tugmalarini mustahkam va dazmollangan holda tutish lozim.

Agar mehmon sizni pijamada ko‘rsa, ustingizga xalat tashlab olgan ma’qul. Xuddi shu narsaga o‘zgalarning uyi yoki dam olish maskanida yashaganingizda qiling. Erkaklar kabi ayollarning ham shippaklari toza va pachoqlanmagan bo‘lishi lozim.

Taklif qilingan mehmonlar hech qachon shippakda kutib olinmaydi, garchi uy egasi har safar yangi libosda chiqishi shart bo‘lmasa ham. Ayniqsa, mehmon oddiy ko‘ylakda kelgan bo‘lsa.

¹ Гулыга А. Кант. Молод г-я.-М; 1981. Стр.68.

Erkaklar uchun ko'ngilochar kechalar uchun mo'ljallangan ayollardagi kabi bunday darajada ta'sirchan kostyumni hali moda o'ylab topmagan. Ammo nima qilsa ham mayda katakli ko'ylak yoki to'qilgan sviter bilan birga jinsi shim to'g'ri kelmaydi. Bunday kiyim faqat kundalik kiyinishga mos. Mehmonlar qabuli uchun och tUSDagi shim va ko'ylak kiyib olgan ma'qul. U haddan tashqari ola-bula yoki odmi bo'lgani ma'qul. To'q rangdagi ko'ylak haddan tashqari oddiy ko'rinadi. Och rangdagi ko'ylak ozodalik va yangilik kabi yoqimli hislarni uyg'otadi.

Kiyim tanlash etiketi talablarida dam olish maskanlari va dala hovlililarda o'tkaziladigan mehnat ta'tili, qishki yoki yozgi ta'tilda kiyiladigan kiyimlarni kiyishda katta erkinlik beriladi. Bunda uydagi iliqlik hamda shinamlik hissini uyg'otadigan to'qilgan, yumshoq, issiq va momiq kiyimlar kiyish mumkin.

So'nggi yilning so'nggi kunidagi yuqori kayfiyat sizning kiyimingizda aks etadi. Yangi yilni siz yaqin do'stlaringiz bilan nishonlaysizmi, yoki ularning uylarida, restoranda yo kafeda – yangi yil ziynatlari kundalik pardozlardan o'zini yorqinligi bilan ajralib turishi lozim. Yangi yil kechasining o'zgacha tarovatini faqatgina shu kun uchun mo'ljallangan libosingizga yana yorqinlik ato eta oladigan ajabtovur ziynatlar va detallar bilan bezatish evaziga yanada kuchaytirishingiz mumkin.

Kiyimning o'zi shunchaki chiroyli bo'la olmaydi. Uning nafosati qayerga – ishxonagami, uyga, bayramga, shahardan tashqariga sayr uchun mo'ljallanganiga bog'liq. Bashang kiyim faqat qaddi-qomati kelishgan, yaxshi fazilatlariga va chiroyli nutqqa ega odam bilan *“chiqishadi”*.

Erkaklar – tantanali kechalarda. To'q tUSDagi kostyumni bir bortlik yoki ikki bortlik kiygan yaxshiroq. Rasmiy dabdabali uchrashuvlar yoki davlat miqyosidagi qabullarga, odatda aynan shunday tUSDagi kostyum kiyiladi. Faqatgina kechki chiqishlar uchun xizmat qiladigan frak va smoking hali bizda rusm bo'lgani yo'q. Diplomat qabullarida yoki tantanali kechalarda kombinatsiyalangan kostyum yoki fraklar kiygan odamlarni hali ham uchratish mumkin. Shunga qaramasdan, bunday kostyum va uning atributiga qo'yilgan qat'i talablar ham mavjudiligini unutmash lozim. Diplomatlar, savdo uyushmalarining xodimlari hamda madaniy, iqtisodiy va ilmiy xalqaro yirik uchrashuv qatnashchilari bunday turdagi kiyinishlarni farqiga borishlari bilan birga ayni paytdagi talablarga oson ko'nikishlari lozim. Tashrif kostyumi deb nomlanadigan kiyim kunduzgi qabullar uchun, universitetdagi va ilmiy muassasalardagi dabdabali majlislar uchun xizmat qiladi. Frak hamda smoking agar taklifnomada kechki kostyum deb ko'rsatilgan bo'lsa, kiyiladi. Bunday vaziyatlarda doimo frak yoki smoking nazarda tutiladi. Etiket bo'yicha agar *“kichik kechki libos”* deb ko'rsatilgan bo'lsa, smokingda, agar smoking bo'lmasa, kombinatsiyalangan kostyum kiyib borish ma'qul, ammo zinhor frakda bormagan ma'qul. Bugungi kunda bu bizda hali urf bo'lmagan.

Qaddi-qomatni tutish va chiroyli yurish. Kiyimning orastaligi va ko'rkamligi faqatgina kiyimning o'ziga bog'liq emas. Bunda qaddi-qomat katta ahamiyat kasb etadi. Insonning turishi, yurishi, o'tirishidan qo'l va oyoqlarining vaziyatidan uning atrofdagilarga bo'lgan izzat-hurmatini yoki hurmatsizligini

bilish mumkin. Gavdaning har bir vaziyatida baodoblik, tabiiy erkinlik ko‘rinib turishi va bu vaziyat shu sharoitga zid bo‘lmasligi lozim. Hech kim yo‘qligida o‘zingizga yo‘l qo‘yishingiz mumkin bo‘lgan harakatlar boshqalar oldida joiz bo‘lmaydi.

Agar eng go‘zal chehra, kelishgan qaddi-qomat yoki chiroyli, nafis kiyim yurish-turishga mos tushmasa, kishida hech qanday taassurot qoldirmaydi.

Inson hamma vaqt go‘zallikka va tartibga intilgan, shuning uchun ham avloddan-avlodga o‘tib kelgan va odatga aylanib qolgan udumlar hamda har bir xalqning an‘analarida ajoyib tarzda o‘z ifodasini topgan. Yaxshilikka, go‘zallikka intilish insonga xos xislatdir, insonning xushmuomala va odobli bo‘lishga intilishi bu oddiy xoldir.

Insonda hamma narsa go‘zal bo‘lishi kerak. Uning tashqi ko‘rinishi, ichki qiyofasi, yurish-turishi ham go‘zal bo‘lishi lozim. Kishining samimiy va sof bo‘lishi bilan birga chiroyli yurishi, qaddi-qomatini adl tutishi, chiroyli gapira olishi, erkin xatti-harakat qilishi yaxshi odat natijasidir. Atrofingizga qarang va siz odamlarning qanday yurishini ko‘rasiz: biri bukchayib, boshqasining qo‘llari osilib yuribdi, narigisini oyog‘i qiyshayib qadam bosadi, yana biri maneken ayollarga o‘xshab yoniga tashlab yuribdi. Ba’zilar cho‘ntaklariga qo‘lini solib, olomoni yorib o‘tishga harakat qiladi. Har biri – “o‘zicha olam”. Agar har bir kishi oynaga qarab o‘zini boshqalar oldida qanday yurishini ko‘rganda edi!

Har bir odamning yurishi uning xususiyatini keltirib chiqaradi: ba’zida esa bu kostyumga ham bog‘liqdir. Bo‘yi past to‘la odamning yurishi boshqa, ozg‘in va uzun bo‘ylikniki – boshqa. Agar qiz bolaning oyog‘ida baland poshnali tufli-yu, kalta yubka bo‘lsa unda bir yurish uslubi, krossovka va djinsida esa – boshqacha yurish bo‘ladi.

Yurish o‘ta tabiiy bo‘lishi lozim. Ko‘chada boshni ko‘tarib yurish mumkin. Ammo bunda qo‘llarning harakati tashlanayotgan qadamning ritmiga mos bo‘lishi kerak: qo‘llar osilib turishi va ularni u yoqdan buyoqqa marsh harakatiga o‘xshab tashlab yurish kerak emas. Yurayotganda oyoqni shunday qo‘yish kerakki, unda oyoqning uchi va tovonni bir tekis harakatga mos ravishda yo‘naltirilgan: oyoqni uchini sal ichkariga qiyshaytiribroq qo‘yish lozim. Oyoqlari qiyshiq odam qadamini to‘g‘ri qo‘yishga doimo e‘tibor berishi kerak.

Agar siz sherigingiz bilan ayniqsa, qo‘l ushlab ketayotgan bo‘lsangiz, yoningizdagi odamning qadam tashlashiga moslashib yurishga intiling. Agar ayol kishining yubkasi torroq bo‘lsa, unda qadamini maydalashtirib tashlaydi, erkak kishi esa, katta qadam tashlashiga qaramasdan, u bilan baravar yurishga harakat qilishi lozim.

Har bir odamning qo‘llari bor, ammo ba’zida ularni qayerga berkitishni bilmay qolamiz! Axir har doimo qo‘limizda sigaret yoki boshqa narsalarni ushlab turolmaymiz, qo‘lni kissaga solib turish esa odobsizlik sanaladi. Qo‘llarni har zamonda faqat paltoning cho‘ntagiga solish mumkin. Suhbatda esa fikringizni tasdiqlash uchun qo‘llanadigan harakatlardan tashqari, umuman, qo‘l ishlatilmaydi. Tik turgan holda gaplashish ko‘pchilik uchun azobning o‘zginasi. Ayniqsa, agar qo‘llarida hech narsa bo‘lmasa. Ba’zilar qo‘llarini bellariga qo‘yadilar yoki

chalishtiradilar, axir ularni bir nima qilish kerak-ku! Turgan bo‘lsangiz imkon qadar o‘zingizni to‘g‘ri tuting, bukchayib olmang. Bunda stul yoki o‘rindiqqa tayangan yohud o‘ziga tayanch uchun biron narsa topgan ma’qul.

Lapanglab, bo‘shashib, chayqalib va bedana yurishdan saqlaning. Zarurat bo‘lmasa, zinapoyalarni tashlab tashlab sakrab chiqmang. Qo‘llarni haddan tashqari siltab, yelkalarini tebratib yuradigan ayollar ham, erkaklar ham juda xunuk ko‘rinadi. Yurganda va bir joyda turganda boshni ichga olish yaxshi emas.

Gavdani to‘g‘ri tutib, yengil va ravon qadam tashlab yurish chiroyli ko‘rinadi. Qo‘llar oyoqlar bilan bir maromda harakatlanishi lozim. Ularni bo‘shgina osiltirib qo‘yish ham, haddan tashqari siltash ham yaramaydi. Yurganda oyoqlarning kafti bir-biriga paralel, panjalar esa salgina tashqariga kerilgan bo‘lishi lozim.

Sport poyafzali va sport kiyimidagi ayollarga qaraganda baland poshnali poyafzal va yubka kiygan ayollar yengilroq va rovonroq yuradi. Ba’zi qizlar shim kiyib olib har qanday yurish va turish mumkin, deb o‘ylashadi. Ammo shalpayib yurish hech qachon va hech kimga go‘zallik bag‘ishlagan emas.

Qo‘llar. Ko‘pchilik o‘z qo‘llarini qanday tutishni bilishmaydi. Biror narsani yulish, barmoqlar bilan stol yoki stulni taqillatish, bosh yoki quloqni qashish, qo‘lni qarsillatish, jag‘ni, peshonani yoki burunni ishqalash, tirnoqlarga hadeb qarayverish kabi odatlarni tashlab, bo‘sh qo‘llarni o‘z joyida tutish kerak. Ovqatlanish vaqtida qo‘l kaftlari stolda turadi. Boshqa inson bilan muloqotga kirishganda mumkin qadar qo‘l bilan turli imo-ishoralar qilmaslik kerak. Kundalik turmishimizda so‘zlar va iboralarni ta’kidlash uchun ba’zidagina qo‘lni harakatlantirish mumkin. Masalan, *“Marhamat o‘tiring”*, *“marhamat tanishing”*, *“Siz bilan tanishtirsam maylimi?”* kabi iboralarni qo‘llash mumkin.

Suhbat vaqtida og‘izni qo‘l bilan berkitish, suhbatdoshning yelkasini qoqib qo‘yish, uning kiyim tugmasiga tegaverish, yengidan ushlab turish, qo‘l yoki tirsak bilan turtish odobsizlik hisoblanadi. Biror tanish kishining qiyshaygan yoqasini tuzatib qo‘yishda, kiyimiga yopishgan ip yoki qilni olib tashlashda ham undan ijozat so‘raladi.

Biror narsani qo‘lni nayza qilib ko‘rsatish odobdan emas.

Yo‘talganingizni, aksirganingizni, burun qoqqaningizni mumkin qadar kishiga sezdirman, buning uchun albatta, dastro‘mol tuting. Aksirgan kishiga *“sog‘ bo‘ling”* deb aytiladi. Suhbatdoshingiz oldida aslo esnamang va xo‘rsinmang, chunki bular zerikish alomatidir.

Og‘izni katta ochib kulish yaramaydi. Qahqaha urib kulish ham yaxshi emas, chunki har qanday shovqin atrofdagilarni o‘ziga jalb qiladi. Eng yaxshisi, samimiyat bilan kulishdir.

Ko‘rkam yurish, qaddi-qomat, nazokatli ishoralar ham ayolni, ham erkakni yanada ko‘rkam ko‘rsatadi. Juda ham kam holatlardagina biz nazokat bilan qaddi-qomatni tutish hamda yurishni tabiat ehsoni sifatida qaraymiz. Ko‘proq bu sifatlar qiyinchilik bilan kasb qilinadi. Ularni o‘zida tarbiyalash uchun sport, ritmika bilan shug‘ullanish lozim. Bu qiz bolalar uchun juda foydalidir, buni ota-onalar yodda tutsinlar. Chiroyli yurish, qaddi-qomatni tutish, yengil va go‘zal ravishda

zinapoyalarda chiqish yoki tushish hamda nafosat bilan o'tirishni o'rganish lozimdir. Ayniqsa, ayol oynada qanday qilib divan, stul yoki o'rindiqlarda o'tirganini kuzatishi kerak.

Ba'zi holatlarda juda bunga pastlik qiladigan o'rindiqlarda o'tirgan ayollar oyoqlarini chalishtirib oladilar. Bunday vaziyatda ularni chalishtirmasdan, birlashtirib, tizzalarini bir tomonga sal og'dirib o'tirgan ma'qul. *Mashinaga o'tirayotgan ayol unga to'g'ri kirib ketmaydi, balki o'rindiqlarni uchiga omonat o'tirib, keyin oyoqlarini yig'ib oladi, chiqayotganda esa aksincha,, avval oyoqlarini erga qo'yib, so'ng ko'tariladi. Boshni haddan tashqari baland ko'tarmaslik, yoki aksincha, egib o'tirmaslik lozim* – hamma joylarga zimdan alangash-ku undan ham yomon. Yoshlar qo'lni qayerga qo'yishni bilmaydi. Qizlar sumkalariga tayanishadi, o'g'il bolalar esa bu masalada bir muncha qiynalishadi. Eng yaxshisi – qo'lni cho'ntakda saqlash, lekin bu odobga to'g'ri kelarmikan? Juda bo'lmaganda, bir qo'lni ustki kiyim cho'ntagiga solib, ba'zi-ba'zida uni chiqarib turmoq mumkin. Shimning cho'ntaklariga esa qo'lni faqat, zarur bo'lgan narsani olish uchun kirgiziladi. *Ikkala qo'lni ham shimning cho'ntagida saqlash, umuman mumkin emas.* Buni hatto o'z tengdoshlari o'rtasida ham bajarish nojoiz – bu ko'nikadigan yaxshi odat emas! Qiz bolaning ham qo'llarini shim cho'ntaklariga solib yurish, ayniqsa, suhbat chog'ida odobsizlikdir. Yo'lda qo'lni har yoqqa tashlab yurishi yoki suhbat vaqtida qo'lni paxsa qilib so'zlashish xunuk odat. Stolga musht urib gapirish balki qo'pol ko'rinish kasb etadi ham. Barcha imo-ishoralar bosiq hamda maqsadga muvofiq bo'lishi lozim.

O'tirish. Azaldan bu narsaga katta e'tibor bilan qaralgan. Masalan, o'tirish qoidalari to'g'risida XVIII asrda Iogann Zulser tomonidan nashr etilgan "*Qiz bolaning baxti va taxti nimada*" nomli kitobda bayon etilgan. Bu tajriba hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

"*To'g'ri o'tirish – bu san'at*". Bu quyidagini anglatadi: "Boshni o'ta tikka yoki u yoqdan bu yoqqa osiltirib alanglayvermaslik lozim". So'ng: "Qo'llarni chalkashtirib ko'krakka olib borish, belga qo'lni qo'yish, qo'lni osiltirib o'tirish, yelpig'ichni o'ynab o'tirish, barmoqlarni o'ynash, piyolani aylantirib o'tirish, sochni yoki kiyimni to'g'rilab o'tirish mumkin emas". Undan keyingi ko'rsatma: "Qaddini tik tutish, o'rindiqlarda yalpayib yotib olish, uchiga o'tirib olish, likillab o'tirish va oyoqlarni chalishtirib o'tirish nojoizdir!.."

Stulda bukchaymasdan, kerilmasdan, tirsak bilan tayanmasdan to'g'ri va erkin o'tirish tavsiya etiladi. Stulda o'tirgan holda silkinish, stulning chetigagina ilinib o'tirish, unga minib olish mumkin emas. Stulga o'tirganda ham, undan turganda ham ovoz chiqmasligi kerak. Stulni taraqlatib surmaslik, balki orqa suyanchig'idan ushlab joyidan joyga ko'chirish lozim. O'tirgan stulni oyoq bilan taqqillatish boshqalarning g'ashiga tegadi. O'tirganingizda tizzalaringiz juftlashtirilgan, oyoq kaftlaringiz bir-biriga mumkin qadar yaqin qo'yilgan bo'lishi lozim, bir oyoqni salgina oldinga chiqarib qo'yish ham mumkin.

Oyoqlarni chalishtirib o'tirish erkak va ayolga ham yarashmaydi hamda o'ta madaniyatsizlik hisoblanadi. Erkaklarning oyoqlarini kerib, tizzasiga qo'li

bilan tayanib o‘tirishi ularning beso‘naqayligi va tarbiya ko‘rmaganligidan dalolat beradi.

Tarbiya ko‘rgan odam hech qachon va hech kimga orqa o‘girib o‘tirmaydi. Davrada hamma vaqt boshqalarga yuz o‘girib o‘tirish, buning iloji bo‘lmasa, aqalli, yonni o‘girishga harakat qilish kerak.

Katta yoshdagi kishilar xonaga kirayotganida yoki chiqib ketayotganda yoshlar o‘rnidan turishi shart.

Oyoqlar ko‘p e‘tiborni talab qiladi. Jamoat transportida yo‘lovchilarning oyoqlarini tutish holatiga e‘tibor bering. Biri yalpayib oyoqlarini cho‘zib, ikkinchisi oyoqlarini o‘rindiqlik ichkarisiga berkitib olgan. Qo‘shni oyoqlarini chalishtirib, yana kimdir oyoqlari bilan o‘rindiqlik oyog‘iga ilashtirib olgan. Albatta, bu individual, biroq maqtovga arzimaydigan xususiyatlardir.

Uyda o‘zingiznikilar oldida eng qulay vaziyatni tanlang. Biroq ko‘pchilik oldida to‘rt tomonga qarab oyoq-qo‘llarni cho‘zib o‘tirish yaxshi emas. To‘g‘risi – oyoqlarni to‘g‘ri va berkitgan holda tutish kerak. O‘zbek udumlarida uyda imkon qadar erkaklar uchun keng shalvar, ayollar esa lozim kiyishlari oyoqlarni imkon qadar berkitishga intilishdan dalolat beradi. “Zamonaviylik” ko‘proq ko‘cha-kuyda bo‘lgani yaxshi. Chunki tashqarida barcha u darajadagi e‘tiborsiz narsalar – xoh u tartibsizlik, xoh kiyinish bo‘lsin – uyda ravshan ko‘rinishni unutmaslik lozim.

Har qanday reflektiv harakatlarni nazoratda tutmoq lozim. Esnayveradigan odamlar nafaqat notanish davrada, balki ishxona va uyda ham odamning g‘ashini keltiradi. Madaniyatli kishi odamlar oldida umuman esnamaslikka harakat qiladi. Agar buni bildirmasangiz, ichingizga yutsangiz, unda esnash mumkin. Yo‘taldan tiyilish mumkin emas. Yo‘talayotganda boshni boshqa tomonga burib, og‘iz qo‘l bilan yopiladi, qattiq yo‘talda esa og‘izga dastro‘mol tutgan ma‘qul. Sekinroq, ro‘molchaga aksirish mumkin, bunda boshni chekkaga burmasa ham bo‘ladi. Butun xonani **“to‘ldirib”** aksirishga yo‘l qo‘ymang. Ammo aksirish sizdan kuchliroq kelsa, yuzingizni chetga burib aksiravering.

Hiqichoq – yoqimsiz hamda qiyinchilik tug‘diruvchi holatdir. Agar u boshlansa, unda oshxonada yoki vannaxonaga kirib, quyidagi usulni qo‘llaymiz: chap qo‘l bilan burunni qisib, o‘ng qo‘ldagi suv idishidan mayda xo‘plamlar bilan, tanaffussiz nafas olmay ichamiz. Qiynalsak, bu jarayonni to‘xtatishimiz mumkin. Bu paytga kelib hiqichoq to‘xtashi kerak. Agar u yana davom etsa, yuqoridagi jarayonni takrorlaymiz. Bunga qo‘shimcha ravishda bir osh qoshiq qand upasini yutib borishni tavsiya etamiz. Ammo birinchi usul – kuchliroq ta’sirga ega. Biroq, hiqichoq mast qiluvchi ichimliklarni ichish oqibatidan ham paydo bo‘lishi mumkinligini e‘tibordan soqit qilmang. Agar aynan mana shu holatdan so‘ng hiqichoq paydo bo‘lishiga ishonchingiz komil bo‘lsa, unda ichishni tashlang.

Ko‘p hollarda biz aynan shaxsiy illatlarimiz tufayli jamoat bilan muloqot qilishdan o‘zimizni mahrum qilamiz. Bu borada bir necha maslahatlar bor:

- ayol kishi uzuklari, taqinchoqlari, sumkasining zamogi bilan “o‘ynamagani”, sochini barmog‘iga o‘ramagani ma‘qul; suhbatdoshning buyumlarini olib o‘ynab turish ham yaxshi emas;

- dasturxonni burama sochga aylantirmang, idishlarni o‘z holiga qo‘ying, ularni jaranglatmang. Ammo agar siz o‘zingizni tuta olmasangiz, cho‘ntagingizda maxsus barmoqlar mashqi uchun mo‘ljallangan rezinali kichik buyumlarni olib yurgan ma’qul. Qadimda bunda tasbehdan foydalanganlar;
- qorinni qo‘l bilan ushlab urish, suhbatdosh yoki yaqinda turgan odamga orqa qilib o‘tirish, garchi xusumatingiz bo‘lsa ham – odobsizlikdir;
- jamoada sochini qashlashga yo‘l qo‘yish mumkin emas (hatto barmoq uchida ham);
- barmoqlarni qarsillatish yaxshi odat emas. Bu musulmon odobida qat’i ta’qiqlangan edi. Keyingi yillarda esa shifokorlar barmoqlarni qarsillatishni odat qilgan insonlarning barmoq suyaklarida suv yig‘ilishi natijasida saraton kasalining paydo bo‘lishini aniqlaganlar.
- ming‘irlash, g‘o‘ng‘illash nafaqat hamkasabalarga, balki oila a‘zolariga ham xush kelmaydi;
- so‘zlashayotganda yelkani qisish ba’zida suhbatdoshiga bunday harakat qanchalik yomon ta’sir qilishini hatto tasavvur ham qila olmaydilar;
- izhorlaringizni qattiq kulgu bilan tugatmang. Bu nevroz holati aksil ta’sirga ega, mutoyiba yoki xanda haqida gapirmasa ham bo‘ladi. Shunday kishilar borki, har bir gapdan so‘ng xiringlab qo‘yishni odat qilib olganlar.

O‘zingizni kuzatib, agar shunday holat sizda ham bo‘lsa, undan voz kechishga harakat qilgan ma’qul.

Tasodifiy noqulay holatlar hamda ularni bartaraf etishning axloqiy jihatlari

Jamoatdagi har bir shaxs tasodifiy holatlar – ixtiyorsiz xatolardan xoliligi kafolatlanmagan. Mana bir qancha shunday tanish vaziyatlar: kimdir bilan qayta ko‘rishish, qo‘lingizdagi qadahni to‘kib yuborish, yoningizda, stol atrofida o‘tirgan kishidan: *“Mana bu ketvorgan ayol kim?”* degan savolingizga qo‘shningiz: *“Mening ayolim”* deb javob berishi, tanishingizdan *“Rafiqangiz yaxshi bo‘lib goldimi?”* deb hol so‘raganingizda, u sizga: *“O‘lganiga bir yil bo‘ldi”* yoki *“Ajrashdik”* deb javob bersa. Eng yoqimsizi: adashib sochiq bilan burunni, terni artib yuborish, yoki ehtiros kulgili bo‘lmagan anekdotni aytishdir. Bunday vaziyatlardan qolgan noxushlik uzoq muddatgacha sizni tark etmaydi. Albatta, agar bunday vaziyatlar kamroq uchrasa, yaxshi bo‘lar edi; faqat atrofdagilar bunday holatga biz o‘ylagandan ko‘ra kam e’tibor qaratadilar. Bunday holatlarni boshdan kechirmagan odamning o‘zi bo‘lmaydi. Ammo noqulay vaziyatlar o‘zni oqlashni taqozo etmaydi. G‘arb odatiga ko‘ra shunchaki *“uzr”* deb qo‘yiladi. Sharqda aksincha,, obdon uzr so‘rab, noqulay vaziyatdan chiqib ketishga uriniladi.

Ammo bir shaxs ataylab boshqa odamga o‘z salbiy munosabatini ko‘rsatish uchun ilmoqli gaplarni alohida ta’kidlashi va shu asosda ongli ravishda noqulay vaziyatlarning vujudga kelishiga harakat qilishi umuman boshqa narsa. Bunda nafaqat inson o‘z xudbinligini, madaniyatsizligini ko‘rsatishi, balki boshqalarning ham dilini og‘ritib qo‘yishi mumkin. Bunday vaziyatlarning oldini olish uchun quyidagi holatlardan voz kechmoq lozim:

- barchaning oldida ko‘rishishga javoban qo‘l uzatmaslik;
- o‘z raqibiga deyarli haqorat tarzida baland ovozda biron-bir so‘z qotish;
- kelgan sovg‘ani orqaga qaytarish;
- hamsuhbatning yaqinlari borasida hurmatsizlikni namoyon qiluvchi so‘zlarni ifodalash.

Ba’zida tasodifiy farosatsizlik kim uchundir o‘zini ko‘rsatishdek tuyuladi. Bu yerda ismi sharifni buzib aytilishini misol qilish qo‘l keladi. Bunday xato xafagarchilikni keltirib chiqaradi. Ba’zida odamga orqa qilib o‘tirish uning qattiq ranjitishga sabab bo‘ladi. Odatiy e’tiborsizlik ham munosabatlarni murakkablashtirishi mumkin. Shu bois odamlar bilan muloqotda o‘zini qat’i boshqara olishi kerak. Qo‘pollikka javoban qo‘rslik bilan javob qaytarish kishini yomon ko‘rsatsa ko‘rsatadiki, yaxshi ko‘rsatmaydi. Janjal ikki tarafni ham yerga uradi.

Bundan tashqari, birovning sumkasini ochib titkilash yoki ochiq qolgan sumkani tomosha qilish, qo‘l telefonini “o‘rganish” nafaqat xunuk ko‘rinish, balki sizni unga bo‘lgan xusumingiz yoki hasadingizni ko‘rsatib qo‘yadi. Begona kishilar portfelini yoki palto cho‘ntaklarini kavlash ham bundan istisno emas. Birovning qutisidagi narsalarni olish yoki uni joylashtirish uyda ham, ishxonada ham odobsizlikdir. Birovning shkafini, bufeti yoki narsalari saqlanadigan joyni ochib ko‘rish ham odobga to‘g‘ri kelmaydi.

Noqulay vaziyatlardan chiqishda uzr so‘rash hamda xushomadning o‘rni

Kimnidir bezovta qilsangiz, yonidan o‘tib ketayotib, “*Itimos, uzr*”, “*Kechirasiz*” deb uzr so‘rashingiz mumkin, ammo uning qisqa shakli “*Uzr*” so‘zi bunday holatlarga unchalik mos emas. Odamlarni turtib o‘tish noqulay vaziyatga solib qo‘yishi mumkin. Ayniqsa, teatr yoki san’at saroylari qatorlaridagi o‘rindiqlardan o‘tayotganda oldin ruxsat so‘rab, sizga yo‘l berishga ulgurmay qolgan odamlarning oyoqlarini bosmasdan o‘tishga harakat qilmoq lozim.

Xushomad – insonning tashqi qiyofasi, chiroyli so‘zlari, xatti-harakatidan ta’sirlanib, ma’qullashni ifodalash, maqtovning maxsus shaklidir. Nafis shaklga o‘rangan xushomad hammamiz zavqlanamiz – har birimizda ozgina bo‘lsa ham o‘zimizga nisbatan muhabbat hamda g‘urur mavjud. Xushomadlar jamoatda yoqimli kayfiyat uyg‘otadigan hissiyotda asos bo‘lib xizmat qiladi. Xushomad yengil, sho‘x, oddiy, tabiiy va asosiysi, haqqoniy bo‘lishi lozim. Agar xushomadlar kam, ammo o‘tkir va nazokatli qilib aytilsa, unda ular suhbatga ajib bir tarovat qo‘shadi. Aksincha, agar xushomatlarda bir muncha tayyorgarlik, ta’ma, oshirib yuborishlik bo‘lsa, ular kulguli va yoqimsiz xususiyat kasb etadi. Qo‘pol xushomad doimo o‘rinsizdir. Uni qabul qilish ham odamni kamsitadi. Xushomadning o‘z vaqtida va joyida qo‘llanishi nur ustiga a’lo nurdir. Bunday nazokatga ko‘milgan xushomad hamisha odamga lazzat bag‘ishlaydi. U uyatchan odamga ishonch, odamovini ochiq bo‘lishiga, xomush odam kayfiyatining ko‘tarishiga sabab bo‘ladi. Ko‘pchilik xushomatlarni qanchalik joyida va mos kelishi haqida o‘ylamay mulozamat qilishga odatlanib qolishgan. Ayol kishiga

nisbatan tez-tez: *“Bugun juda chiroylisiz?”* yoki *“Bugun juda ochilib ketibsiz?”* degan xushomadni eshitamiz. Endi tasavvur qiling, xushomadga javob takalluf qilishni o‘rniga ayol kishi: *“Kecha mening ko‘rinishim yomonmidi?”* degan tabiiy savolni bersa—chi?! *“Bugun juda chiroylisiz?”* degan xushomadni Aslida, xushomad qatoriga kiritmasa ham bo‘ladi. Chunki u yuqorida aytganimizdek, ikki xil ma’noga egadir. Ammo *“Bugun juda yasanibsiz!”* degan so‘zlar ikki xil ma’noga ega emas. Xushomadda yorqin ko‘rinuvchi maqtov bo‘lmasligi lozim. Xushomad qilayotganingizda oshirib yuborishlar hamda ortiqcha hayratdan o‘zingizni tiying. Xushomadda aql o‘rgatadigan so‘zlardan saqlaning: *“Bu ko‘ylak sizga yarashibdi, ko‘proq shuni kiying”*. Qanday qilib xushomadni ifodalash mumkin? Ishonchli ohangda, jilmayib, ko‘ngilochilik bilan izhor qiling. Imo va ishoralar so‘zlarga mutanosib bo‘lmog‘i kerak. Xushomadda kinoyaga hatto ishora ham bo‘lmasligi lozim. Yo‘l – yo‘lakay va ish orasida xushomadni aytib ketmang. Xushomadga tayyorlanar ekansiz, unga bo‘lgan ta’sirni hisobga olish darkor. Agar siz aytmoqchi bo‘lgan narsada aksil ta’sir holati bo‘lishi ham mumkinligini bilsangiz, o‘ylagan fikringizdan qayting. Bir ayolga xushomad qilar ekansiz, ikkinchisining eshitish imkoni borligini bilsangiz, ehtiyot bo‘lgan ma’qul. Ba’zi vaziyatlarda bu oxirgi ayolni, ayniqsa, u agar yolg‘iz yoki notanish davrada bo‘lsa kayfiyatini buzib qo‘yishi mumkin. Erkaklarga qilinadigan o‘zaro xushomad nafaqat qabul qilinmagan, hatto odobsizlik ham sanaladi, bunday xushomadgo‘y kulgiga uchraydi. Ayollar, shu bilan bir qatorda, yosh qizlar ham erkaklarga xushomad qilishdan tiyilganlari ma’qul. Aks holda, ular noqulay va kulguli vaziyatga tushib qolishlari mumkin va o‘zlari hamda maqtov egasining ham obro‘sini tushirib qo‘yishlari mumkin. Erkak kishidan latif xushomadni eshitgan ayollar hissiyotlariga ishonchli tarzda sho‘ng‘ib ketmaganlari ma’qul. Barcha turdagi xushomadni yaxshi qabul qilishda ehtiyot bo‘lmoq lozim, chunki ba’zi mulozamatlarda ikkiyuzlamachilik va soxta muhabbat berkingan bo‘lishi mumkin. Tanimagan-bilmagan odamning xushomadiga qilingan juda *“quyuq”* javob, nafaqat noo‘rin baho, tasavvurni paydo qilishi mumkin, balki g‘aliz niyatli kishilar o‘yining qurboniga ham aylantirib qo‘yishi mumkin. Qanchalik zamonaviy olamda yashamaylik, insonning ori, nomusi, izzat-nafsi hamda qadr-qimmatini birinchi navbatda turmog‘i lozimligini kishi unutmazligi joiz.

“Boshqa odamlarning xotinlariga nisbatan iffatli bo‘linglar, shunda sizlarning xotinlaringizga nisbatan ham iffatli bo‘lurlar” deyiladi sahih hadislarida. Iloji boricha begona ayolga xushomad qilishdan saqlangan ma’qul.

Qanday qilib samimiy maqtovga javob berish lozim? Tashakkurni odatiy *“rahmat”* so‘zi bilan kifoyalansin chindildan bildirmoq darkor. Sizni maqtagan odamga *“teginish”* dan o‘zini tiygan ma’qul. Muloyim minnatdorchilik bilan cheklanib, izoh va savollarni o‘zimizda saqlaganimiz yaxshiroq. Xushomadni eshitib, qarshilik bildirish qadr-qimmatni tushirishi yoki riyokorlikni ko‘rsatib qo‘yishi mumkin. Agar sizning tashqi ko‘rinishingiz yaxshi ekanligidan shavq bilan gapirsalar, o‘zingizni noqulay his qilishingizni aytish lozim.

Jamoat joylarida o‘zini tutish me‘yorlari. Jamoat joylarida o‘zini tuta bilish etiketi har bir kishi uchun ham, jamoat uchun ham muhimdir. Inson jamiyat

oldidagi axloqiy burchini bir lahza ham unutmashligi va shunga munosib xatti-harakat qilishga intilishi kerak. Har bir inson jamoat joylarida bo‘lganida, avvalo, o‘zini inson ekanligini, atrofida o‘ziga o‘xshaganlar borligini unutmashligi zarur. “Assolomu aleykum”, “Kechirasiz”, “Uzr”, “Mumkinmi?”, “Aytib yuborolmaysizmi?”, “Holajon”, “Amakijon”, “Opoqijon”, “Otaxon”, “Onajon”, “Akajon”, “Singlim”, “Do‘stim”, “Og‘ayni”, “Birodar” kabi so‘zlarni ishlatishga o‘rganish kerak. Hayotimizning ko‘p qismini bizga notanish bo‘lgan odamlar bilan birga o‘tkazamiz: ko‘cha-kuy, transport, turli xil jamoat joylarida o‘tkazamiz. Nafaqat o‘zimizning kayfiyatimiz, balki atrofimizdagi odamlarning kayfiyati ham jamoatda o‘zimizni qanday tutishimizga bog‘liqdir. *Shunga ko‘ra jamoat joylarida o‘zini tutishning me‘yorlari mavjud.*

Uydan ko‘chaga chiqayotganda kerakli bo‘lgan narsalarni: hujjatlar, dastro‘molcha, pul solingan karmon, taroq va boshqa zarur bo‘lgan mayda-chuyda narsalarni o‘zingiz bilan olganingizga ishonch hosil qilib olish lozim. Kiyim bosh, oyoq kiyim, soch turmagi, xullas, boshdan-oyoq o‘zingizga razm solib, so‘ng tashqariga chiqqan ma‘qul.

Hech qachon muzqaymoq bilan jamoat transportlarida: avtobus, trolleybus yoki metrogga kirib bo‘lmaydi. Musiqani baland qilib quloqqa taqib eshitib ketayapman deb o‘ylash ham befarosatlik yoinki atayinlab qilingan hurmatsizlikka kiradi. Undan ko‘ra baland hammaga eshittirib qo‘ygan ma‘qul, chunki quloqqa biriktirilgan moslamadan chiqayotgan tovush asabni «arralaydi». Juda zarurat tug‘ilsa bunday moslamaning “vakuumlighi” yoki sifatlirog‘ini xarid qilish lozim. Jamoat transportida haddan ziyod o‘zini nozikta‘bligi bilan yo‘lovchilarning asabiga tegadigan kishilar “Bo‘lmasa, taksida yuring!” degan xitobga uchrab qolishlari mumkin.

Ko‘chada kimga uchrashuv tayinlashingizdan va yoshidan qat‘i nazar (xoh u ayol yoki erkak kishi bo‘lsin) kechikmaslik lozim. Aks holda sizni kutayotgan odam ko‘chada qolgandan o‘tib ketayotgan odamlardan o‘zini noqulay his qilishi mumkin. Shuning uchun ham, uchrashuv joyi odmi, yo‘lovchilarga halaqit qilmaydigan va diqqat jalb etmaydigan bo‘lishi lozim.

Batartiblik jamoatda o‘zini tutish etiketining asosiy qoidasidir: konfet qog‘ozlari, sigaret qoldiqlar va boshqa narsalarni yo‘lma-yo‘lakay tashlab yurish tabiatigizni “sotib” qo‘yishi mumkin. Haddan ziyod baland ovoz bilan odamlar diqqatini jalb etish, yo‘lovchilarning tashqi ko‘rinishi borasida tanbehlar berishdan tiyilgan ma‘qul. Ayniqsa, bolalar oldida o‘zini madaniyatliroq tutish lozim – har qanday katta yoshdagi odam o‘zi istar-istamas yonida turgan bolalarga ta‘sir qila olish xususiyatiga ega.

Jamoat transportlarida

- Avtobus, tramvay yoki trolleybus to‘xtamasdan oldin chiqishga shoshilmaslik lozim.
- Bekatda tushib qoluvchi yo‘lovchilarni chiqib olishlarini kutib turish lozim. Transportga kirayotgan yoki chiqayotgan odamlarni jarohatlanishiga olib kelishi mumkin.

- Jamoat transportiga birinchi bo‘lib kirib olish maqsadida yo‘lovchilarni tirsagi bilan turtib yuborish u yerdagi odamlardan birini jarohatlashi, yoinki yo‘lovchilarni buyumlariga zarar keltirishi mumkin. Tarbiyali odam avvalo yoshi katta odamlarni, bemor, ayollar va bolalarni o‘tkazib yuboradi.
- Bo‘sh joy ilinjida odamlarni ikki tarafga irg‘itib oldinga harakat qilish juda xunuk ko‘rinadi. Bundan tashqari, joiz bo‘lsa, o‘tirgan vaqtingizda transportga qariya, homilador, nogiron, yoki go‘dakka darhol o‘rindan turib joy berish nafaqat odob, balki o‘ziga nisbatan ham hurmat belgisi ekanligini unutmaslik lozim.
- Boshqa tarafdin, agar sizga jamoat transportida joy berishsa, buni iltifot bilan qabul qilib, minnatdorchilik bildirish jamoat transportidagi odamlarda axloqiy ruhni paydo qiladi;
- Hattoki, taklif qilingan o‘rinni rad qilgan taqdiringizda ham, (masalan, keyingi bekatda tushishingiz kerak bo‘lsa) tashakkur aytib, bir og‘iz shirin so‘zni ayamagan ma‘qul;
- Yo‘lkiraga hamma o‘zi uchun o‘zi to‘laydi.
- Erkak kishi faqatgina yaxshi tanish bo‘lgan ayolgagina yo‘lkira to‘lashlari mumkin. Biletni esa oson topiladigan joyda saqlash kerak.
- O‘rinlarni sumka va boshqa narsalar bilan band etmaslik kerak.
- Agar transportda gazeta yoki kitob o‘qib ketayotgan bo‘lsangiz, ularni yoningizdagi yo‘lovchigaga halaqit bermagan holda ushlagan ma‘qul. Birovni o‘qiyotgan gazetasiga qarash to‘g‘ri emas. Bolalar bilan ketayotgan ota-onalar ularni yo‘lovchilarga halaqit berishlariga yo‘l qo‘ymasliklari lozim.
- Transportda soch tarash, labini bo‘yash va pardoz qilish noo‘rindir. Ayniqsa, avtobus, tramvaylarga kir, iflos kiyimlarda chiqish mumkin emas. Shu bilan birga qirqadigan, o‘tkir va boshqa odamlarga zarar keltiruvchi narsalar bilan transportga chiqish yo‘lovchilarni qiynab quyishi mumkin. Chipta nazoratchilari ham bunga e‘tibor qaratmog‘i lozim.

Tayanch tushunchalar

Kiyinish madaniyati, garmoniya, garderob, aksessuar, did, rasm, bo‘yinbog‘, ro‘molcha, ayollar, erkaklar, oyoq kiyim, qaddi-qomat, to‘g‘ri yurish, to‘g‘ri o‘tirish, uzr so‘rash, texnik aloqa vositalari, o‘zini tutish, noqulay holatlar, hushomadlar.

Mavzu bo‘yicha seminar savollari

1. Kiyinish madaniyati haqida nimalarni bilasiz?
2. Erkaklar garderobi.
3. Ayollar garderobi.
4. Garmoniya haqida fikringiz.

5. Qayerga qanday kiyinish lozim?
6. Oyoq kiyim haqida bir og‘iz so‘z.
7. Chiroyli qomat va qadam tashlash etiketi.
8. Qanday qilib tanishish lozim?
9. Noqulay vaziyatlardan qanday qilib chiqish mumkin?
10. UZR so‘rashning qanday usullarini bilasiz?
11. Telefon orqali qanday gaplashish lozim?
12. Jamoat joylarida o‘zini qanday tutish lozim?

ADABIYOTLAR

Asosiy:

1. Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent. Ma’naviyat, 2008.
2. A. Sher. Axloqshunoslik. Darslik. – T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010, 308-b.
3. Husanov B., G‘ulomov V. Muomala madaniyati. – T.: Iqtisodmoliya. 2009
4. Максимов А. Искусство общения или ремесло общения. – М., 2006.
5. ЭТИКЕТ ОТ Я ДО Я. www.etiksite.ru. 11. KB.
6. Правила этикета. www.etiksite.org. 3 KB.

SOHAVIY ETIKET

DIPLOMATIK ETIKET

Diplomatik etiket – bu diplomatlar va boshqa rasmiy shaxslarning bir-biri bilan diplomatik tadbirlarda bo‘ladigan muloqotlari chog‘ida amal qiladigan yaxshi xulq qoidalari.

Diplomatik etiket shakllanishi jarayonida umumiy etiket qoidalariga tayanadi, shu bilan birga diplomatik normalar va qoidalar biznes etiketi amaliyotida va umumiy etiket qoidalarida o‘z aksini topadi. Ushbu qoidalarning buzilishiga yo‘l qo‘yish mumkin emas, oddiy takallufning munosabatlarda qo‘llanmasligi diplomatik etiketda hurmatsizlikka tenglashtiriladi hamda xalqaro va millatlararo ziddiyatlarni keltirib chiqarishga qodir.

Etiket qoidalariga ayniqsa, diplomatlar tomonidan rioya qilinishiga katta e’tibor qaratiladi, chunki bu qoidalarning buzilishi yoki bajarilmasligi mamlakat eki uning rasmiy vakillari nufuziga putur yetkazishi va buning natijasida mamlakatlar o‘rtasidagi aloqalarning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Diplomatik etiket turli-tumandir. U o‘z ichiga uchrashuvlar, o‘zaro salom almashish, tabrik yo‘llash, qabul marosimlarini o‘tkazish, tashriflarni amalga oshirish, suhbat va muzokaralar olib borish etiketi va diplomatik marosimlarni qamrab oladi.

Diplomatiya — bu o‘zaro kelishuvlar, bitim va konvensiyalar tuzish san’atidir. Ushbu natijalarga uchrashuvlarning muvaffaqiyatli yakunida erishiladi.

Diplomatik uchrashuvlar o'z belgilangan reglamenti, etiketi va ko'pincha o'z protokoli bilan ajralib turadi. Buning asosiy sababi shundan iboratki, diplomatik uchrashuvlarning qatnashchilari diplomatiya kabi nozik faoliyatning asosini tashkil etuvchi subordinatsiya qoidalari va professional cheklanishlarga qat'i rioya qiladilar.

Uchrashuvlar o'zaro salom almashish bilan boshlanadi. Salomlashish turlari har xil bo'ladi. Xorijiy mamlakatlarda uzoq safarda bo'lgan kishi bu mamlakatning milliy udum va qonun-qoidalarini o'z mamlakati urf-odatlarini bilan taqqoslaydi. Misol uchun, shuni ta'kidlash lozimki, musulmonlar uchun Shariat qonunlariga binoan ayol va erkak kishining qo'llari, agar ular qarindosh bo'lmasa, hatto bir-biriga tegib ketishi ham qat'ian man etiladi.

Biror-bir kishi sharafiga qabul marosimi tashkil etilayotgan paytda yoki uni mehmonga taklif etilayotgan hollarda, mehmon qaysi dinga e'tiqod qilishini bilish zarurdir. Islom dini qoidalariga ko'ra, spirtli ichimliklarni iste'mol qilish qat'ian man etiladi. Hindulik dini qoidalariga asosan esa taomlar vegetarian turida bo'lib, zinhor mol go'shtidan tayyorlanmagan bo'lishi lozim.

Diplomatik salom almashish qoidalari umumqabul qilingan salom almashish qoidalaridan deyarli farq qilmaydi.

Avval, tanishtirilishi kerak bo'lgan kishining ismi sharifi aytiladi, so'ngra kimga tanishtirilayotgan bo'lsa, uning ismi sharifi. Kichik yoshli kishi katta yoshli kishiga, erkak kishi ayol kishiga, lavozim jihatidan past kishi lavozimi jihatidan baland kishiga tanishtiriladi.

Tanishtirilayotgan kishi, agar erkak kishi bo'lsa, boshini biroz egib ta'zim qiladi, ayol kishi esa boshini biroz egib qo'yish bilan kifoyalanadi.

Agar ayol kishi uni qiziqtirayotgan kishi bilan tanishish niyatida bo'lsa, u ikkalasiga tanish bo'lgan kishini tanishtirish haqida iltimos qilishi mumkin. Ikkalasiga tanish bo'lgan kishi, ularning qiziqish doirasidan kelib chiqqan holda, suhbat qurishga yordam beradi.

O'tirgan holda boshni egib ta'zim qilish deyarli noqulay bo'lgani uchun erkak kishi tanishayotgan paytda o'rnidan turishi lozim. Ayol kishi esa aksincha, o'z o'rnidan turmasligi lozim. Ayol kishiga yoshi undan katta ayol tanishtirilayotgan bo'lsa yoki u tanishtirilayotgan kishi haqida o'zining alohida fikrini izhor qilmoqchi bo'lgan hollar istisnoni tashkil etadi. Ushbu hollarda u o'rnidan turib, salomlashish uchun qo'l uzatishi mumkin.

Erkak kishi bilan tanishayotgan hollarda ayol kishi agar o'zi uchun bu narsani o'rinli deb topsa, salomlashish uchun qo'l uzatadi, aks hollarda boshini biroz egib salomlashish bilan kifoyalanadi. Qolgan hollarda yoshi kattaroq bo'lgan kishi salomlashish uchun qo'lini birinchi uzatadi.

Xonaga kirib kelayotgan kishi birinchi bo'lib yig'ilganlar bilan salomlashadi. Birinchi bo'lib ketayotgan kishi yig'ilganlar bilan hayrlashadi.

Biror-bir kishini boshqalarga tanishtirayotgan paytda nafaqat uning to'liq ismi sharifini aytish bilan cheklanish kerak, balki bu shaxsga xos fazilatlar haqida qisqacha gapirib o'tilsa, suhbat davom etishi uchun zamin ham yaratiladi va yangi tanishganlarning fikr almashishi biroz osonlashadi.

Agar diplomatik qabul marosimida yoshi va lavozimi teng bo'lgan ikki kishini tanishtirish kerak bo'lsa, yaqinroq turgan yoki nisbatan tanish bo'lgan kishini birinchi tanishtirish lozim. Agar tanishtirilayotganlar ichida biri mashhur kishi bo'lsa, unga ikkinchisini tanishtirish bilan chegaralanib qolish mumkin.

Amaliy yoki protokol uchrashuvlari (ehtiyom yuzasidan tanishuv yoki hayrlashuv uchrashuvlari) davomida suhbat olib boriladi. Suhbat ko'p vaziyatlardan kelib chiqib, reglamentga buysunmaydi. Ammo uchrashuvga tashrif buyuruvchilar ham, ularni qabul qiluvchilar ham o'zlariga taalluqli bo'lgan ba'zi bir qoidalarni e'tiborga olishlari darkor. Cunonchi, ehtiyom yoki protokol tashrifi uncha uzoq emas, ya'ni 20, ko'pi bilan 30 daqiqadan oshmasligi zarur.

Diplomatik seremonial (tantana marosimlari) xilma-xil, murakkab, nozik tomonlari mavjud bo'lgan seremonial hisoblanadi.

Diplomatik protokol talablarining rivojlanishi urf-odatlar, davlatchilik va umumqabul qilingan xulq-atvor qoidalarini o'zida aks ettiradi.

Kiyim va mehmonning tashqi ko'rinishi

Rasmiy qabul marosimi taklif etilgan mehmonning tashqi ko'rinishi muhim rol o'ynaydigan tantanali marosimlar turiga kiradi. Qadim zamonlardan bugungi kungacha qabul marosimlarida kiyiladigan kiyimlarni tanlashning qoidalariga qat'i amal qilish urf-odati saqlanib kelmoqda. Ushbu qoidalarga rioya qilish zaruriyligi hamon zamon talabidir.

Erkak kishilarning kiyimi konservativ ekanligi, qat'i cheklanganligi bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Rasmiy tadbirlar uchun erkak kishilarga smoking, frak yoki klassik kostyum kiyish tavsiya etiladi.

Smoking va frak — bugungi kunda kechki kostyumlarning turi bo'lib, dunyo protokol tajribasida yanada keng foydalanib kelinmoqda.

Frak majburiy bo'lgan hollarda, rasmiy taklifnomalarda “oq galstuk” deb belgilanadi. Oxirgi paytlarda bu libos kam kiyiladi (frakni erkaklar, asosan, Nobel mukofoti bilan taqdirlash tantanali marosimlarida, Qirol va Podshohlarning saroy qabullarida, La Skala premyera spektakllarida, ba'zi mamlakatlarda ishonch yorliqlarini topshirish marosimlarida kiyadilar). Klassik frak uchun oq kamzul va oq ‘kapalak-bo'yinbog‘’ kerak bo'ladi (qora ‘kapalak-bo'yinbog‘’ va frak faqat ofitsiantlar yoki orkestr musiqachilari tomonidan kiyiladi). Frak kiyganda qo'l soati taqilmaydi. Erkaklar paypoqlarining rangi kostyum rangidan to'qroq bo'lishi kerak va bu, o'z navbatida, kostyum va oyoq kiyim rangining uyg'unlashishini ta'minlaydi.

Taklifnomada “qora bo'yinbog‘” deb belgilansa, smoking kiyish majburiy hisoblanadi. Smoking pidjagi bir yoki ikki bortli bo'lib, tik yoqali yoki keng yoqa, astari shoyi matodan tikilgan bo'ladi. Shimlarning ikki chekkasiga shoyi kant tikiladi. Klassik smoking qora rangda bo'ladi.

Smoking ichidan oq kraxmallangan tik yoqali, old qismi “plisse”dan iborat, yengi “zaponka” taqiladigan ikki majetli ko'ylak kiyiladi.

“Kapalak bo‘yinbog‘” qora yoki to‘q ko‘k rangda bo‘ladi. Shim belbog‘i ham to‘q rangda bo‘lishi kerak. Ko‘krak cho‘ntagiga oq shoyi matodan tikilgan dastro‘molcha solib qo‘yiladi.

Erkaklar paypoqlari shoyi matodan va qora rangda bo‘lishi kerak. qora lakli botinkalar faqat smoking bilan birga kiyiladi.

Davlat rahbari va uning rafiqasi nomidan o‘tkaziladigan rasmiy qabul marosimlarida protokol tajribasiga ko‘ra klassik kostyum kiyiladi.

Kostyumga bo‘lgan talablar oddiydir: kostyum yaxshi bichilgan va sifatli matodan tikilgan, odmi rangda bo‘lishi kerak. Rasmiy kostyum bir rangda bo‘lishi lozim.

Kechki tadbirlar uchun to‘q ko‘k yoki to‘q kul rangdagi kostyum nihoyatda mos keladi (u bilinar-bilinmas yo‘l-yo‘l bo‘lishi ham mumkin). Qora rangdagi kostyum kiyish maqsadga muvofiq emas. Soat 20.00 dan ilgari boshlanadigan tadbirlarga och rangdagi kostyumlarni kiyish mumkin. Ko‘ylak va galstuk kechki kiyimning ajralmas qismi hisoblanadi. Barcha rasmiy tadbirlarga erkaklarga oq ko‘ylak va bosiq ranglardagi galstuk tavsiya etiladi.

Germaniyada erkaklar odatda “dvoyka” – ikki kiyimlik kostyumlar kiyadi, ularning rangi to‘q ko‘k yoki to‘q kul rang bo‘lishi mumkin.

Ayollar kiyimi erkaklarnikiga nisbatan hamisha tikilish turi va rangiga bo‘lgan talablarga ko‘ra ko‘proq erkinlikka ega bo‘lib kelgan. Erkaklar kiyimidan farqli o‘laroq, ayollar kiyimiga cheklashlar kiritish nisbatan qiyin, lekin shuni esda tutish lozimki, ayollar rasmiy kiyimining asosini klassik shakllar va ranglar tashkil etishi kerak.

Ayollar kiyimi davr va moda talablari bilan hamnafas bo‘lishi darkor.

Kunduzgi qabul marosimlariga (agar taklifnomada kiyim borasida maxsus yo‘riqnomalar mavjud bo‘lmasa) ayollar oddiy uzunlikdagi ko‘ylak yoki ko‘ylak-kostyum kiyishlari mumkin. Kechki qabullarga (agar taklifnomada kiyim borasida maxsus yo‘riqnoma mavjud bo‘lmasa) kechki-bayramona, oddiy uzunlikdagi ko‘ylaklar yoki ko‘ylak-kostyumlar kiyish mumkin. Tushlik yoki kechki qabullarga berilgan taklifnomada “kechki libos” deb ko‘rsatilgan bo‘lsa, ushbu tavsiyaga rioya qilish maqsadga muvofiq.

Ayollarning kechki liboslari ikki xil: o‘rtacha uzunlikda (yerdan 15-20sm balandlikda) va uzun (yergacha) bo‘ladi. Oxirgi paytlarda uzun ko‘ylaklar kam kiyilmoqda. Kunduzgi qabullar va “kokteyl” yoki “furshet” qabullariga qulay poshnali oddiy tufli kiyiladi. Kechki bayramona ko‘ylaklarga baland poshnali zamsh, parcha, oltin yoki kumush rangli charmdan qilingan tufllilar kiyiladi. Kechki ko‘ylakka mos qilib shoyi qo‘lqop kiyish mumkin. Agar ko‘ylak yenglari uzun bo‘lsa, qo‘lqop kiyilmaydi.

Zeb-u ziynatlarga kelganda, ko‘p mamlakatlarda kunduzgi qabullarga bijuteriya, kechqurungilariga esa asl qimmatbaho zeb-u ziynatlarni taqish odat tusiga kirgan.

Rasmiy qabullar

Davlat rahbarlari o'rtasida rasmiy munosabatlarning keng tarqalgan va umumiy qabul qilingan shakllaridan biri rasmiy qabullarni o'tkazishdir.

Qabullarni tashkil etish odati bizga o'tmishdan kelgan bo'lib, tinchlikparvarlik, yaxshilik belgisi hisoblangan. Mehmondo'stlik esa, shu kunga qadar davlatning sha'ni, xalqning to'kin-sochinlik ko'rsatkichi bo'lib kelmoqda. Rasmiy qabul marosimlarida mehmonning an'anaviy taomlarining tortilishi mehmon davlatga bo'lgan alohida hurmat-e'tibordan dalolat beradi.

Hozirgi kunda xalqaro amaliyotda hamma ishtirokchilar uchun bajarilishi shart bo'lgan va o'z etiketiga xos bo'lgan bir nechta rasmiy qabullarning turi mavjud.

Diplomatik qabullar chog'ida suhbat olib boriladi, aniq belgilanmagan muzokaralar, tanishuv va boshqa tadbirlar amalga oshiriladi.

Ishtirokchilar bir-birlarining o'zaro aloqasi, yig'ilish xarakteri, yoshiga qarab, bir-birlarini to'liq ism-shariflarini aytib o'tishlari yoki faqatgina familiyalarini aytish bilan chegaralanadilar.

Diplomatik uchrashuv yoki diplomatik qabulning xarakteri o'zaro muloqotning me'yori va shaklini, salomlashish darajasini belgilaydi.

Bir uchrashuv butunlay norasmiy, boshqasi – yarim rasmiy, uchinchi esa – protokol tomonidan oldindan belgilangan tarzda o'tkaziladi. Etiket aniq va bir xil tavsiyalarni ko'zlamaydi.

Diplomatik etiketga ko'ra, asosiy muomala sharti qabul turi bilan bog'liqdir.

Xulq-atvorning asosiy sharti diplomatik etiketga binoan qabul marosimi bilan bog'liqdir.

Qabul marosimlari diplomatik korpus vakillari o'rtasida hamda rasmiy hukumat vakillarining xorijiy vakillar bilan aloqalarini o'rnatish va ularni rivojlantirishga qaratilgan.

Qabul marosimlari biror-bir voqeani nishonlash uchun, masalan, mamlakatga davlat yoki hukumat rahbari tashrifi yoki bayram va yubiley sanalari munosabati bilan, taniqli shaxslarga hurmat belgisi sifatida, biror-bir hujjatni imzolash sharafiga o'tkaziladi.

Qabullarning quyidagi turlari mavjud: *“Shampan vinosi bokali”* yoki *“Vino bokali”* qabullari keng tarqalgan. Qabulning bu turi, odatda, peshinda boshlanib, bir-bir yarim soat davom etadi. Bunday qabul turi oddiyliigi bilan ajralib, shartlilik cheklangan. Bunday qabullarda murakkab muzokaralar olib borish mumkin emas. Ushbu turdagi qabullar, odatda, insonlarni bir-biriga tanishtirish yoki keyingi uchrashuvlarni belgilash uchun xizmat qiladi.

“Nonushta” qabuli (inglizcha – “Lanch”) kunning birinchi yarmida – soat 15.00 da o'tkaziladi. Qabul taomnomasiga oddiy gazaklar, 1-2 turdagi issiq taom va desert kiradi. Qabul so'ngida kofe yoki choy taklif etiladi. Qabul paytida, avval, yaxna ichimliklar va pivo beriladi. Bu kabi qabullar jiddiy suhbatga yoki biror-bir muammolarni muqokama qilishga imkon yaratadi. Qabul paytidagi tanaffus (yangi taom tortilishidan yoki desert va choydan avval) taklif etilgan tomonlarga qisqa

vaqtga suhbatdoshlarni tark etib, kerakli masalalarni muhokama qilishga imkon beradi.

Xalqaro protokol amaliyotida kunduzgi qabullar kechki qabullarga nisbatan katta tantanaga ega bo'lmagan qabullar, deb hisoblanadi.

“*Tushlik*” qabuli daraja jihatidan muhimroq hisoblanadi. Uning boshlanish vaqti – soat 19.30, 20.00 yoki 20.30 larga borib taqaladi. Taomlar, gazak va sharoblar “*Nonushta*” qabuli kabidir. “*Tushlik*” 2-3 soat yoki undan ziyod davom etadi. “*Nonushta*” kabi “*Tushlik*” ham turli usulda o'tkaziladi. Usullardan biri mehmonlarni alohida o'tkazishni nazarda tutadi. Ushbu holatda mehmonlar qabul o'tkaziladigan joyda xonalarning birida belgilangan vaqtda to'planadilar. Ularga yaxna ichimliklar, pivo, viski va sharbatlar tortiladi. Yengil gazaklar tavsiya qilinishi mumkin. Shundan so'ng mehmonlar umumiy stolga taklif etilib, ularga o'rnatilgan tartibda taom va vinolar tortiladi. Desert vaqtida mezbbon va asosiy mehmon o'rtasida “shampan” qadahi so'zlari (tostlari) bilan fikr almashiladi. So'ngra mehmonlar alohida ajratilgan joyga o'tadilar va ularga choy yoki kofe hamda konyak va likyor taklif qilinadi.

“*Nonushta*” kabi “*Tushlik*” qabuli ham muhim suhbat va tanishuvlar uchun imkoniyat yaratadi.

“*Nonushta*” va “*Tushlik*”ning boshqa bir turi bu “*Tushlik*” – bufet " bo'lib, odatda u soat 18.00-20.00 larda boshlanadi. Qabul paytida taomlar alohida stolda joylashgan bo'ladi, mehmonlar o'rta hajmdagi stollar atroflarida joylarini egallab, o'z-o'zlariga xizmat qiladilar. Mehmonlarga vinolar taklif etilishi mumkin. Ba'zan vinolar alohida kichik stolchaga joylashtiriladi va mehmonlar o'zlarini turib likopchalarga alohida stoldagi taomlardan solgani kabi vinolarni ham olishlari mumkin. Choy va kofelar ham shu tarzda taklif qilinadi.

“Kokteyl” yoki “a-lya furshet” turidagi qabullar tayyorgarlik va tashkil etilishi nuqtai nazaridan oddiy va keng tarqalgandir. Ular tik turgan holda o'tkaziladi. Asosan, ofitsiantlar mehmonlarga yengil sovuq gazaklar hamda yaxna va mast qiluvchi ichimliklarini olib keladilar. Ba'zan ular stollarga joylashtirilishi ham mumkin. Ushbu qabullar kechki vaqtda taxminan soat 18.00 - 19.00 larda o'tkaziladi. Ushbu qabul boshqalariga nisbatan har bir ishtirokchini boshqalar bilan muloqot qilishiga qulay imkoniyat yaratadi, chunki stol atrofida o'tirib, mehmonlar faqat yaqin o'tirganlar bilan muomala qilishlari mumkin.

Yuqorida ta'kidlangan qabullarga mehmonlar, odatda, rafiqalari bilan birga taklif qilinadilar.

Qabullarning yana bir turi “Choy” bo'lib, u, odatda, ayollar uchun soat 16.00-18.00 lar mobaynida o'tkaziladi. Ba'zi bir hollarda ushbu qabul diplomatik vakolatxonaning rahbari yoki diplomat rafiqasining ketishi munosabati bilan ham o'tkazilishi mumkin. Qabulga choy yoki kofe, konditer mahsulotlari, konfetlar, mevalar, ba'zida yengil gazaklar va vino ham tortilishi mumkii.

Kamdan-kam ayollar uchun o'tkaziladigan “*jurfiks*”, deb nomlangan qabul mamlakatning rasmiy yuqori mansabdor shaxsi yoki xorijiy vakolatxona rahbarlarining rafiqalari tomonidan yil davomida aniq belgilangan kun va soatda o'tkaziladi. Ba'zi davlatlarda diplomatik korpus a'zolarining ayollari taklifi bilan

o'ning belgilangan kuni diplomatlarning ayollari uchrashuvlar tashkil etib, ularda hayriya faoliyati yoki umumiy qiziqish uyg'otuvchi boshqa muammolarning muhokamasi amalga oshishi mumkin. Ba'zida bunday uchrashuvlarda ayollar tikuv ishlari bilan shug'ullanadilar, oshpazlik sohasida tajriba almashadilar va turli davlatlarning milliy san'ati bilan tanishadilar.

Qabullarning hozirgi paytda keng tarqalgan turlaridan yana biri bu kino ko'rish bo'lib, undan oldin yoki keyin kokteyl tashkil etiladi. "Shampan bokali" bilan musiqiy kechalar o'tkazilishi, yuqorida ko'rsatib o'tilgan qabullar bilan bog'liq adabiy yoki raqs kechalari tashkil etilishi mumkin. Bugungi kunda asosan, sport bayrami va musobaqalari tez-tez o'tkazib kelinmoqda.

Protokol xizmatchilari, qabul tashkil etish bo'yicha javobgar shaxslar uchun taklif etilganlarni stol atrofida joylashtirish rejasini tuzish nihoyatda murakkab va muhim ish hisoblanadi.

Mehmonlarni stol atrofida joylashtirish paytida diplomatik etiket shartlarini, mehmonlarning qiziqishlarini, ularning xorijiy tillarni bilishini nazarda tutmoq lozimdir.

Stolga o'tkazish tartibida quyidagi qoidalarga amal qilinadi, ya'ni: mezbon va uning rafiqasiga yaqin o'tiriladigan joylar juda faxriy joylar hisoblanadi. O'ng qo'l tomonidagi joy (o'ng tarafda) chap qo'l tomonidagi joyga (chap tarafda) nisbatan faxriy hisoblanadi. Birinchi bo'lib mezbonning o'ng tarafida ayol kishi, uning rafiqasi yoniga esa erkak kishi o'tkaziladi. So'ngra joylar o'zgartiriladi: ayol kishining yoniga erkak kishi o'tkaziladi va shu holatda qaytariladi. Ayollar yonma-yon, erkak kishi esa rafiqasi bilan birga o'tkazilmaydi. Ayollar stolning oxirgi joyiga o'tkazilmaydi. Turmushga chiqqan ayol erkak kishi bilan bir xil imtiyozga ega.

Delegatsiyalar tashrifi

Mehmonni qabul qilish barcha xalqlarda oddiy hollarda ham alohida e'tibor bilan o'z o'rniga qo'yiladi. Xalqaro munosabatlar darajasida esa mehmonga bo'lgan e'tibor jiddiy tusga kiradi. Bunday holat tashrif darajasi, maqsadi va xarakteriga bog'liq bo'ladi.

Bu bilan rasmiy delegatsiyalarga ko'rsatilayotgan hurmat-e'tibor belgilanadi. Delegatsiya rahbariga ko'rsatilayotgan hurmat-e'tiborning asosiy sharti u egallab turgan lavozim bilan belgilanadi. Masalan, davlat yoki hukumat rahbariga alohida e'tibor, Tashqi ishlar vaziri yoki Harbiy vazirga alohida, tegishli tashkilotning Departament rahbari yoki boshqa lavozimdagi shaxsga alohida e'tibor shartlari belgilangan. Kutib olinuvchi mehmonning egallab turgan lavozimidan kelib chiqib, kutib oluvchi mutasaddilar, uchrashuv ssenariysi va tashrif tashkiloti bilan bog'liq boshqa masalalar belgilanadi.

Yuqorida qayd etilgan masalalarning barchasi oldindan, tashrif amalga oshirilishidan ilgari ishlab chiqiladi va yuqori darajadagi tashriflarni tayyorlash vaqtida mehmon tomon bilan kelishib olinadi.

Tashrifni uyushtirish bo'yicha amalga oshirilgan barcha tadbirlar uning sermahsul va muvaffaqiyatli o'tishiga zamin yaratadi.

Tashriflar o'z klassifikatsiyasi bo'yicha bir necha turlarga bo'linadi. Ular: oliy darajada tashkil etiladigan davlat va rasmiy tashriflari, "Sammitlar", amaliy va norasmiy tashriflar. "Sammit" va oliy darajadagi uchrashuvlarda asosiy e'tibor siyosiy muzokaralarga hamda tantanali marosimlar tadbirlari, gulchambar qo'yish marosimlari, ehtirom tashriflari, qabullar, jamoat bilan uchrashuvlarga qaratiladi. Bunday tashrif, odatda, qo'shma hujjatlarni imzolash bilan yakunlanadi. Bu, avvalambor, ishlab chiqilgan va kelishilgan dastur bo'yicha amalga oshirilib, faqat biror-bir favquloddagi hodisalar tufayli dasturga ma'lum o'zgarishlar kiritilishi mumkin.

Amaliy tashriflar biror-bir tadbirga tayyorgarlik maqsadida konsultatsiya va fikr almashish yo'li bilan ma'lum masalani hal qilish uchun o'tkaziladi. Seremonialga bunday holatlarda amal qilinmaydi. Bu turdagi tashriflar kam vaqtni o'z ichiga oladi.

Norasmiy tashriflar ta'til, davolanish maqsadida va xususiy takliflar bilan amalga oshiriladi.

Diplomatik yozishmalarni olib borish

Diplomatik hujjatlarga: davlat arboblarning nutqlari, notalar, maktublar va memorandumlar kiradi. Ularda davlatning xalqaro miqyosdagi muammolarga munosabati va hukumatning ularga nisbatan tutgan mavqei bayon qilinadi. Yuqorida ko'rsatilgan hujjatlarda biror-bir davlatni tan olish va diplomatik aloqalarni o'rnatish, faol xalqaro muammolarni hal etish bo'yicha takliflar, davlat suvereniteti yoki xalqaro huquq tamoyillarini buzish bilan bog'liq harakatlarga nisbatan qarshiliklarga doir ma'lumotlar bayon qilingan bo'lishi mumkin.

Xalqaro diplomatik amaliyotda quyidagi hujjat turlari yuritiladi: shaxsiy notalar, eslatma qaydlari, memorandumlar, shaxsiy yarimrasmiy xatlar. Shaxsiy nota birinchi shaxs nomidai tuzilib, ikki tomonni qiziqtiruvchi biror-bir hodisa haqidagi ma'lumotga ega bo'ladi. Yuqori darajadagi muhim xalqaro masalalar haqidagi shaxsiy nota yozishmasi shaxsiy maktub darajasiga ko'tarilishi mumkin.

Verbal nota juda keng tarqalgan diplomatik hujjat hisoblanadi. U uchinchi shaxs nomidan yozilib, tegishli Tashqi ishlar vazirligi yoki elchixonalar tomonidan keng qamrovli masalalarni, xususan, siyosiy, iqtisodiy, protokol va ogohlantiruvchi xarakterga ega bo'lgan masalalarni ko'rib chiqish va hal etish uchun yoziladi.

Eslatma yozuvlar, odatda, og'zaki qilingan bayonotning muhimligini ta'kidlab o'tish uchun shaxsan topshiriladi. Ular shaxsi aniqlanmagan holda tuziladi: "ma'lum qilinmoqda" qabilida.

Memorandum biror-bir masalani juda aniq ko'rsatadi va o'zida fakt, tahlil va argumentlarni mujassam etadi.

Shaxsiy xat deyarli norasmiy hujjat bo'lib, rasmiy shaxslarga yo'llanadi va yozishmalarning ma'lum qoidasiga qat'i amal qilishni ko'zlamaydi hamda xat yo'llangan shaxsning mas'uliyati doirasida hal etilishi mumkin bo'lgan masalalarni

echish uchun ishlatiladi. Bunga misol tariqasida tashkil etilgan qabul yoki konsertda ishtirok etishdan minnatdorchilik bildirilgan xatlarni keltirish mumkin.

Tashrifnomalar (vizit kartochkalari)

Kelib berilgan tashrifnomalarning o'ng burchagi uning egasi tomonidan bukib qo'yiladi. Bu shaxsiy tashrif ma'nosini anglatadi. Yuborilgan tashrifnomalarning burchagi esa bukilmaydi.

Olingan va qabul qilingan tashrifnomalarga 24 soat ichida javob berish qabul qilingan.

Tashrifnomalarning kesmasi tilla rangda bo'lishi tavsiya qilinmaydi.

Ularning yozuvi qora rangda bo'lishi joiz.

Tashrifnomalar shaxsiy guvohnoma o'rnini egallaydi. Ular, odatda, ingliz tili yoki yashab, xizmat qilinayotgan davlatning rasmiy tilida chop etiladi.

Tashrifnomalar ism, familiya, lavozim, ish manzili va telefon raqami kabi ma'lumotlarni o'zida mujassam etadi.

Tashrifnomalarni boshqa kishiga bera turib, ovoz chiqarib ismi sharifini aytib, o'zini tanishtirish lozim.

Er-xotinning tashrifnomasida ularning faqat ism va familiyalari yozilishi lozim, bunday hollarda ularning ish lavozimlari ko'rsatilmaydi. Odatda, bu turdaga tashrifnomalar, asosan, ayollarga beriladi.

Dunyoning ko'p mamlakatlarida otasining ismi degan ibora keng tarqalmagani sababli rus tilida tayyorlangan tashrifnomalarda ham otasining ismi ko'rsatilmaydi.

Tashrifnomalarning pastdagi chap burchagida qalam bilan quyidagi ma'nolarni anglatuvchi yozuvlar belgilanishi mumkin:

- r.£. Tabriknoma
- r.r. Tashakkurnoma
- r.s. Ta'ziyanoma
- p.p. Masofadan turib tanishtirish
- r.f.s. Tanishuvdan mamnun bo'lish
- r.r.s. Shaxsiy tashrif o'rniga (ketish safari arafasida)

- r.f..N.a Yangi yil munosabati bilan tabriknoma

Diplomatik bayonnoma (protokol)

“Diplomatik bayonnoma” – davlatlararo hamkorlikda munosabatlarning asosiy qoidalari, jumladan, suverenitetni hurmat qilish, tenglik, erkinlik, hududiy barqarorlik, bir-birining ichki ishlariga aralashmaslik kabi talablarga rioya qilmasdan turib to'laqonli kelishuvni amalga oshirolmagan bo'lar edilar.

Bunday talablarni bajarish uchun bu boradagi tajribadan tashqari ma'lum bir dasturilamal ham lozim. Bunday dasturilamal diplomat (muzokara) bayonnomasi deyiladi. Ushbu bayonnoma – davlatning vujudga kelishidan tortib, hozirgi davrgacha bo'lgan o'zaro hamkorlik munosabatlarining qayta ishlangan,

yillar davomida tahrir va tajribadan o'tgan, zamonaviy talablarni ham o'z ichiga qamrab olgan qoidalar majmuidir.

“Diplomatik lug‘at” diplomat bayonnomasi to‘g‘risida aniqroq tushuncha bera oladi:

Diplomatik bayonnoma – xalqaro munosabatlarda rasmiy shaxslar, vakillar tomonidan, hukumatlar tomonidan amalga oshirilishi lozim bo‘lgan umumqabul qilingan an‘ana, tartib, rasm-rusmlar qoidasining majmuidir.

Muzokara bayonnomasining mohiyati o‘zaro munosabatlarida davlatlarning kelishuvlarini axloqiy madaniyat doirasida kechishi, ya’ni davlatlarning kelishuvlarini chiroyli tarzda – axloqiy me’yorlardan chiqmagan holda olib borishdan iboratdir.

Aslida,, bayonnoma hujjatlarni to‘g‘ri shaklga solish, arxivlashtirish uchun qo‘llangan. Davrlar oshib, u muzokara uchun qo‘llanilgan bu bayonnoma turi keng doirada mazmunan shakllanib, tantana va muzokara etiketi sifatida ham qo‘llanila boshladi. Hozirgi davrga kelib muzokaralar bayonnomasi zamonaviy talablarga asosan, siyosiy hamda huquqiy o‘zgarishlar kiritgan holda ilmiy va texnikaviy taraqqiyot ta’sirida boshqacha tusga ega bo‘lib bormoqda.

Ammo bu o‘zgarishlar asossiz xususiyatga ega bo‘lgan, biron-bir davlat miqyosidagi tamoyillar emas, balki tajribaviy asosga ega bo‘lib, jahon miqyosida umumqabul qilingan qoidalardir.

Rasman esa muzokara bayonnomasi 1814-yillarda Vena kongressi tomonidan tasdiqlangan.

Muzokara bayonnomasi o‘zida etiket va tantanaviylikni mujassam etgan. Muzokara bayonnomasining asosiy qismi bo‘lmish muzokara etiketi – davlat vakillarining o‘zaro munosabatlarida namoyon bo‘luvchi go‘zal xulq va o‘zini chiroyli tutishdir. Muzokara etiketining qoidalari muzokarachi vakilning tashqi kiyinishidan tortib, to imo-ishora, xatti-harakat odoblarigacha qamrab olgan. Muzokara etiketida muomala, muorajaat muzokaraning har xil ko‘rinishlarida – yozma, uchrashuv, qabul va tashrifga qarab tavsiflangan. Zero davlat arbobi boshqa davlat vakilidan bo‘lgan har qanday muzokara turlariga munosib javob berishi, ularni ko‘rib chiqishi shart. Xat yoki taklifga javob bermaslikning o‘zi o‘ta odobsizlik sanaladi. Bunda samimiylik va hozirjavoblik katta ahamiyat kasb etadi. Muloqotdagi arzimas e’tiborsizlik ham sherikni garchi bunda davlatning aybi bo‘lmasa ham, (vakilning xatosi bo‘lsa ham) qarorini o‘zgartirishi mumkin, u yoki bu davlatga nisbatan munosabatni salbiy tomonga o‘girishi, muzokarani chigallashtirishga olib kelishi tabiiy.

Umuman olganda, muzokara etiketining bir qancha qat’i qoidalari mavjud. Ular quyidagicha:

- Salomlashish va ko‘rishishda ismi bilan murojaat qilish. Bu nafaqat uni hurmat qilishingizni, balki o‘zingizga nisbatan ham shunday hurmat bilan qarashingizni anglatadi.
- Nigoh muhim ahamiyatga egadir. Samimiyatni ko‘rsatish uchun suhbatdoshining ko‘zlariga qarash lozim.

- Salomlashuvda turish shart. O'tirib ko'rishilmaydi. Yosh va jinsning ahamiyati yo'q.
- Tabassum va shirinsuxanlik har qanday vaziyatga obyektiv yondashishga olib keladi.
- Ismingizni aytib ko'rishing. Birinchi marta ko'rib turgan bo'lsangiz ismi sharifingizni aytib o'zingizni bir yo'la tanishtiring. Agar avval ham uchrashganingizga gumoningiz bo'lsa, ismingizni aytganingiz ma'qul – bu sherigingizning noqulay vaziyatga tushib qolishining oldini oladi.
- Ko'rishganda qo'l berib ko'rishish kerak. Bunda qo'lni haddan ziyod qisib yuborish yaramaydi. Shasht bilan uzatilgan qo'l munosabatni yanada mustahkamlaydi.

Muzokara kiyimi. Bunda usti boshimiz makon, zamon va voqelikning tabiatiga to'g'ri kelishi lozim. Rasmiy muzokaralarga odmi rangdagi kiyimlar mos keladi. Bo'yinbog' tusi uning egasi borasida ma'lum tasavvurni paydo qilish imkoniga ega.

- qizil, sariq – erkinlik, qat'iatlik;
- qora tusda qizil bezaklar – o'ziga nisbatan ishonchning kuchliligi, muayyanlik;
- ko'k va to'q jiggarrang – bag'rikenglik;
- to'q kulrang – hissiyotlarga erk bermaslik;
- havorang – xotirjamlik;
- yashil, sariq – sergaklik.

Bo'yinbog' ko'ylakka nisbatan och tusda bo'lmasligi lozim. Bo'yinbog' savlatingizga mos kelishi kerak. Uning uzunligi shimning kamarigacha bo'lishi maqsadga muvofiq.

Rasmiy sharoitda ust-boshning oxirgi tugmasidan tashqari barcha tugmalari taqilgan bo'lgishi lozim. Erkaklar paypog'i kiyishga mo'ljallangan kostyunga mos kelishi, kostyum rangidan to'qroq, oyoq kiyim rangidan ochroq tusda bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Qo'lqoplar, sharf va dastro'mol ranglari, gullari boshqa kiyim unsurlariga mos ravishda tutilishi lozim.

Ustki kiyimning yuqoridagi kissasiga ruchka, qalam, ko'zoynak va boshqa narsalarni solish mumkin emas.

Muzokaraviy qabullar. Muzokara xizmatida muzokaraviy qabullar muhim ahamiyat kasb etadi, chunonchi, unda taqdimot masalalari bilan birga axborot va maxsus masalalar ham ko'rib chiqiladi.

Qabullar markaziy tashqi organlar yoki diplomatik vakillar tomonidan muhim voqealar hamda kundalik faoliyat qatorida ham olib boriladi.

Muzokara bayonnomasida kunduzgi va kechki, stolga o'tkazish va tik turish, rafiqa bilan kelish yoki ularsiz kabi qabullarga bo'linadi.

Bugungi kunda qabullarning quyidagi turlari keng doirada tarqalgan.

Nonushta, tushlik, tushlik-bufet (shved dasturxon) hamda furshet va kokteyl turidagi qabullar.

Nonushta, odatda, cheklangan doirada kam sonli kishilar uchun mo'ljallangan bo'lib, qoidaga binoan faqat erkaklar taklif qilinadi. Nonushta soat 12-15 larda tashkillashtiriladi. Nonushtada yeguliklar turini tayyorlashda mehmonlarning milliy taomi hisobga olinadi. Odatda u bir-ikki sovuq gazak, bitta baliqli va go'shtli issiq ovqat hamda shirinlikdan tarkib topadi. Nonushtaga birinchi ovqatni tortish qabul qilinmagan.

Ba'zida nonushta davomida vino, oxirroq'ida esa shampan vinosi, kofe, choy tortiladi. Kelgan mehmonlarni dasturxon yozilgan joydan boshqa alohida xonada kutib olinadi. U yerda sharbat, mineral suv, chaqindilar, zaytun mevasi va boshqa yengil gazaklar taklif qilinadi. Ayni paytda mehmonlar bir-birlari bilan tanishadilar, qiziqarli suhbatlar uchun mavzular paydo bo'ladi. So'ng, mehmonlar dasturxonga taklif qilinadi.

Nonushta, odatda, bir yarim soat davom etadi, undan bir soat dasturxonda ovqatlanishga ketsa, qolgan yarim soat ovqatdan keyin tarqatilgan kofe yoki choy bilan o'tkazishga ketadi. Nonushtani yakunlash (tushlik va kechki ovqatda ham) qabul egasining izmida bo'ladi. Ammo ba'zi mamlakatlarda bu imkoniyat mehmonlardan kattalarga (darajaga bog'liq) beriladi.

Tushlik qabulning eng tantanovor va obro'li turi hisoblanadi. U, avvalambor, qabul o'tkazilayotgan sababning qay darajada muhim ekanligini ko'rsatish imkonini beradi. Tushlik soat 19 va 21 lar orasida o'tkaziladi. Odatda, tushlikka erkaklar bilan ularning ayollari ham taklif etiladi. Tushlikning tarkibi nonushtaga nisbatan baquvvatroq. Unda, albatta, birinchi ovqat bo'ladi. Ichimliklar nonushtanikidan farq qilmaydi. Tushlik odatga binoan ikki-uch soat va undan ko'proq davom etishi mumkin. Taxminan dasturxon atrofida o'tkazilgan bir yarim soatdan so'ng boshqa xonaga o'tilib, choy yoki kofe ustida suhbat qurish mumkin. Ba'zida esa shu choy-kofe tushlik dasturxonida ham uzatilishi mumkin.

Kechki ovqat soat 21 va undan kechroq vaqtda boshlanishi mumkin. Tushlikdan u qabul o'tkaziladigan vaqti bilan ajralib turadi. Birinchi ovqat berilmasligi mumkin.

Tushlik-bufet, furshet va kokteyl – eng keng tarqalgan hamda turli sabablar bilan o'tkaziladigan qabul turlaridir. O'tkaziladigan joyiga qarab, odatda, unga ko'proq odamlar taklif qilinadi. Bu qabullar soat 17 va 21 lar orasida tashkil etilib, furshet va kokteylda o'tirilmaydi, tushlik-bufetda esa uncha katta bo'lmagan besh olti kishilik stollarining biriga o'tkaziladi. Mehmonlar gazak va ichimliklarning maxsus dasturxondan olib, ta'bga qarab istagan stollaridan biriga o'tirishlari mumkin. Tashrif vaqtlari qabulning boshlanishi va yakunlanishi ko'rsatilgan taklifnomalar asosida aniqlanib, nonushta va tushlikdagidek aniq vaqtga kelish shart emas, unga biroz kechikish odobsizlik sanalmaydi. Ammo qabul boshlanishining dastlabki ikki soatida uni tashlab chiqib ketishni maslahat bermaymiz. Zotan, ma'lum bir shart-sharoitdan kelib chiqib zaruriyat tug'ilgan bo'lsa, mezbondan uzr so'rab, uning ruxsati bilan qabul haqida bir nechta yaxshi fikrlarni bildirib ketish mumkin.

Shampan bokali. Qoidaga binoan soat 12 da boshlanib, bir soatlar atrofida davom etadi. Bunday qabulni o'tkazish uchun milliy bayramning yilligi, elchini

kuzatish, mamalakatda delegatsiyani kutib olish, ko'rgazmaning (festival) ochilishi sabab bo'lishi mumkin. Qabul paytida shampan vinosidan tashqari mehmonlarga boshqa ichimliklarni ham taklif etish mumkin (vino, sharbatlar, mineral suv). Ichimliklar va gazaklarni ofitsiantlar tarqatadilar.

Diplomatik etiketda kiyinish madaniyati

Kiyinish madaniyati va qoidalari diplomatik etiketning ajralmas qismidir. Diplomatik etiketda ayollar va erkaklarning turli xil marosimlar uchun kiyinish me'yorlari va qoidalari shakillangan va belgilangan.

Erkaklar uchun

Kostyum. Nonushta, kokteyl hamda 20.00 gacha boshlanadigan boshqa qabullar uchun yorqin rangli bo'lmagan istalgan rangdagi kostyumni kiyish mumkin. Agarda ushbu qabullar milliy bayram munosabati bilan yoki davlat rahbari, Tashqi ishlar vaziri sharafiga yoki uning nomidan o'tkazilayotgan bo'lmasa.

Milliy bayram munosabati bilan yoki davlat rahbari, Tashqi ishlar vaziri sharafiga yoki uning nomidan o'tkazilayotgan qabullar hamda 20.00 da va undan kech boshlanadigan qabullar uchun to'q rangli kostyum kiyish tavsiya etiladi.

Smoking kiyish kerak bo'lgan hollarda taklifnomada bu haqida ogohlantiriladi.

Frak kiyish lozim bo'lgan hollarda ham taklifnomada ogohlantiriladi.

Ko'ylak va bo'yinbog'. Barcha turdagi qabullarda kraxmallangan va yumshoq yoqali oq rangli ko'ylak va yorqin rangi bo'lmagan bo'yinbog' taqish tavsiya etiladi. Rangbarang va neylon ko'ylak, qora bo'yinbog' taqish tavsiya etilmaydi. Qora bo'yinbog' motam belgisi sanaladi.

Paypoq. Yorqin rangli va ko'zga tashlanadigan bo'lmasligi kerak. Aksariyat hollarda kul rang va qora rangligidan foydalaniladi, qachonki, milliy bayram munosabati bilan yoki davlat rahbari, Tashqi ishlar vaziri sharafiga yoki uning nomidan o'tkazilayotgan bo'lmasa.

Poyafzal. Qora rangli poyafzal kiyish tavsiya etiladi. Sandal kiyish mumkin emas. Yaltiroq (laklangan) qora tufli faqat smoking bilan kiyiladi. Qora rangli bo'lmagan palto yoki kostyum bilan qora rangli bosh kiyim kiyilmaydi.

Rasmiy shaxslar tashqi qiyofasida modaga qarab emas, o'zining darajasiga amal qiladilar.

Ayollar uchun

Qabulda odmi, o'rtamiyona ranglardagi kiyim kiyish tavsiya etiladi. Nonushta, choy, kokteyl uchun oddiy uzun ko'ylak, katta bo'lmagan shlyapa kiyiladi, qabul davrida shlyapa yechilmaydi. Mezbon shlyapa kiyilmaydi.

Soat 20.00 da va undan kech boshlanadigan qabullar uchun birmuncha bezangan kiyimlar kiyiladi. Ular odatiy uzunlikda va uzun bo'lishi mumkin. Shlyapa kiyilmaydi.

Poyafzal. Turli balandlikdagi teri va zamsh poyafzallar kiyiladi. Sport poyafzali hamda tagi kauchuk, rezinali oyoq kiyimni qabulga kiyish mumkin emas.

Qo‘lqop va sumka. Soat 20.00 gacha boshlanadigan qabullar uchun shoyi matoli va layka qo‘lqoplar kiyish mumkin. Sumka teri va zamshli bo‘lishi mumkin.

Kechki bezakli ko‘ylaklarga shoyi va turli qo‘lqoplar kiyish mumkin. Ko‘ylakning yengi qanchalik kalta bo‘lsa, qo‘lqop shunchalik uzun bo‘ladi. Kichik o‘lchamdagi, shoyi, biserli sumka tavsiya etiladi.

Ayollar ko‘ylagi uchun mato. Matoning rangi va zichligi fasl va iqlimiy sharoitlarga muvofiq kelishi lozim. Soat 20.00 gacha boshlanadigan qabullarga sherst, shoyi ishlatilishi mumkin. Kechki ko‘ylaklar uchun shoyi, parcha, tafta va. h.k.larni ishlatish mumkin.

Diplomatik qabullarda ko‘p miqdorda zargarlik buyumlarini taqish tavsiya etilmaydi.

Ayollar kiyim fasoni, matosi va rangini tanlashda erkaklarga nisbatan erkinlikka ega. Bu ularga o‘z qomati va individual xohishiga ko‘ra kiyim, mato, fason, rang tanlash imkonini beradi.

Diplomatik martaba

O‘zbekiston Respublikasi Diplomatik vakolatxonalar va Tashqi ishlar vazirligi xodimlarining diplomatik martabalari to‘g‘risidagi nizomga muvofiq, Diplomatik vakolatxonalarning boshliqlariga, elchixonalar, missiyalar va konsulliklarning diplomatik xodimlariga, O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi markaziy apparati xodimlariga quyidagi diplomatik martabalar beriladi:

- Favqulodda va Muxtor Elchi;
- Birinchi darajali favqulodda va Muxtor vakil;
- Ikkinchi darajali favqulodda va Muxtor vakil;
- Birinchi darajali maslahatchi;
- Ikkinchi darajali maslahatchi;
- Birinchi darajali birinchi kotib;
- Ikkinchi darajali birinchi kotib;
- Birinchi darajali ikkinchi kotib;
- Ikkinchi darajali ikkinchi kotib;
- Uchinchi kotib;
- Attashe.

➤ Diplomatik martabalar elchixonalar, missiyalar, xalqaro tashkilotlar va konsulliklar huzuridagi doimiy vakolatxonalar, O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi markaziy apparati xodimlariga ijobiy attestatsiyaga, oliy ma’lumotga ega bo‘lingan taqdirda, ularning malakasiga, egallab turgan lavozimiga hamda ish stajiga muvofiq, shuningdek, malaka unvonlarini va boshqa farqlovchi belgilarini hisobga olgan holda tadrijiy tartibda beriladi.

➤ Diplomatik martabalar quyidagi lavozimlarni egallab turgan shaxslarga beriladi

Favqulodda va Muxtor Elchi	- O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziriga, O'zbekiston Respublikasining Favqulodda va Muxtor Elchisiga, O'zbekiston Respublikasining BMTdagi Doimiy vakolatxonasi boshlig'iga, O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirining o'rinbosariga, O'zbekiston Respublikasining Alohida topshiriqlar bo'yicha Elchisiga
Birinchi darajali Favqulodda va Muxtor Vakil	- O'zbekiston Respublikasining Favqulodda va Muxtor Elchisiga, O'zbekiston Respublikasining Favqulodda va Muxtor Vakiliga, O'zbekiston Respublikasining xalqaro tashkilotdagi doimiy vakiliga, O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirining o'rinbosariga, O'zbekiston Respublikasining Alohida topshiriqlar bo'yicha Elchisiga
Ikkinchi darajali Favqulodda va Muxtor Vakil	- O'zbekiston Respublikasining Favqulodda va Muxtor Elchisiga, O'zbekiston Respublikasining Favqulodda va Muxtor Vakiliga, O'zbekiston Respublikasining xalqaro tashkilotdagi doimiy vakiliga, O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirining o'rinbosariga, O'zbekiston Respublikasining Alohida topshiriqlar bo'yicha Elchisiga
Birinchi darajali maslahatchi	- Bosh konsulga, Elchixonona maslahatchisiga, xalqaro tashkilot huzuridagi doimiy vakil o'rinbosariga, Elchixononaning maxsus attashesiga, vazir maslahatchisiga
Ikkinchi darajali maslahatchi	- Bosh konsulga, Elchixonona maslahatchisiga, xalqaro tashkilot huzuridagi doimiy vakil o'rinbosariga, Elchixononaning maxsus attashesiga, Tashqi ishlar vazirligi boshqarmasi va mustaqil bo'limi rahbariga, vazir maslahatchisiga
Birinchi darajali birinchi kotib	- Xalqaro tashkilot huzuridagi doimiy vakil o'rinbosariga, Elchixononaning birinchi kotibiga, konsuliga, Tashqi ishlar vazirligi boshqarmasi va mustaqil bo'limi rahbariga, rahbar o'rinbosariga, vazir yordamchisiga, Tashqi ishlar vazirligi bo'limining birinchi kotibiga
Ikkinchi darajali birinchi kotib	- Elchixononaning birinchi kotibiga, konsulga, Tashqi ishlar vazirligi bo'limining birinchi kotibiga
Birinchi darajali ikkinchi kotib	- Elchixononaning ikkinchi kotibiga, vitse-konsulga, Tashqi ishlar vazirligi bo'limining ikkinchi kotibiga
Ikkinchi darajali ikkinchi kotib	- Elchixononaning ikkinchi-uchinchi kotiblariga, vitse-konsulga, Tashqi ishlar vazirligi bo'limining ikkinchi-

	uchinchi kotiblariga
Uchinchi kotib	- Elchixonaning uchinchi kotibiga, vitse-konsulga, konsullik agentiga, Tashqi ishlar vazirligi bo'limining uchinchi kotibiga
Attashe	- Elchixonaning uchinchi kotibiga, Tashqi ishlar vazirligi bo'limining uchinchi kotibiga, attashega

- Favqulodda va Muxtor Elchining, birinchi va ikkinchi darajali Favqulodda va Muxtor Vakilning diplomatik martabalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari bilan beriladi;
- Birinchi va ikkinchi darajali Maslahatchining, birinchi va ikkinchi darajali birinchi kotibning, birinchi va ikkinchi darajali ikkinchi kotibning, uchinchi kotib hamda attashening diplomatik martabalari O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirining buyruqlari bilan beriladi;
- Lavozimda ishlash muddatlari har bir diplomatik martaba uchun quyidagicha:
 - attashe, uchinchi va ikkinchi kotiblari – 2-3 yil;
 - birinchi kotib va maslahatchilar – 3-4 yil;
 - Attashening boshlang'ich diplomatik martabasi diplomatik xizmatda kamida bir yil ishlagan shaxsga beriladi;
- Favqulodda va Muxtor Elchining, birinchi va ikkinchi darajali Favqulodda va Muxtor vakilining martabalari umrbod beriladi;
- Boshqa diplomatik martabalarga ega bo'lgan shaxslarda ular ushbu mansabdor shaxslar O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tizimidan pensiyaga chiqqan taqdirda ham saqlanib qoladi;
- Diplomatik martabalarga, shu jumladan, Favqulodda va Muxtor Elchi, birinchi va ikkinchi darajali Favqulodda va Muxtor Vakil diplomatik martabalariga ega bo'lgan shaxslar O'zbekiston Respublikasi davlat manfaatlariga qarshi qaratilgan, shuningdek, diplomatik xizmat talablariga zid xatti-harakatlar uchun mazkur unvonlardan mahrum etilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziri:

- a) oldingi diplomatik martabada belgilangan xizmat muddati o'tgunga qadar ishda alohida namuna ko'rsatilganlik uchun;
 - b) navbatga rioya qilmagan holda, ammo xodimning yuqori lavozimga ko'tarish vaqtidagi diplomatik martabasidan ko'pi bilan ikki diplomatik martaba yuqori;
 - v) birinchi marta attestatsiyadan o'tkazilayotgan xodimlarga, egallab turgan lavozimda nazarda tutilganiga nisbatan bir diplomatik martaba past;
 - g) Tashqi ishlar vazirligining mustaqil, shu jumladan, xo'jalik hisobidagi bo'linmalari rahbarlariga, xizmat vazifalarini muvaffaqiyatli bajarganligi va ishdagi katta yutuqlari uchun unvonlar berishga haqlidir.
- Bir diplomatik martabada belgilangan muddatda xizmat qilgan, biroq xizmat faoliyatida yoki xulq-atvorida jiddiy kamchiliklar bo'lgan elchixonalar,

missiyalar, xalqaro tashkilotlar huzuridagi doimiy vakolatxonalar va konsulliklarning diplomatik xodimlariga, O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi markaziy apparati xodimlariga navbatdagi diplomatik martaba berilmaydi.

- Xizmat burchini qo‘pol ravishda buzganligi yoki xizmat vazifalarini muntazam ravishda, zarur darajada bajarmaganligi uchun xodimning martabasi pasaytirilishi mumkin.
- Favqulodda va Muxtor Elchi, birinchi va ikkinchi darjali Favqulodda va Muxtor Vakil martabasiga ega bo‘lgan shaxslarni diplomatik martabadan mahrum etish yoki martabasini pasaytirish O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan amalga oshiriladi.
- Boshqa diplomatik martabalardan mahrum etish O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziri tomonidan amalga oshiriladi.
- Elchixonalar, missiyalar, xalqaro tashkilotlar huzuridagi doimiy vakolatxonalar va konsulliklar diplomatik xodimlariga, O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi markaziy apparati xodimlariga diplomatik martaba berish uchun attestatsiyadan o‘tkazish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziri tomonidan tasdiqlanadi.
- Diplomatik martabalarga ega bo‘lgan elchixonalar, missiyalar, xalqaro tashkilotlar huzuridagi doimiy vakolatxonalar va konsulliklarning diplomatik xodimlariga, O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi markaziy apparati xodimlariga tasdiqlangan namunadagi guvohnoma beriladi, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan miqdorlarda lavozim maoshlariga qo‘shimcha to‘lovlar belgilanadi.

XALQARO ETIKET

Xalqaro etiketning asosiy xususiyatlari uning universalligidir. Turli mamlakat vakillarining, siyosiy qarashlar va turli dinlarga e‘tiqodning, milliy an’analar va ruhshunoslikning, turli hayot tarzi va madaniyatlarning bevosita muloqotlari xalqaro etiketning asosini tashkil etadi.

Har bir millatning ehtirom qoidalari bu milliy urf-odatlar va xalqaro etiketning murakkab uyg‘unligidir.

Bugungi kunda zamonaviy xalqaro etiket barcha mamlakatlar va o‘tib ketgan avlod-ajdodlar madaniyatining eig qimmatbaho qismini o‘zlashtirib kelmoqda. Uning rivojlanib borish jarayoni davomida u, turli mamlakatlar vakillari muloqoti orqali xalqlarda mavjud eng yaxshi ehtirom me‘yorlarni mujassam qilgan holda boyitilib bormoqda.

Har bir mamlakat o‘z etiket tamoyillariga ega va ular xalqaro etiketning ajralmas qismi hisoblanadi.

Fransiya. Fransiya etiketning vatani hisoblansa-da, unga boshqa mamlakatlardagi kabi katta e‘tibor berilmaydi.

Bir necha asrlar davomida Fransiyada “fransiyalik o‘zini qay tarzda tutsa bu etiketdir”, degan fikr saqlanib kelmoqda. Farang tili — jahon va diplomatiya tili. Bu borada, fransiyaliklarning fikricha, hech narsa o‘zgarmagan. Boshqa

xalqlardan farqli o'laroq fransiyaliklar xorijliklar ularning tilini nafaqat bilishlarini, balki juda yaxshi darajada bilishlari kerakligini zaruriy, deb hisoblashadi.

Fransiyada bir-birini qay darajada bilishidan qat'i nazar qo'l berib salomlashish zaruriy odat tusiga kirgan.

Bir kun davomida bir kishi bilan ikki marta, go'yo bu insonni birinchi bor ko'rayotgandek, qo'l berib salomlashish, ayni hurmatsizlik belgisi hisoblanadi.

Suhbat chog'ida fransuzlar bir-birlarining gaplarini bo'laveradilar. Bu narsa tarbiyasizlik alomati sifatida tan olinmaydi, balki aksincha, suhbatdoshlarini diqqat bilan tinglayotganliklarini anglatadi va suhbatga qiziqishlari yuqori darajada bo'lgani uchun o'z fikrlarini tezroq bildirmoqchi bo'lganliklarini namoyon qiladi. Boshqa millatlar suhbatida mumkin bo'lgan hollar fransiyaliklar uchun tarbiyasizlik belgisi bo'lishi mumkin.

Fransiyaliklar suhbat davomida qo'llari bilan harakat qilishni yaxshi ko'radilar. Ular ayni qo'llari yordamida o'z fikrlarini aniqroq yetkazadilar. Fransiyaliklar qo'llari harakatidan suhbatdoshning ichki dunyosi, intellektual darajasi va ichki hissiyotlari haqida bilishi mumkin.

Ular hayotdagi barcha hollar uchun qo'l harakatlarini ishlatadilar: biror narsa yoqmagan hollarda, ishonchsizlikda, kechirim so'raganda, taajjulanganda, o'zini yo'qotib qo'yganda va sog'inganda.

Buyuk Britaniya. Inglizlarning asosiy fazilatlariga o'z-o'zini tuta bilshi, aytmoqchi bo'lgan gaplarini oxirigacha suhbatdoshiga yetkazmaslik, o'z muammolarini ichida saqlab yurish qobiliyati, yetarli darajada ochiq emaslik, mulkni qadrlash, mustaqil bo'lish xususiyatlari kiradi.

Fikr almashganda inglizlarning bosiqligi — suhbatdoshga bo'lgan hurmat belgisi. Suhbat davomida inglizlar qat'i iboralardan voz kechib, “menimcha”, “mening fikrimcha”, “men o'ylaymanki” kabi iboralarni ishlatadilar. Suhbatdoshning gapini hech bir inkorsiz tinglash, gapiralayotgan fikrga rozilikni bildirish emas, aslo. Inglizlarning fikricha, barcha hayotiy voqealarda o'zini tuta bilish insonning asosiy fazilatidir.

Muzokaralar odatda qisqa ob-havo to'g'risidagi yoki dunyo va mamlakat, sport yangiliklari haqidagi xabarlardan boshlanadi. Ob-havo haqida suhbatlashish inglizlar uchun nafaqat suhbat uchun eng qulay mavzu hisoblanadi, balki asosiy mavzuga o'tishga yoki suhbat davomida paydo bo'ladigan bo'shliqlarni to'ldirishga yordam beradi.

Angliyada ko'rishganda, ayollar qo'lini o'pish va hamma borligida “Naqadar go'zal libos!” yoki “Juda ajoyib tort!” kabi maqtovlar juda noo'rin hisoblanadi.

Stol atrofida alohida suhbatlar qurish mumkin emas. Barcha o'tirganlar gapirgan kishini tinglashi va notiq, o'z navbatida, boshqalarga eshitarli qilib so'z yuritishi zarur.

Germaniya. Germaniyada ehtirom, yaxshi muomala, sipo va kamtar kiyinish uslubi, murojaatlarda shartliliklarga amal qilish, aniqlik va ishbilarmonlik qadrlanadi.

Germaniyaliklar o‘z hurmatlarini biladilar hamda Germaniya Yevropa yuragi ekanligini hamisha yodlarida tutadilar.

Muomala qilinayotgan paytda daraja va familiyalarni aytish qabul qilingan. Har bir muomaladagi shaxsning titulini aytib ketish muhimdir. Agar titul noma'lum bo'lsa, "doktor janoblari" deb murojaat qilish mumkin.

Germaniyada yoshi kattaroq yoki mansabi yuqori bo'lgan shaxsning tashabbusi bilan kelishib olinmagan bo'lsa, "sen", deb murojaat qilish tavsiya etilmaydi.

Qo'l berib salomlashish keng tarqalgan bo'lib, hatto qisqa muddatlik hayrlashish chog'ida ham keng ishlatiladi. Ayollar qo'l berish istagini bildirgunga qadar kutib turish tavsiya qilinadi. Odatda, taklif etilganlarning hammasi bilan qo'l berib salomlashish keng tarqalgan. Istisnoni juda ko'p kishilar taklif etilgan hollar tashkil etadi.

Restoranda atrofdagi taklif etilganlar, hatto noma'lum shaxslar bilan "Yoqimli ishtaha" ma'nosini anglatuvchi iboralar bilai salomlashiladi.

Biror ichimlik iste'mol qilishdan avval bokal ko'tarilib, mezbon bokali bilan urishtiriladi (ammo, masalan, Fransiyada bokal ko'tariladi, lekin urishtirilmaydi).

Amerika Qo'shma Shtatlari. Amerikada o'z fikrini to'g'ridan-to'g'ri mumkin qadar ochiqchasiga bildirish qabul qilingan. Amerikaliklar o'zlari nima haqida o'ylasalar, hamisha shuni gapiradilar.

Boshqa xalqlarda keng tarqalgan tildagi chuqur ma'no, mubolag'a amerikaliklarni to'g'ri fikrdan yanglishtiradi: ular har bir jumlaning so'zma-so'z qabul qilishga, aniq ekanligiga ishonch hosil qilib, tushunmagan narsani qabul qilmaslikka o'rganib qolganlar.

Amerikaliklar uchun eng asosiysi bu – individuallik va shaxs huquqidir. Shu bilan birga, ularning xususiyatlaridan biri, bu to'g'ri so'zlik va samimiyligidir.

Amerikaliklar sodda va qulay kiyinishni, o'zaro oddiy va norasmiy muloqotni hamda korxonalarda rahbar va ishchilar o'rtasida demokratik munosabatda bo'lishni afzal ko'radilar.

Amerikaliklar sog'lom, harakatchan, o'ziga ishongan, o'zlashtiruvchan bo'lib ko'rinishga harakat qiladilar.

Ular vaqtni tejab, punktuallikni qadrlaydilar. Kechka qolishga yo'l qo'yilmaydi, kechka qolish hech bir narsa bilai oqlanmaydi. Muzokaralarda ular tezda asl maqsadga o'tadilar va rasmiyatchilikka vaqt ketkazishni yoqtirmaydilar. Muzokaralar qisqa fursatli, yuzma-yuz olib boriladi va professionalizm hamda maqsad sari intilishlarga qaratilgan bo'ladi.

Yaponiya. Yaponiya har doim o'zining an'anaviy yapon xushfe'lligi va xushmuomaligi bilan tanilgan. Yaponiyada yosh-u qari past ovozda gaplashadi. Yaponlarda birmuncha issiqlik bo'lmasa-da, juda xushmuomala xalq hisoblanadilar. Yaponlar uchun xushmuomalik va odob-axloq qoidalari deyarli muqaddas hisoblanadi.

Yapon etiketi ma'nosini tushuntirish uning tamoyillaridan boshlanadi. Yaponlarning oilaviy kutubxonasida boshqa adabiyotlar bilan birga etiket bo'yicha

ko‘rgazmali kitoblar, xushfe‘llilik qonunlarini o‘rganish uchun amaliy qo‘llanmalarni uchratish mumkin. Idoralar va hukumat muassasalarida yangi xodimni ishga qabul qilishdan oddin, uning etiket qoidalarini qay darajada bilishini tekshiradilar. Yapon etiketi insoning uyda, ko‘chada, ishda o‘zini qanday tuta bilishi kerakligini belgilaydi. Yaponlar choyni qanday uzatishni, qanday kiyinishni, bosh kiyimlardan qanday foydalanishni bilishlari shart.

Yevropa etiketidan farqli o‘laroq, yapon etiketi qoidalari bo‘yicha zinadan harakatlanayotganda erkak kishi chap tarafda turishi, zinadan ko‘tarilayotgan paytda erkak kishi ayol kishidan avval, zinadan tushayotgan paytda esa erkak kishi orqada bo‘lishi kerak.

Yaponlar xushmuomala va o‘zini qo‘lga ola bilgan insonlardir. Ular uchun boshqa dunyo xalqlari kabi etiket qoidalari juda muhimdir. Yaponlar o‘zlarining an‘analariga boshqalarning rioya qilishini majburiy deb hisoblamasalar-da, ularga rioya qilganlarga nisbatan samimiy minnatdorchilik bilan muomalada bo‘ladilar. Yaponiyada bosh egib so‘rashish an‘anasi hali ham keng tarqalgan bo‘lgani uchun mehmonlarga ham bunga javoban biroz boshini egib salomlashish tavsiya qilinadi.

Xitoy. An‘analarga alohida yondashish, tartib, o‘rnatilgan qoida va an‘analarga amal qilish uning xulq va odob ta‘limotining asosi bo‘lib qolgan. Hozirgi paytda konfutsianlik shartlari va insonlar o‘rtasidagi munosabatlarniig jiddiy vertikal tizimi ortda qoldi. Muomala qilish, xulq-atvor tamoyillari, kiyim shartlari jamoat ierarxiyasiga bog‘liq bo‘lmagan holda qat‘ilik tusini yo‘qotdi. Ayollar erkaklar kabi bir xil imtiyozlarga ega bo‘ldilar. Shu bilan birga, kattalarga hurmat va milliy madaniyat, tarix, adabiyotga nisbatan e‘tibor tuyg‘ulari saqlanib qoldi.

Shuni yodda tutish kerakki, Xitoyda etiketning asosiy xususiyati xushmuomalalidir.

Xitoyda yoshi katta yoki notanish shaxslar bilan muomualada “siz”, deb muloqotda bo‘lish, Yevropa davlatlariga nisbatan kam ishlatiladi. Xitoyliklar, asosan muloqotda bo‘lganda “sen”, deb muomalada bo‘ladilar, bu, o‘z navbatida, rus yoki, masalan fransuz kishilik olmoshiga to‘g‘ri keladigan to‘liq analog bo‘lib hisoblanmaydi. Muloqotda shaxs hurmat yuzasidan ikkinchi shaxsga nisbatan kishilik olmoshi o‘rniga — janob (xonim) va familiyasini qo‘shib murojaat qilishi mumkin.

Arab davlatlari. Arab etiketi arab dunyosining yozilmagan urf-odat qonunlarini ajralmas qismi hisoblanib, bajarilishi shartdir. Shu kunga qadar arablar jamiyat hayotining hamma sohalarida arab etiketiga rioya qilib kelmoqdalar. Arab etiketi tipologik ravishda sharq .alqlari, asosan, islomiy xalqlar etiketiga o‘xshab ketadi.

Arab etiketining alohida xususiyatlari — bu mehmondo‘stlik, kattalarni hurmat qilish, kamtarlik, jasurlik hamda yuqori shakllangan burch va do‘stlik hissidir.

Arablar uchun eng muhimi bu jamiyatdagi obro‘-e‘tibordir.

Obro‘-e‘tiborga ega bo‘lish uchun bir qator xususiyatlarga ega bo‘lish kerak, bu esa xalqni burch va axloqiy anglash tushunchasi bilan aks etadi. Bu

tushunchalar quyidagi xususiyatlarni o'zida mujassam etgan: rostgo'ylik, jasurlik, kattalarni hurmat qilish va saxiylikdir.

Arablar insoniy xislatlar ichida samimiylikni yuqori qadrlaydilar. Inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarda burch, majburiyat haqidagi tushunchalar muhim rol o'ynaydi.

Arablar sergaplik, jiddiylik, yengiltaklik kabi xislatlarni qoralaydilar.

Xulq-atvor qonunlarida qo'shnihilik va mehmondo'stlik munosabatlariga alohida ahamiyat berilgan. Arablar uchun mehmonni yaxshi kutib olish nafaqat majburiyat, balki muqaddas burchdir.

Tayanch tushunchalar

Diplomatik etiket, diplomatik protokol, diplomatik martaba, qabullar, attashe, diplomatiya, diplomatik salomlashish, rasmiy qabul, smoking, frak, rasmiy tushlik, stol servirovkasi, jurfiks, a-lya furshet, kokteyl, tushlik-bufet, nonushta, shompan bokali, shved dasturxon, sammit, serimonial, verbal nota, bayonnoma, memorandum.

Mavzu bo'yicha seminar savollari

1. Diplomatik etiket nima?
2. Diplomatik protokoll deganda nimani tushunasiz?
3. Diplomatik martaba qanday belgilanadi?
4. Qabullarda: ayollar va erkaklar kiyimi.
5. Diplomatik yozishmalar haqidagi fikringiz.
6. Rasmiy qabullar haqida nimalarni bilasiz?
7. Vizitkalar.
8. Verbal nota haqidagi fikringiz.

ADABIYOTLAR

1. Abdulla Sher. Ahloqshunoslik. – T.:O'zbekiston milliy faylasuflari jamiyati., 2010. 293-b.
2. Джон Вуд. Жан Серре. М.: Прогресс.
3. 1976. Дипломатический церемониал и протокол.
4. Правила этикета.

Elektron manbalar va Internet ma'lumotlari

1. Diplomatik etiket knjika. www.etiksite.org. 6 KB.
2. Etiket ot A do YA. www.etiksite.ru. 11. KB.
3. [Mir etiketa](#) Stati i sovetы po etiketu. Voprosы i otvety, slovar. www.etiquette.
4. [Diplomaticheskij etiket | ETIKET](#) Diplomaticheskij protokol. Pravila diplomaticheskogo protokola osnovыvayutsya na tak. personalshopping.su/?page_id=25
5. [Diplomaticheskij etiket](#) i ego realizatsiya v sovremennoy praktike Sущestvuet tochka zreniya, kotoraya nazыvaet diplomaticheskij protokol

pokazatelem xoroshix maner v otnosheniyax mejdu stranami, a *diplomaticheskij etiket*, www.top-personal.ru/issue.html?1846

6. [Diplomaticheskij protokol — Vikipediya](#) Pri nanesenii protokolnyx vizitov s tochki zreniya *diplomaticheskogo etiketa* vajnoe znachenie imeyut
7. obespechenie doljnostnyx lits transportnyimi sredstvami, ...
ru.wikipedia.org/.../Diplomaticheskij_protokol
8. Protokol i *etiket diplomaticheskogo* i delovogo obsheniya » Mir knig 3 may 2009 ... Avtor:Kuzmin, E. Nazvanie: Protokol i *etiket diplomaticheskogo* i delovogo obsheniya God: 1996 Format: pdf+fb2 Razmer: 1,71 mb Kak pravilno mirknig.com/.../1181163831-protokol-i-jetiket-diplomaticheskogo-i.html - Rossiya
9. [Delovoy etiket](#) Po primeneniyu *etiketa* v razlichnyx obshchestvennyx sferax razlichayut pridvornnyy *etiket* (normy povedeniya, ustanovlenные pri dvorsax monarxov), *diplomaticheskij* ...www.infowoman.ru/.../infowoman6.html
10. Protokol i *etiket diplomaticheskogo* i delovogo obsheniya (sbornik Kniga: Protokol i *etiket diplomaticheskogo* i delovogo obsheniya (sbornik) Avtor: Kuzmin, E. Izdatelstvo: raznye Format: pdf+fb2 Razmer: 1,71 mb Kachestvo: ...
www.kodges.ru › ...

BIZNESMEN ETIKETI

Ishbilarmonlar etiketi

Biznes iqtisodiy axloqiy asosga tayanadi. Kommersiyadagi tadbir Biznesda etiket nihoyatda muhim ahamiyatga ega, modomiki, u kompaniyalar o‘rtasidagi hamkorlikning davomiyligi va tuzilgan bitimning omadliligini belgilab beradi. Hamkorlikning umumqabul qilingan qoidalarni buzish mumkin emas. Ishdagi qaltislik qonunni xatlab o‘tishdagi qaltislik bilan hech qanday aloqasi yo‘q. Muvaffaqiyatli tadbirkorlikning asosiy murvati – tajriba natijalaridir: olingan daromadlar, kasbiy qoniqish, jamiyatda, sheriklar oldida ijobiy nufuzga ega bo‘lish, firma yoki tashkilotni mustahkamlash uchun pul jamg‘armasini yaratish. Tadbirkorlardagi axloqiy-ruhiy tayyorgarlikka ega emaslik, tezda pul topish ilinjida savodsiz intilishlar, pullarga noto‘g‘ri munosabat, firmaning raqobatbardoshligini oshirish va mustahkamlash uchun firmaning daromadidan foydalanishning muhimligini anglamaslikda namoyon bo‘lishi mumkin. Bular marketing ma‘lumoti hajmining juda kamligi; firmalar to‘g‘risidagi ma‘lumotlarning, sheriklarni topishdagi axborot mexanizmlarning yo‘qligi; muvaffaqiyatsiz reklama; iste‘molchi va xaridor talablari borasidagi ma‘lumotlar to‘plamiga ega bo‘lmaslik; rivojlanmagan ish munosabatlarining texnologiyasi; ish bayonnomasi, savdo muomalasi odo biga rioya qilmaslik; sheriklarning milliy va hududiy ruhiyatining xususiyati borasida mo‘rt nishonga ega bo‘lish; atamalar va til masalasida qiyinchiliklar; chet tillarini bilmaslik; biznes, menejment, marketing,

kommersiya, bank ishlari doirasida aniq tushunchalar asosiga ega bo‘lmaslik; hujjatlarni rasmiylashtirishdagi qiyinchiliklar; mutaxassislar va tadbirkorlar qo‘llaydigan ilmiy texnik atamalarning eskirganligidir. Hayot fazosi bo‘lmish bozor taraqqiyotini o‘zlashtirar ekanlar, tadbirkorlar bir narsani bilishlari lozim: bozor tuzilmasiga kirishga intiq bo‘lgan tadbirkorlardan faqat 10-15% igina muvaffaqiyatga erishadilar. Muvaffaqiyatga faqat o‘zining ijodiy jihatdan iste’dodini ifodalash hissi kuchli bo‘lgan, doimo odamlarni, ularning ehtiyojlari va qiziqishlarini o‘rganadigan, odamlarning ishonchini qozonishga intiladigan, vijdonli va axloqli, tinimsiz ma’naviy hamda kasbiy komillikni o‘zida namuna sifatida ko‘rsatadigan, va oxir-oqibat, boshqaruv mahoratining yuqori ko‘rsatkichi bo‘lmish – odamlardagi intellektual faoliyatni ocha biladigan odamlargina erishadilar. Bu haqiqiy tadbirkorning xususiyatlaridir.

Oxirgi yillarda ko‘pgina tashkilot va muassasalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri tashqi bozorga chiqish huquqiga ega bo‘ldilar, savdo, iqtisodiy va ishlab chiqarishda turli mamlakatlarning firma va tashkilotlari bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa qilishga yangi imkoniyatlar ochildi, shu bilan birga ilmiy izlanishlar doirasida, tadqiqotlar va texnologiya almashinuvi, professional kadrlarni tayyorlashda keng aloqalar yaratildi. Mamlakatlarning ba’zi milliy va ruhiy xususiyatlarini bilish tadbirkorlarga har bir yerda uning qonunlariga mos tarzda o‘zini tutishiga yordam beradi va eng asosiysi – nazarda tutilgan tashkilotda muvaffaqiyat qozonadi.

80-yillarda biznes etiketi 3 ta asosiy yo‘nalishga ajralgan:

- Filantropiya etiketi – yaxshi o‘tadigan va biznesni xayrli harakatlarni amalga oshirishiga turtki beradigan yaxshi natijalarga erishishini ta’minlaydi.
- Adolatlilik etiketi – firma hamkorlari o‘rtasida ishonch va tenglikni ta’minlaydi.
- Shaxsiy avtonomiya etiketi – boshqa subyektlar - biznes bo‘yicha hamkorlar, kliyent va raqiblar huquqlarini hisobga oladigan asosiy axloqiy qoidalarga yo‘naltirilgan

Biznes – jiddiy xatti-harakatlar muhiti, jiddiy va asoslangan bilimlarga, shuningdek, biznes-etiketga tayanadi. Biznes-etiket hamkorlarni suhbat chog‘ida yomon va noqulay vaziyatlardan asraydi.

“U yoki bu insonning uning iqtisod bilan bog‘liq ishlarining 15 foizi uning professional bilimlariga, 85 foizi esa odamlar bilan muloqot qila olish qobiliyatiga bog‘liq”, – deb hisoblaydi Deyl Kornegi.

Piter Koostenbaum “Biznes falsafasi” kitobida: “Biznesning yuragi – etiket, hokimiyat va falsafa” deb yozgan edi. Va quyidagilar firmaning uzoq muddatli yutuqlarga erishishiga turtki bo‘ladi deb hisoblaydi.

- Foyda;
- Odamlar (moral);
- Tovar va xizmatlar;
- Pristij.

Biznes olamida o‘zini tutishning 5 ta asosiy prinsipi mavjud

- Pozitivlik – hamkorlar bilan muloqotda ko‘rinadi. Siz yaxshi taassurot qoldirishga harakat qilasiz. Pozitiv qiyofani shakllantirish hamma narsani o‘z ichiga oladi: qo‘l ushlab, intonatsiya, kiyim, pardoz buyumlari tanlash va b. Masalan; agar siz suhbat chog‘ida qo‘lingizni cho‘ntakka solib gaplashingiz, suhbatdoshingiz sizga nisbattan nosamimiylikni his qiladi.
- Idrokli egoizm – sizni tashkilotchi, biznesmen sifatida qabul qilinishingizda muhim ahamiyat kasb etadi. Hamkorning fikrini hurmat qilish kerak, lekin bu uning hamma gapini to‘liq tasdiqlashni anglatmaydi. Fransuzlar inson o‘zining shaxsiy qiziqishlari va fikri uchun kurashish huquqiga ega va bu borada idrokli egoizmi unutmazlik kerak deb hisoblashgan.
- Oldindan ko‘ra bilish (bashorat qila olish) – ishdagi munosabatlarda allaqachon noqulay vaziyatdan chiqib ketish uchun alohida xatti-harakat modeli ishlab chiqarilganligini bildiradi. Masalan: oldindan bilasizki, notanish hamkor bilan uchrashish quyidagi sxema bilan amalga oshiriladi: salomlashish, tanishish, tashrifnoma almashish. Lekin bu etiketni hamma ham bir xil amalga oshirmaydi.
- Mavqeidagi farq – biznesda hamma har xil darajaga ega ekanligini bildiradi, bu, o‘z navbatida alohida munosabat bildirish kerakligini anglatadi. Ya‘nikim, boshliq va xodim o‘rtasidagidek. U ayol yoinki erkak bo‘lishidan qat‘i nazar boshliq bilan xodim uchrashganda odatdagidek, xodim birinchi rahbarga salom beradi. Shuningdek, xodim lift eshigi oldida boshlig‘i va uning odamlarini oldinga o‘tkazib yuborishi kerak.
- O‘rinli harakat – xatti-harakat tarzi va hattoki, aniq bir vaziyatdagi kiyinishini muvofiqligini anglatadi. Bu haqda quyidagi slaydlarda batafsil ma‘lumot beriladi.

O‘z biznes hamkorida yaxshi taassurot qoldirish muhim ahamiyatga ega va uning 4 qoidasi mavjud:

Birinchisi: dastlabki 10 ta so‘zingiz juda muhim bo‘lishi kerak. Tashakkur bildirish hamkorlarning tezroq o‘zaro tushunishini ta‘minlaydi va hamkorlikning samarasini oshiradi. Masalan: “Janob Smit men bilan ertalabdan uchrashishga vaqt topganingiz uchun sizga katta rahmat.” “Va nihoyat shaxsan o‘zingiz bilan uchrashishga muyassar bo‘lganimdan bag‘oyat xursandman”. Bu kabi so‘zlar birinchi uchrashuvda qo‘llaniladi. Lekin bu so‘zlarni boshqacharoq tarzda avval uchrashgan tanishlaringizga ham qo‘llashingiz mumkin. Masalan; “Uchrashishga rozi bo‘lganingiz uchun rahmat, ustoz”, “Xilola uchrashuvga taklif qilganiz uchun rahmat, o‘zim qanday aytishni bilmay yurgandim”. Iloji boricha, gaplashayotganda dastlabki 10 ta gapda hamkoringizni ismini ayting.

Ikkinchidan: boshqa insonlarga e‘tibor qarating

Ya'ni hamkoringiz ko'ziga qarang va tabassum qiling. Siz o'zingizda energiyaga to'laligingiz va qatiyatligingiz bilan birga, dipressiyaga tushgan holatingiz va qat'iatsizligingizni ham ko'rsatishingiz mumkin. O'zingiz tasavvur qiling: oldingizda doim kulib turgan chaqnoq ko'zlarni ko'rsangiz qanday-u, sarosimaga tushgan chehrani ko'rganingiz qayerda. Sizning energiyaga to'la xatti-harakatingiz o'zingizga ishonuvchanligingizni bildiradi. Hamkoringizning sizda buni his qilishiga imkon yarating.

Uchinchidan: yurishingizga (paxodka) e'tibor bering.

Binoga, ofisingiz joylashgan xonaga kirishda yoxud mijoz bilan uchrashganda qadamlaringizga alohida e'tibor qarating. Yurganingizda energiyaga to'laligingiz, tetikligingiz bilinib tursin. Ish kunining boshidagi holatingizni kunnigizni oxirigacha saqlab qoling. Boshqalar bunga e'tibor qaratishini unutmang.

To'rtinchidan: o'zingizning tashqi ko'rinishingizga etibor qarating.

Biznesmenlar qanday kiyinishi lozim bo'lsa shunday kiyinish kerak. Bundan tashqari, sochingiz tartibli, taralgan hamda yuz tuzilishingizga mos turmaklangan bo'lishi lozim. Zeb-u ziynatlaringiz voqelikka va vaziyaga mos kelishi kerak, chunki bezaklarning sifati sizning qandayligingizni ifodalab beradi.

Biznesmenning hamkoriga dastlabki yomon taassurot qoldirishining 7 ta asosiy tomoni mavjud. Bular:

- ❖ Tilga ehtiyot bo'lmaslik;
- ❖ jargonlardan foydalanish;
- ❖ qiqirlash;
- ❖ aqlsizlarcha teginish;
- ❖ qo'lni yashirish;
- ❖ saqich chaynash;
- ❖ hadeb yo'talish.

Biznes etiketi: taqdimot va jamoat oldiga chiqib so'zlash

Jamoat oldiga chiqayotgan hamma notiqlar asosiy qoidani yodda saqlashlari lozim: qisqa gapirishi va asosiy ma'noni ochib berish. Birinchi o'rinda asosiy ma'ruzachining jamoat oldiga chiqib so'zlashidan asosiy maqsad nimaligini aniqlab olish kerak, chunki jamoat ma'ruzachini emas ma'ruzani tinglashga kelgan.

Agar hamkoringiz ma'ruzachi bo'lsa uni tanishtirib, so'ng o'ringizga o'tirishingiz va so'zlarini oxirigacha tinglashingiz lozim. Shundan so'ng, o'ringizdan turib, uni qo'ldan tutib, yaxshi ma'ruzasi va ketgan vaqti uchun tashakkur bildiring.

Oxirgi paytlarda firmaning vujudga kelishi, nafaqat ichki, balki, tashqi savdoda ham uning tan olinishi – taqdimot namoyish marosimi orqali voqe bo‘lmoqda. Uning ijobiy tarzda o‘tkazilishi sheriklar bilan bo‘lgan keyingi muzokaralarda muvaffaqiyat keltiradi. Ochilish marosimi haqidagi xabar matbuotda yoritiladi; ochilish marosimining e‘loni; yo‘riqnomada: tashkilotning mahsuloti va rusumlari bilan tanishuv, mutaxassislarning chiqishi, maxsus texnika vositasida filmlarni namoyish qilish; banket; sizning savdo-sotiq bo‘yicha ishonchli sheriklaringiz; boshlanish vaqti – 17.00 da; manzil: kirish – taklifnoma asosida; ma‘lumot uchun telefon raqamlari.

Mana yana, namoyish marosimi haqidagi e‘lon:

MUHTARAM JANOBBLAR!

..... firmasi sizni odatdagi firmaning yillik namoyishiga taklif qiladi. Bu yili Sizning diqqatingizga Firma taqdimoti..... televideniye orqali namoyish qilinadi – Barcha do‘stlarimiz savdo bo‘yicha sheriklarimizga sovg‘a sifatida shou-dasturda ularning reklamalarini joylashtiramiz! Taqdimot.....bo‘ladi. Taklifnomalarni quyidagi telefon raqmlari orqali yuborsa bo‘ladi Firma sizni quyidagi soha bo‘yicha hamkorlik qilishga taklif qiladi.....

Taqdimot yaxshi chiqishi uchun mutaxassislarni jalb qilmoq darkor. Avvalambor taqdimot o‘tkaziladigan joyi va vaqti belgilanadi. Undan so‘ng ssenariy ishlab chiqiladi. Taqdimotning vaqti, odatda, 1,5-2 soatdan oshmaydi. Uni tushlikdan so‘ng, soat 15 larda o‘tkazgan yaxshi (17.00-19.00). Taqdimotni tashkilotning tashqi savdo xizmatining boshqaruvchilaridan biri ochadi. Aynan u tashkilotning barcha rahbarlarini tanishtirib chiqadi. So‘ngra film (10-15 daqiqa) ko‘rsatiladi va tashkilotning faoliyati haqida, uning eksport qilish imkoniyatlari to‘g‘risida ma‘lumot beriladi (30 daqiqadan oshmasligi lozim). Qolgan vaqt esa savollarga javob berish uchun ajratiladi. Taqdimot o‘tayotgan joy turli xil reklama to‘ldirilgan plakatlar, stendlar bilan bezatiladi. Taqdimot qatnashchilariga firmadan esdalik sifatida suvenirlar taqdim etiladi. Reklama sovg‘alari sifatida odatda unchalik qimmat bo‘lmagan narsalar: yon daftarchalar, taqvimlar, avtoruchkalar, kuldonlar, zajigalkalar, ko‘krak nishonlari, futbolka, bosh kiyim va h.k. hadya qilinadi. Bu narsalarga firmaning nomi, ba’zida esa uning manzili va faoliyatining xususiyati yoziladi.

Taqdimotda tovarlarning namoyishi reklamaning eng ishonchlisi hisoblanadi. Ayniqsa, bu mashina, jihozlarning namoyishi xaridorni mahsulotning sifatli ekanligiga ishonch hosil qila oladi. Hamkorlik faoliyatiga potensial mijozlarni jalb qilmoq juda zarur. Bu masalan, moslamalarni sinab ko‘rishda, kiyimlarni kiyib ko‘rishda, materiallarning mustahkam ekanligini ekspertiza orqali sinab ko‘rishda qatnashish bo‘lishi mumkin. Mijoz tovar bilan shaxsan tanishib, qo‘l bilan ushlab ko‘rish imkoniga ega bo‘lsa, unda anglanmagan tarzda firmaga nisbatan ishonch orta boradi. Po‘stinning yumshoqligini, matoni chidamli ekanligini yoki kompyuterdagi tekst redaktori bilan ishlashning qulayligini his

qilishi orqali paydo bo'lgan taassurotni mustahkamlovchi hissiy belgilalar hamma joyda o'zini namoyon qiladi.

Biznesmenning kiyinish talablari

- Bugungi kunda keng tarqalgan va tan olingan kiyimlardan biri bu – kostyum. Kostyum ishbilarmon odamning tashrif qog'ozi hisoblanadi. Chunki har doim inson qanday kiyinganligiga baho beriladi. Biz tanishgan insonning birinchi ko'rinishi xotiramizda ancha vaqtgacha qoladi. Shuning uchun tashqi ko'rinishga e'tibor bermaslik – kechirib bo'lmas xato hisoblanadi;
- Masalan, kiyimdagi ozodalik va batartiblik ishning tashkil etilganligiga bog'liq. Tartibsizlik – besaramjonlikning sinonimidir.

Kostyum kiyish qoidalari

- 1-qoida: Bir vaqtning o'zida kostyum bilan birgalikda sport poyafzali kiyimaslik. Masalan, kostyum shim bilan birga oyoqda krossovka yoki barssovkalarni kiyimaslik lozim.
- 2-qoida: Kostyum kiygan holda sport sumkalarini ko'tarmaslik. Kerakli qog'ozlar va boshqa buyumlarni diplomatda, portfelda yoxud papkada ko'tarish kerak.
- 3-qoida: Agar kostyum kiyilsa, unda galstukni ham unutmashlik. Chunki galstuk kostyum kiyganda juda kerak. Ishbilarmon insonlar kostyumni galstuksiz kiymaydilar.
- 4-qoida: rasmiy uchrashuvlarda kostyum tugmalari qadalgan bo'lishi kerak. Teatr o'rindig'ida o'tirgan vaqtda yoki ovqatlanish vaqti mobaynida kostyum tugmalarini butunlay ochib qo'yish mumkin. Stoldan turish vaqtida kostyum tugmalarini pastdan yuqoriga qarab taqishni unutmashlik lozim.
- 5-qoida: moda ketidan quvmaslik: zamonaviy, xunuk kiyimdan ko'ra, chiroyli va qulay kiyimni kiyish kerak.

Ishbilarmon ayol qanday kiyinishi lozim?

- Ishbilarmon ayolning kundalik kiyimi – bu ko'ylak va kostyum.
- Ishbilarmon ayolning kiyimi muloqot jarayonida suhbatdoshining e'tiborini o'ziga jalb qilmasligi lozim. Shu sababli yubka kiygan vaqt ochiq rangli kalgotkalar kiyish tavsiya qilinmaydi.
- Agar ishbilarmon ayol biror – bir yig'ilishga yubka yoki ko'ylak kiyishni o'ziga joiz deb bilgan bo'lsa, unda tana rangidagi kalgotkilarni kiyishi kerak. Yoki ko'ylagi bilan bir xil rangdagi kalgotkalarni tanlashi lozim.
- Oltin qoidalaridan yana biri bu – atirni sepishdir. Atirni juda oz miqdorda sepish joiz. “Biznes etiket” kitobining muallifi Meri Enn Sabat shunday yozadi: “Agar kechqurun uchrashuv vaqtida o'zi atiringiz hidini his qilsangiz, bilingki, qolganlar sizning atiringizi hididan bo'g'ilib bo'ldi”.

Stol atrofidagi biznes etiket

- Stol atrofidagi biznes etiketi taklif qilishdan boshlanadi. Dastlab, tushlik qayerda va qay tarzda o'tishini tushunib yetishingiz lozim. Bilamizki, tushlikka taklif qilinganda yozma tarzda vaqti va joyi ko'rsatilgan dress-kod beriladi. Va bunga yozma tarzda javob yo'llash kerak, "Rahmat, aytgan joyingizda bo'laman". Agar siz klientni yoki hamkasbingizni tushlikka taklif qilgan bo'lsangiz, restoranda bo'lsa ham o'zingizni mehmonni huddikim uyda qabul qilayotgandek tutishingiz lozim. Chunki chaqirgan mehmoningiz o'zini qulay his qilishi kerak.
- Stol atrofida biznes munosabatlar haqida gaplashmoqchi bo'lsangiz suhbatdoshingizni izzat nafsoniyatiga tegmaslikka harakat qiling.
- Tushlik vaqtida 2 holatda ovqatni buyurtma berishingiz mumkin. Birinchidan, buyurtirilgan ovqatlarni istemol qilish, yoki menyuga qarab har bir inson buyurtmasiga qarab.
- Agar tushlik vaqtida buyurtirilgan ovqat sog'lig'ingizga to'g'ri kelmasa yoki yoqmasa, hammaga eshittirib, "Meni yozvam bor, men buni yemayman!" deb aytish emas, astagina ofitsantni chaqirib aytish joiz. Butun stol atrofidagi odamlarga achchiq qilib yoki dasturxon oldida kasalligingizni fosh qilish odobsizlik sanaladi.
- Agar tashrif byuradigan mehmon chet eldan kelishi kerak bo'lsa, taklif qiluvchi tushlik joyini shunga qarab belgilashi kerak.
- Tashrif buyuruvchi nimaga taklif qilinganini so'ramasdan oldin taklif qiluvchi o'z taklifini boisi nimaligini gapirmasligi lozim.

Qabul

Kimdir yoki nimadir munosabati bilan nishonlanadigan yig'ilish qabul deb ataladi. Qabul – odamlar, davlat va jamoat tashkilotlari o'rtasidagi muloqot shaklidir. Uning sabablari va sababchilari darajasiga qarab, *qabul rasmiy* va *norasmiy qabullarga* ajratiladi.

Chet el vakillari uchun yoki ular ishtirokida tashkil qilinadigan qabullar odatda, *diplomatik qabul* deb ataladi. Bu qabullarning turli usullari mavjud.

"*Shampan bokali*" qabuli milliy bayram yuzasidan, delegatsiya sharafiga, elchining ketishi va h.k da uyushtiriladi. Qabulda mehmonlarga shampan vinosi, qovurilgan yong'oqlar, shokolad, ba'zida esa mayda pishiriqlar tarqatiladi.

"*Vino bokali*" qabulida mehmonlarga vino, turli kanape, tartaletkalar, mevalar tortiladi.

"*Jurfiks*" so'zi fransuzchadan olingan bo'lib, aniq vaqt deb tarjima qilinadigan qabulda ma'lum bir paytda va kunda, qish yoki kuz fasli davomida o'tkaziladi. "*Jurfiks*" tipiga qarab, odatda, simpozium, konferensiyalar o'rtasidagi tanaffusda xizmat ko'rsatiladi. Mehmonlarga gazaklar, sharbat, suv va issiq ichimliklar tarqatiladi.

"*Barbekyu*" nomli qabul esa yoz paytlarida, ochiq havoda (odatda yakshanba kunlari) o'tkaziladi. Mehmonlarga aylanma sixda qovurilgan go'sht, vino va salqin ichimliklar tortiladi. Bu qabul odatda 12-13 soatlarda o'tkaziladi.

Ko'p hollarda diplomatik qabullar nonushta, tushlik yoki choyga, ba'zida esa kechki ovqatga ham taklif qilish orqali amalga oshiriladi. Nonushta uchun 12 dan 13 gacha, undan 45-60 daqiqasini mehmonlar stol atrofida o'tkazadilar. Tushlik 19 dan 21 gacha davom etib, mehmonlar bir soatcha stol atrofida o'tiradilar. Choyga 15-16 larga taklif qilinadi, ular ham bir soatcha stol atrofida o'tiradilar. Kechki ovqat, odatda, 21 dan keyin uyushtiriladi.

Bu qabullarning har biri ikki qismdan iboratdir. Birinchisi – uchrashuv, ko'rishuv hamda mehmonlarning yig'ilishi, shaxsiy va umumiy suhbatlar, kelganlarni banket stolidagi o'z joylari bilan oldindan tanishtirish, aperitiv. Ikkinchisi – banket (ko'p hollarda to'liq xizmat bilan).

Xalqaro biznes etiket

Halqaro biznes etiketni tashkil etuvchi asosiy qoidalar quyidagilar:

- ❖ salomlashish qoidasi;
- ❖ to'g'ri munosabat qoidasi;
- ❖ o'zini tanishtirish qoidasi;
- ❖ ishdagi kontaktlarni tashkillashtirish (kelishuv, uchrashuv, qabul, ishdagi yozishmalar);
- ❖ ishdagi subordinatsiya;
- ❖ insonning tashqi ko'rinishini shakllantrishga beriladigan takliflar;
- ❖ pulli munosabatlarning etik normalari;
- ❖ sovg'alar va suvinerlar almashtirish qoidasi.

Biznesmen qabulda

- Suhbat uchun taklif olganingizdan so'ng, tashkilotga qo'ng'iroq qilib, boradigan kun va vaqtin qizni kelishib oling. Shunda boshqalar vaqtini qadrlashingizni ko'rsatgan holda tashkilotdagilarning hurmatini qozonasiz.
- Suhbatga borayotganingizda ertaroq boring, bu kech qolgandan ko'ra yaxshiroq. Lekin judayam erta borish shart emas.
- Suhbat o'sha odam haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lish va u odamning yaxshi-yomon tomonlarini ko'rish, o'zi bilan jonli muloqotda bo'lish maqsadida o'tkaziladi.
- Suhbat davomida berilgan savollarga javob berishida kimligingizni amalda ko'rsating va jonli suhbatda o'zingiz haqingizda ko'proq ma'lumot bering.

Boshliq bilan suhbat

- Siz kirgan xona sohibi sizni o'zi o'tirishga taklif etmaguncha o'tirmang.
- O'tirganda odob saqlab o'tiring, engashib, qiyshayib, oyoqlarni chalishtirmang.
- Quloqlarni qashlamoqchi bo'lish, qo'lingizda qalamni o'ynab o'tirish kabi holatlar tarbiyangizning pastligini bildiradi.
- Birinchi bo'lib gap boshlamang. Xushkayfiyat bilan salomlashib, sizga savol berishlarini kuting.

- Odatda, suhbat boshida o‘zingiz va faoliyatingiz haqida gapirib berishingizni so‘rashadi. Nima deyishingizni oldindan o‘ylab, pishitib qo‘yganingiz ma’qul.

Muamolarni hal qilishda tashqi ko‘rinish quyidagicha bo‘lmog‘i joiz

- Ayollarga qaraganda erkaklar kiyimi konservativroq bo‘lishi kerak.
- Erkaklar kostyumi jiddiy tusda bo‘lib, to‘q kulrang, zangori yoki qora matodan tikilishi kerak.
- Ayollar kostyumi esa chiroyli, ammo ochiq rangli, ko‘zni charchatadigan bo‘lmasligi kerak.
- Erkaklar sochi tartibga keltirilgan, soqoli olingan.
- Ayollar sochlari chiroyli, tekis, ammo to‘yga ketayotgandek dabdabali turmaklanmasligi kerak.

Xizmat telefoni

Telefonning ahamiyati kattadir. Uning effektiv qo‘llanishi imijning asosiy komponentiga aylanadi. Keyingi suhbatlarning davomiyligi va ko‘p narsalarning ijobiy tus olinishi telefonda odamni qanday qabul qilinishiga bog‘liq. Telefonda muzokaralar olib bora olish qobiliyatiga ega bo‘lish kishining nufuzini va u vakil bo‘lgan firmaning obro‘sini belgilaydi.

Telefon suhbatlarining mazmuniga maxsus talablar mavjud. Ular o‘zida oddiy telefon etiketi va biznesni administratsiyalashning xususiyatini mujassam etadi.

Ular quyidagicha:

1. Qo‘ng‘iroqqa javoban o‘zini tanishtirish.
2. Odamlar kim bilan gaplashayotganlarini bilishni istaydilar. Salbiy hissiyotlariga yo‘l qo‘ymaslik lozim.
3. Suhbatdoshni ikki daqiqa oldin rahbar bilan aytishib qolganingiz yoki chap yoningiz bilan turganingiz qiziqtirishi dargumon. Agar yomon kayfiyat sizni tark etmasa, chuqur nafas olib, o‘ngacha sanash va tinchlanish zarur.
4. Telefonlarning barchasiga javob berish kerak, garchi sizni bu charchatsa ham. Chunki qo‘ng‘iroqlardan qay biri daromadli kontrakt yoki qimmatli ma’lumot berishini aniq bilmaymiz.
5. Telefondan xabar berilayotgan ma’lumotning aniqligiga ishonch hosil qilish joiz. Uzoq yo‘l bosib, hujjatlarning mavjudligini telefonda eshitgan, so‘ng ofisda ularning yo‘qligiga amin bo‘lgan kishining firmaga bo‘lgan ishonchini qayta qozonish qiyin.

Xizmat telefonidan foydalanganda nimadan tiyilgan ma’qul:

1. Go‘shakni uzoq vaqt ko‘tarmaslik.

2. Suhbatni boshlaganda «ha», “salom” yoki «gapiring» deb so‘z boshlash.
3. “Sizga yordam beraymi?” deb so‘rash.
4. Ikki suhbatni baravar olib borish.
5. Telefonni ma’lum muddat nazoratsiz qoldirish.
6. Ma’lumotlarni yozib yuborishida bir parcha qog‘oz yo taqvim qog‘ozidan foydalanish.
7. Go‘shakni bir necha bor birovga uzatish.
8. “Hamma ovqatlanyapti”, “Hech kim yo‘q”, “Qayta qo‘ng‘iroq qilib yuboring” degan iboralarni qo‘llash.
9. Ko‘proq inkor yoki raddiyani anglatuvchi so‘zlardan foydalanish.

Nima qilish kerak?

1. Telefon qo‘ng‘irog‘ining to‘rtinchi signaligacha go‘shakni olish.
2. Salomlashish va o‘zini tanishtirish.
3. “Xizmat?!” deb so‘rash.
4. Suhbatda fikrni jamlab, diqqat bilan tinglash.
5. Agar detallarni aniqlashtirish uchun vaqt kerak bo‘lsa, qayta qo‘ng‘iroq qilib yuborishni so‘rash.
6. Telefon suhbatlari uchun blankalardan foydalanish.
7. Qo‘ng‘iroq qilgan odamning telefon raqamini olib qolish.
8. Ma’lumotni yozib olib, mijozga qayta qo‘ng‘iroq qilishingizga va‘da berish.

Bu ro‘yxatning oxiri ko‘rinmasligi mumkin. Masalan:

1. Suhbatni so‘roqqa tutishga almashtirib yuborish yaramaydi: “Kimsiz? Nega? Nima kerak?”;
2. O‘z ohangizni to‘g‘rilash kerak. Imkon boricha adabiy tilda so‘zlashga harakat qilish, so‘zlarni aniq talaffuz etish lozim.
3. Kasbdoshlarga biror narsa deyish uchun go‘shak mikrofonini qo‘l bilan berkitishga odatlanmaslik lozim, eshitib qolishi mumkin.

Agar sizning sherigingiz yoki mijozingiz telefon orqali shikoyat qila boshlasa, **“Bu mening aybim emas”, “Men bunday ishlar bilan shug‘ullanmayman”, “Bizning tovarlar hech qachon o‘z sifatini yo‘qotmaydi”** va h. k deb javob bermaslik ma’qul. Bunday gaplar firmaning obro‘sigacha putur yetkazadi va mijozning muammosiga yordam berishni istamayotgandek ko‘rsatib qo‘yadi. Shuning uchun, oxirigacha so‘zni tugallashga imkon berish lozim; hamdardlik bildirish mumkin, agar aybingiz bo‘lsa, uzr so‘rash; uning ismi va telefon raqami, buyurtma raqami yoki boshqa ma’lumotlarni yozib olgan ma’qul. Agar qayta qo‘ng‘iroq qilishga va‘da bergan bo‘lsangiz, garchi aytilgan vaqtga muammoni hal qilishga ulgurmagan bo‘lsangiz ham qo‘ng‘iroq qilish kerak. Masalan, ish butunlay hal bo‘lgach, mijoz o‘zini sizning oldingizda qarzdor bo‘lib qolishini doimo yodda tuting. Buni esa biznes aloqalar va uning taraqqiyoti uchun

qo‘llash mumkin. Shunday iboralar mavjudki, ularni telefonda firmaning nufuzini tushirmaslik uchun qo‘llash nojoiz.

Bunday qat’i qoidalarga quyidagilar kiradi:

1. **“Men bilmayman”**. Bunday har qanday ishonchni o‘ldiradigan, uni yo‘qqa chiqaradigan so‘z yo‘q. Agar savolga to‘g‘ri javob berish imkoniyati bo‘lmasa, unda: **“To‘g‘ri savol... Agar istasangiz, men siz uchun buni aniqlab berishga harakat qilaman»** deyish mumkin.

2. **“Bu bizning qo‘limizdan kelmaydi”**. Agar haqiqatan ham shunday bo‘lsa, harakatchan mijoz bu masalada boshqaga murojaat qilishi va bu uning foydasiga hal bo‘lishi mumkin. **“Ostonadan qaytarishni”** o‘rniga, avval kutib turishni iltimos qilish bilan qanday qilib unga yordam berish va uning imkoniyatlarini o‘ylab ko‘rish uchun vaqt yutib olgan a‘loroq. Doimo ishni ijobiy tarzda hal qilishingizga ishonch hosil qilgan holda diqqatingizni jamlashni maslahat beramiz.

3. **“Siz bunday qilishingiz kerak...”**. Bu – katta xato. Ifoda usulini sal o‘zgartirish lozim: **“Sizga bunday qilish yaxshi bo‘lardi...”** yoki **“Nur ustiga a‘lo nur bo‘lardi...”**.

4. **“Bir daqiqa, hozir kelaman”**. Uning o‘rniga go‘shak orqasidagi talabgordan so‘ragan ma‘qul: **“Kerakli ma‘lumotni olish uchun ikki–uch daqiqa lozim bo‘ladi. Kutib tura olasizmi?”**

5. **“Yo‘q”**, gapning boshida kelgan bu so‘z, masalaning ijobiy tus olishini qiyinlashtiradi. Raddiyadan qochishni universal retsepti yo‘q. Hamsuhbat o‘rtasida paydo bo‘lgan har bir qarshilikni yaxshilab o‘ylab ko‘rgan ma‘qul. Masalan, sifatsiz go‘shat maydalagichning zararini qoplash uchun mijozning pul so‘rashini rad etishda quyidagicha yo‘l tutsa bo‘ladi: **“Bizning zararni qoplash uchun ketadigan haqni to‘lashga imkonimiz yo‘q, ammo sizning xaridingizni almashtirib berishimiz mumkin”**.

Hatto telefon odobi bilan yuzaki tanish bo‘lish korxonada xodimlarini yanada faol va sifatli xizmat ko‘rsatishiga, o‘z ishidan qoniqishiga olib keladi – muomalali odam bilan gaplashish hamma yoqimlidir.

Xodimlarning qay darajada telefonda gaplashish madaniyatini egallaganligi tekshirish juda oson – o‘zingizni telefon orqali mijoz qilib ko‘rsatishingiz mumkin. Sizning firmangizga ko‘p sobitqadam mijozlar qo‘ng‘iroq qiladilar, suhbatning qanday borishi muzokara natijasini belgilaydi. Agar qo‘ng‘iroq qilgan odam o‘zini tanishtirmay, darhol savollar bilan ko‘mib tashlasa, avval tavozelik bilan uning ismi, firmaning nomi va uning telefon raqamini so‘rab, so‘ng suhbatni davom ettirish mumkin.

Ko‘p holda mijozdan o‘zi haqida ma‘lumotni **“sug‘urib”** olishga to‘g‘ri keladi. Bunday holatda **“nima, qachon, qayerda, kim, qanday”** savollaridan foydalanish joiz, ammo **“nima uchun”** degan savolni ishlatish bu ishonchsizlik belgisidir. Uning talablarini aniqlashtirib olgandan keyin, mahsulotning foydali jihatlarini aytib o‘tish kerak. Agar mijoz mahsulotingizni atayin sotib olish maqsadida qo‘nqiroq qilgan bo‘lsa, unda bu tovarning ko‘prog‘ini **“o‘tkazishga”**

harakat qilish lozim. Agar mijoz shunchaki taxminiy ma'lumot bilan qiziqqan bo'lsa, sizning vazifangiz – sinash uchun olib ko'rishga ishontirishdir. Mijozni tavozelik bilan biror qaror qabul qilishiga yo'naltirish joiz, masalan: **“Biz tovarni siz istagandek tezroq – falon kun yoki haftaning oxirida etkazishga harakat qilamiz” yoki “sizga falon pul yozib qo'yamiz...”** Suhbat oxirida narxni aytib, uning qiymatini asoslagan holda firmaning mijozga keltirajak foydasini bildirib qo'yish mumkin. Shunda qo'yilgan narx munosib va qabul qilarli darajada bo'ladi.

Xaridlar borasida qarorlar qabul qilish, uning talablarini aniqlash, o'z firmasini tanishtirib, tovarlarni taklif qilish maqsadida avval hamkorlik qilinmagan firmaga qo'ng'iroq qilishdan avval muvaffaqiyatga erishish uchun kimga qo'ng'iroq qilishni o'ylab ko'rish lozim. Firma uchun zarur bo'lgan va ishdagi aloqalarni izlashda yordam beruvchi ma'lumotlar manbaining ro'yxatini tuzib olish zarur. Ular markaziy va hududiy nashrlar, kommersial va texnik ma'lumotnomalar, ilgari sheriklar, mijozlar va boshqalar bo'lishi mumkin. Shundan so'ng, ish rejasini ishlab chiqish, kerakli telefon raqamlarini topish lozim. Firma kotibidan boshlagan yaxshi, uning ismi nima, kim bu masalani hal qilib bera oladi. Agar sizdan qayerdan ekanligingizni so'rashsa, to'g'ri javob bering, agar uzoqdan bo'lsa, shaharning o'zini aytgan yetarli. Taxminiy mavzuda gaplashgan ma'qul. O'z ishining muhokamasidan qochgan yaxshi va qanchalik yaxshi muomalada bo'lmasin, qanday yordam va'da qilishmasin, asosiy masala bo'yicha suhbatni boshlamaslik kerak. Faqat qaror chiqaruvchi odam bilangina gaplashish lozim.

Faks

Har qanday kasbiy aloqa faks orqali yo'riqnoma bilan almashmasdan bitmaydi. Amerika udumiga ko'ra faksni jo'natish uchun o'zining standart birinchi betiga ega bo'lish lozim (Cover page). U qoidaga binoan firmaning blankida qilinadi. Blank shunday ko'rinishga ega bo'lishi lozim: yuqori qismida firmaning ramzi joylashadi (Trade mark), eng quyida esa butun satr bo'yicha manzil, telefon, ofis va firma bo'limlarining boshqa koordinatlari yoziladi. Emblemaning tagiga telefaksning xabari (facsimile message) yoziladi. Keyin esa bu bet quyidagicha rasmiylashtiriladi.

Birinchi variant:

DATE: (ma'lumot jo'natilgan sana, oy, yil)

TIME: (ma'lumot jo'natilgan vaqti)

TO: (jo'natayotgan kishining ismi sharifi)

Fax no: (jo'ntilayotgan kishining faks raqami)

Company: (u namoyon qilayotgan kompaniyaning nomi)

Number of pages including cover (odatiy formula birinchi betni istisno qilmagan holda betlarning hajmi – bu yerda noma to'liq tayyor bo'lib, imzo chekilgandan so'ng qo'l bilan to'ldiriladi).

If you do not receive all the pages Please call or fax. “Agar siz ma'lumot varog'ini olmagan bo'lsangiz, telefon orqali qo'ng'iroq qiling, keyin o'z telefon raqimingizni yozasiz yoki faks orqali jo'natasiz” (faks raqimingizni ham yozasiz). Shundan so'ng, Comments: (kommentariya) so'zini va matnni yozish lozim.

Ikkinchi variant:

From Location our fax Number of pages (including cover sheet)

TO:

Company G'Department

Message:

Birinchi variantdagidek jo'natayotgan va jo'natilayotgan odam, firma ma'lumotlari xuddi shu tarzda yoziladi. Matn kompyuterda teriladi, qo'l bilan imzo chekiladi. Ikkinchi betdan boshlab barcha betlarga raqam qo'yib chiqqan yaxshi – agar ma'lumot o'tmasa, uni qayta jo'natishda chalkashliklar bo'lmasligi uchun. Agar hujjat bo'lmasa, nomaga muhr bosish shart emas. Agar siz javob xatini jo'natayotgan bo'lsangiz, avvalida adresatga bir so'z bilan bo'lsa ham tashakkur bildirish joiz. Agar faksiga javob berishmasa, biroz sabr qilish, ammo hech **“sizni toqat bilan kutayman”** deb noma jo'natmaslik zarur. Sherik bilan faks almashib olib, uni qiziqtirgandan so'ng. Ular (yoki siz) birinchi hamkorlik hujjatini tasdiqlashni taklif qilishadi – reja bayonnomasi. Bu shunchaki ikki tomonning yozma istaklaridir, u majburiyat talab qilmaydi, shu sabab xayolga ketmaslik zarur. Bayonnoma matni juda qisqa bo'lishi lozim va oxirida: **“Ushbu bayonnoma o'z-o'zicha ikki tomon imzolagan kommersial majburiyat uchun yuridik asos sifatida xizmat qila olmaydi”** degan ibora yoziladi. Bayonnoma ikki tomonning biri firma blankida to'rt nusxada – ikkitadan o'z tilida bo'lishi lozim. Matnning tagida bayonnomaning bajarilish muddati – qoidaga binoan bir yildan o'tmasdan ko'rsatiladi. Yuqorida aytilgandek bunda sizda javobgarlik bo'lmaydi, ammo biznesmen vijdoni agar siz kelishuvni buzgan bo'lsangiz, boshqasining jabrlanishiga yo'l qo'ymasligi kerakdir. Va oxiri – doimo xat yoki faksiga javob berish, hatto siz savolni yechishga qiynalayotgan bo'lsangiz ham. Biznes dunyosida javobgarlik hissi bo'lmagan kishi mas'uliyatsiz hisoblanib, unga nisbatan ishonch yo'qoladi.

Xizmat munosabatlari etiketi

“Ishlab chiqarish munosabatlarining etiketi” degan tushuncha ham mavjudki – u ishxonada hamkasblar bilan kunda ko'rishib, ko'p vaqtingizni o'tkazar ekansiz unda rioya qilinishi kerak bo'lgan ba'zi qoida va me'yorlar, ba'zida esa udumlar majmuidir.

Ofisda ayol va erkak munosabatlari

Keyingi 10 yillikda uddaburonlik, ishbilarmonlik dunyosida katta o'zgarishlar yuz berdi. Faqatgina texnologiya jihatidan rivojlanishni nazarda tutmayapmiz, balki ayollarning ishda, jamiyatda tutib kelayotgan, egallab kelayotgan o'rnini nazarda tutyapmiz.

Shuning uchun erkak va ayollarning bir jamoada faoliyat ko'rsatishlari tufayli bu yerdagi o'zaro munosabatlarda yangicha etiket qoidalariga rioya qilinadi.

Salomlashish

Ko'pchilik erkaklar ayollarga qo'l uzatmaslikni ma'qul ko'radi. Ammo shunday vaziyatlar bo'ladiki, erkak kishi 3 ta erkak kishi va bitta ayol bilan

uchrashib qoldi, deylik. Albatta, 3 ta erkak kishi bilan qo‘l berib ko‘rishib, ular bilan uchrashganingizdan mamnun ekanligingizni ayting. Navbat ayol kishiga kelganda nima qilasiz? Bunday vaziyatda ba’zi erkaklar qo‘l uzatishadi, ba’zilari esa oddiygina bosh qimirlatib qo‘yish bilan cheklanib qo‘yishadi. Nima uchun? Chunki ular birinchi bo‘lib ayol kishi qo‘l qo‘l uzatishlarini kutib turish, kerak, deb tarbiya olishgan.

Ammo ayollar birinchi bo‘lib qo‘l uzatmasa, erkak kishi qo‘l uzatishi kerak. Zamonaviy ishbilarmon ayollar, odatda, bunga amal qilishadi.

Erkak xodim xato qilganda

Ko‘pgina erkaklar ishxonada ayollarga qanday munosabatda bo‘lish va ba’zi muomala qoidalarini bilmaydi. Quyida esa erkaklar tomonidan yo‘l qo‘yilib kelinadigan xatolar ko‘rsatiladi:

- ayol xodimlarga “Azizam”, “Go‘zalim” kabi so‘zlar bilan murojat qilish;
- ayollarga qo‘l tekkizishga harakat qilish yoki ularning yelkasiga urib-urib qo‘yish, ayollar xohlamagan holda ular bilan qo‘l berib ko‘rishishga harakat qilish.

Ayol kishi tushlikka qanday taklif qiladi?

Ba’zan zamonaviy tadbirkor ayollar erkak hamkorini tushlikka taklif qilishiga to‘g‘ri keladi. Ofitsiantga hammasi uchun siz to‘lashingizni qanday yo‘l bilan bildirib qo‘yasiz?

Buning uchun ofitsiant kelganida: “Men mehmonlarimni o‘zi birinchi bo‘lib buyurtma berishini istardim”, deysiz. Bunday javob bilan ofitsiantga tushlik uchun kim pul to‘lashini va boshqalarni o‘zingizning hisobingizdan mehmon qilmoqchi ekanligingizni bildirasiz.

Kim birinchi bo‘lib chiqadi?

Liftda. Liftning chiqish eshigida kim eng yaqin turgan bo‘lsa, o‘sha birinchi chiqishi kerak. Agar o‘sha odam erkak kishi bo‘lsa, lift dan birinchi bo‘lib chiqib, ayollarni eshik qisib qolmasligi uchun eshikni tutib ayollar chiqquncha kutib turishi kerak.

Eskalator da. Erkak kishi ayolni oldinga o‘tkazishi kerak.

Eshik yonida. Erkaklar va ayollar eshikdan birgalikda emas, balki erkaklar eshikdan birinchi bo‘lib chiqishlari va albatta, ayol kishiga eshikni ochib turishi kerak.

Hazilning tagi zil

Hazillashishga judayam ishqiboz bo‘lmang, ayniqsa, ayol kishiga nisbatan. Xorijlik hamkorlaringiz madaniy hayotida siz qilayotgan hazil butunlay o‘zgacha ma’no kasb etishi mumkin. Aslida, ishbilarmonlik uchrashuvlarida muvaffaqiyatli hazil eng katta san’at hisoblanadi. Ammo madaniyati va an’analari turlicha bo‘lgan mamlakatlarda hazil ham turlicha maqomga ega ekanligini unutmang.

Sovg'a qanday taqdim etiladi?

O'ziga bo'ysunuvchilarga firma rahbari sovg'a bermoqchi bo'lsa, xodimlarni bayramona tushlikka taklif etib, yoki aksincha, rahbarni bayram bilan tabriklash lozim bo'lganida ham shunday yo'l tutiladi.

Ammo berayotgan sovg'a qimmatbaholigi bilan rahbarga xushomadgo'ylik qilayotgandek bo'lib qolmasligi kerak.

Ayollar etiketni buzganda

Quyida esa ayol va erkak munosabatlarida ayollarning xatosi ko'rsatiladi. Hiringlash, stol atrofida lab bo'yash, albatta, yaxshi emas. Bu erkak kishini stol atrofida soch taraganiga o'xshab xunuk ko'rinadi.

Ishxonada ko'cha so'zlari, qo'pol o'xshatishlarni ishlatmang, bu sizning lug'at boyligingiz kambag'al ekanligini ko'rsatadi. Ish vaqtida shaxsiy masalalar yuzasidan telefonda gaplashish. Bunday suhbatlarni tushlik vaqtida amalga oshiring.

Bayram ziyofatlari

Bayram yuzasidan uyushtirilgan ziyofatlarda hamkorlaringiz va birga ishlayotgan xodimlar taklif etiladi. Bu bayramona kayfiyatda o'tishi lozim. Shunday bo'lmagan taqdirda ham umumiy odamshinavandalikni saqlab qoling. Boshqa notanish kishilar bilan ham ularga ma'qul bo'lgan mavzularda suhbatlashing.

Tabrik qog'ozlari

Ko'plab kompaniyalar bayram tabriklarini otkritkalar orqali amalga oshirishadi. Albatta, har bir xodimga iltifot ko'rsatib bitilgan tabrik otkritkalari chindanham diqqatga sazovor va bu xodimlarga bo'lgan e'tibor ularning qalbiga iliqlik olib kiradi. Shuning uchun otkritkalarini avval har bir kishi uchun alohida tayyorlab, ularni xodimlarga taqdim etgan ma'qul.

Ish kunimiz qachon boshlanmasin, uning boshlang'ich asosi uy sharoitidan: kayfiyatimiz, o'zimizni qanday his qilishimiz, ko'proq qanday hordiq chiqarib, oiladagi munosabatlarga va h.k. bog'liqdir. Chiroyli tabassum va ertalabki salom-alik er-xotining yaxshi kayfiyatda bo'lishida kuchli ta'sirga ega. Ammo kayfiyat keyinroq ham buzilishi mumkin – yo'lda, shahar transportida. Vaqt tig'iz bo'lgan paytda avtobus, tramvay va trolleybuslardagi tiqilinch – asabga tegishi, va o'z yo'lida kayfiyatning buzilishga sabab bo'lishi mumkin. Bunday sharoitda kayfiyatni buzmaslik mumkinmi? Ha, mumkin. Har qanday cho'g' olishi mumkin bo'lgan janjalni mutoyiba, tabassum bilan yengish mumkin. Har qanday sharoitda o'z xatti-harakatni boshqarishga intilish lozim. Xushmuomala, tavozeli bo'lish, odamlarga tabassum qilish ham insonning o'zida, ham boshqalarda yaxshi kayfiyat uyg'tishga sabab bo'ladi.

Muassasa xonasiga kirayotgan kishi eshikni taqillatmasligi kerak – bu faqat ish bilan band bo'lgan odamlarning asabiga tegib, diqqatini bo'ladi. Odatda, rasmiy muassasaning eshigi taqillatilganda raddiya hech qachon bildirilmaydi. Rahbar xonasining eshigini agar kotiba bo'lmasa, taqillatish lozim. Agar rahbar eshikni taqillatmay kirishni shama qilsa, bu qoidaga bo'ysungan ma'qul.

Majlislar, yigʻilishlar – agar uning ishtirokchilari behuda chiqishlar bilan boshqalarning vaqtini olmasa, foydalidir. Tor doiradagi majlisda, agar begonalar boʻlmasa bir-biriga erkinroq munosabatda boʻlish mumkin. Majlis paytida oʻgʻrincha konfet soʻrish yoki esnash mumkin emas. Erkaklar faqat rais ustki kostyumini yechgandagina, oʻz kostyumlarini yechishlari mumkin. Yon verida oʻtirgan kishi bilan bir ogʻiz gap bilan soʻzlashib olish mumkin, ammo suhbat olib borish yaramaydi.

Aytaylik, sizning kasbdoshingiz koʻp chekadi. Shu tufayli u xonaning tez-tez shamollatilishiga norozilik bildirmasligi kerak. Yoki uning oʻzi buni nazoratga olishi lozim. Chekuvchilar yashash huquqiga ega, ammo chekmaydiganlar bu huquqdan mahrum degani emas. Xodimlardan biri davo uchun koʻp sarimsoq piyoz isteʼmol qiladi. Ammo, boshqalar bunga chiday olmaydilar. Agar davolash uslublarini xush koʻradigan bunday shaxs “dori” ning hidini ketkazadigan narsalardan foydalanmas ekan, unda bunday davolash uslubidan voz kechishiga toʻgʻri keladi.

Xodimlar ichida ozodalikning “kasallari” boʻladi. Ular hamisha bir nimani tozalash, artish bilan shugʻullanadilar. Ozodalikning ortiqcha mulozamati uning aksi boʻlmish yuvinishga koʻp vaqt ajratmaydiganlar kabi yoqimsiz his uygʻotishi mumkin. Agar bu ayol yosh boʻlsa, suv moʻjizalar yaratish qudratiga ega ekanligiga ishora qilish mumkin. Yoshi kattaroq odamga bunday deyish noqulay.

Siz – rahbar sifatida

Rahbar shaxs – jamiyat, davlat, tashkilotda doimiy va hal qiluvchi taʼsirga ega boʻlgan shaxs. Rahbar ishning koʻzini biladigan, jamoa, soha manfaatlarini koʻzlab faoliyat yuritadigan boshqaruv xodimidir.

Rahbarlik aql-farosat, kuch-gʻayrat, izlanish va topqirlikni, oʻz ustida tinmay ishlash, tadbirkorlikni talab qiladi. “Rahbar” tushunchasining quyidagi jihatlari ahamiyatlidir:

1. Rahbar–ijtimoiy shaxs sifatida ishlab chiqaruvchi kuchlar va ishlab chiqarish resurslarini birlashtirib, uning asosiy harakatlantiruvchi kuchini boshqaruvchi shaxs.

2. Rahbar har qanday ishni amalga oshirish uchun, avvalo, mustaqil qaror qabul qiladi. Bu qaror rahbarning tadbirkorlik, ishbilarmonlik faoliyati maqsadlarini belgilaydi.

3. Rahbar mehnati, ayni vaqtda, tadbirkorlikka asoslangan mashaqqatli faoliyatdir. Unga sarflangan kuch, mablagʻ baʼzan vaqtincha foyda emas, zarar keltirishi, muassasa foyda oʻrniga zarar ham koʻrishi mumkin. U bunday holatlarni oldindan koʻra olishi va ularga tayyor turishi, zarur boʻlganda, faoliyatini qayta boshlashi, oʻzida bunga kuch-gʻayrat topa bilishi lozim.

Yuqorida keltirilgan jihatlari rahbarlik faoliyatining maʼlum aspektlarini namoyon etadi. Masalaning ikkinchi tomoni – rahbarlik faoliyati bilan shugʻullanuvchining shaxsi bilan bogʻliq yuksak insoniy fazilatlardan iborat. Rahbar halol-pok, vijdonli, iymonli, qattiqqoʻl, diyonatli, mehr-shafqatli boʻlishi

kerak. Rahbarlikka egri yo‘l, egri qo‘l, egri maqsad bilan erishib bo‘lmaydi. Fe‘l-atvorida egrilik bor kishi rahbarlik lavozimida uzoq faoliyat yurit olmaydi.

Rahbar mustaqil bo‘lishi, ijtimoiy faoliyatning qonunan taqiqlanmagan hamma sohasi bilan shug‘ullana olishi, shu bilan birga, u o‘zi boshqarayotgan jamoa orasida obro‘-e‘tiborga ega bo‘lishi zarur. Rahbar faol bo‘lmasa, jamiyatda ijtimoiy faollik shakllanmaydi.

Kattami, kichikmi, qaysi mansabda bo‘lishidan qat‘i nazar, har bir rahbar oldida “o‘z ishimga talab darajasida yondashishim uchun nimalarni bilishim, qanday fazilatlarga ega bo‘lishim kerak?” - degan savol hamisha ko‘ndalang turadi.

Boshqaruvda tajriba, ko‘nikma, mahorat, bilim, aql va idrokning ham roli katta. Ammo, eng avvalo, boshqaruv – bu san‘at, aniqrog‘i, ijoddir. Rahbarlikka ham, xuddi san‘atkor uchun zarur bo‘lganidek, iqtidor va iste‘dod lozim. Ya‘ni, har kimdan san‘atkor chiqmaganidek, istalgan odamdan ham yaxshi rahbar chiqavermaydi.

Rahbar o‘z qobiliyati, iste‘dodini ishga solib izlanadi, shu maqsadda hayotni, odamlarni chuqur o‘rganadi. Natijada, to‘plagan bilimlari, tajribalarini boshqaruvning umumiy qonuniyatlari asosida shakllantirib, o‘zining rahbarlik usulini yaratadi. U o‘z boshqaruv usullarini shakllantirishda mutlaqo erkin shaxsdir, lekin uning rahbarlik usuli ijobiy natija berishi kerak.

Rahbarlik faoliyatining samaradorligi rahbar shaxsning tafakkuri, aql-idrokiga ham bevosita bog‘liq bo‘ladi. Tafakkur rahbarga keng va chuqur fikrlay olish, yaxshini yomondan, foydani zarardan, muhimni nomuhimdan bexato ajrata olish imkoniyatini beradi. Bu - hammaga ham nasib qilavermaydigan yuksak fazilat. Agar rahbarda shular shakllangan bo‘lsa, bunday rahbar boshqaruvning sir-asrorlarini qiynalmasdan egallaydi hamda o‘z jamoasida obro‘-e‘tiborga ega bo‘lib, ular ishonchini qozonadi.

Demak, har qanday rahbar keng va chuqur fikrlay olishi bilan birga, chaqqon va uddaburon, harakatchan va shijoatli bo‘lishi ham kerak. Shuning uchun rahbarlik faoliyatini tafakkur va harakat birligi deyish mumkin.

Rahbardagi o‘ziga xos talabchanlik, mehribonlik hamda mas‘uliyat jamoa a‘zolarida ham javobgarlik hissining shakllanishiga sabab bo‘ladi.

Rahbar shaxsining etiketi uning axloqiy madaniyatiga bog‘liq. Axloqiy madaniyat – elementlarining yaxlit tizimi bo‘lib, axloqiy fikrlash madaniyati (axloqiy mulohaza yuritish qobiliyati, axloqiy bilimlardan foydalana olish, yaxshilik va yomonlikni ajratish, yuzaga kelgan vaziyatning o‘ziga xos xususiyatlariga axloqiy me‘yorlarni qo‘llay bilish va xakozalar)ni qamrab oladi. O‘z ichiga yana tuyg‘ular madaniyatini, insonning “axloqiy rezonansga” qobilligini, hamdardligi va jonkuyarligini; axloqiy tajribada his-tuyg‘u va o‘ylarning amalga oshirilish qiyofasini, ularning kundalik hayotda xatti-harakat me‘yoriga aylanib borish darajasini xarakterlovchi xulq-atvor madaniyati; shakllarni reglamentlovchi qoidalarga qay darajada amal qilish sifatidagi etiketni, muloqotda shaxsning o‘zini tuta bilishini oladi. Qisqa qilib aytganda, rahbar shaxsining axloqiy madaniyati - umumiy axloqiy tamoyillarni bilish, ularni chuqur

his etilgan qarashlariga aylantirish, xatti-harakatlarning eng munosib shaklini qoʻllay bilishdir. Uning har bir elementini oʻzlashtirish rahbar shaxsining axloqiy madaniyati mustahkamligini shakllantirishga yordam beradi. Rahbar shaxsining axloqiy madaniyati oliy darajasini “axloqiy donolik” deb, axloqiy faoliyatining optimalligi va uygʻunligini taʼminlab bera olish, har qanday vaziyatda ham munosib xatti-harakat qila olish deb taʼriflash boʻladi.

Avvalo, rahbarlar va rahbarlikka daʼvogar shaxslar oʻzlarini har jihatdan tarbiyalab borishlari lozim. Buning uchun siyosiy hayotdan xabardor boʻlish yoki iqtisodiy va kasbiy bilimlarni oʻzlashtirishning oʻzigina kifoya qilmaydi. Ular jahon tajribalari asosida shakllangan ilgʻor boshqaruv malakalarini ham oʻzlashtirgan boʻlishlari kerak. Bugungi rahbar bunga oʻziga nisbatan talabchan boʻlib erishadi. Masalan, u har kuni gazeta va jurnallar oʻqishi, radio va oynai jahon yangiliklaridan xabardor boʻlish orqali ham maʼlum darajada bilim egallashi mumkin. Yana siyosat, iqtisodiyot va maʼnaviyatga daxldor kitoblarni, hatto mumtoz adabiyot namunalarini mustaqil oʻqishi, tarixiy jarayonlarni chuqur mushohada qilish ham uning dunyoqarashini kengaytiradi.

Bularning barchasi rahbar madaniy saviyasining oʻsib borishiga va siyosiy madaniyatining takomillashuviga katta yordam beradi. Chunki cheklangan tafakkur, chala bilim, past madaniyat bilan dunyoni bilib, masʼuliyatli ish va mansabni egallab boʻlmaydi.

Binobarin, demokratik asosda shakllanib borayotgan jamiyatimiz talabi shuki, siyosiy yetuk, aqlan va maʼnan barkamol, puxta bilimga ega boʻlgan teran tafakkurli kishilargina rahbar boʻlishga haqlidirlar.

Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Davlat boshqaruvi organlari va mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari xodimlarining odob-axloq namunaviy qoidalarini tasdiqlash toʻgʻrisida Qarori qabul qilingan boʻlib unda: “Rahbar oʻziga boʻysunuvchi xodimlarga nisbatan yuqori professionalizm, soflik va adolatda oʻrnak boʻlishi, davlat organida yoxud uning tarkibiy yoki hududiy boʻlinmasida maʼnaviy-psihologik muhit shakllanishiga koʻmaklashishi lozim, u boʻysunuvchi xodimlardan ularning xizmat vazifalari doirasidan chiqib ketadigan topshiriqlarni bajarishini talab qilmasligi, shuningdek, qonunga xilof xatti-harakatlarni sodir etishga undamasligi kerak.

Rahbar:

manfaatlar toʻqnashuvining oldini olish va ularni tartibga solish yuzasidan oʻz vaqtida chora-tadbirlar koʻrishi;

korrupsiyaning oldini olish choralari koʻrishi;

xodimlarni samarali boshqarishi, oʻziga ishonib topshirilgan mulkka va moliyaviy mablagʻlarga ehtiyotkorlik va tejamkorlik bilan munosabatda boʻlishi shart. Rahbar oʻziga boʻysunuvchi, xizmatdagi xulq-atvori prinsiplari va qoidalarini buzayotgan xodimlarning xatti-harakatlariga (harakatsizligiga) yoʻl qoʻyilmasligi choralari koʻrmaganligi uchun javob beradi;

Davlat xizmatchilari xulq-atvori bilan jamoada boshqa davlat xizmatchilari bilan oʻzaro ishchanlik va amaliy hamkorlik qaror topishiga daʼvat etilgan;

Davlat xizmatchilari xushmuomala, iltifotli, odobli, e'tiborli, fuqarolar va hamkasblari bilan munosabatda sabr-toqatli bo'lishi, ularni hurmat qilishi shart. Davlat xizmatchilari o'ziga bo'ysunuvchilarga va fuqarolarga nisbatan qo'pollik qilmasligi, odamlarning sha'ni va qadr-qimmatini kamsitmasligi, ularga asossiz psihologik va jismoniy ta'sir ko'rsatish holatlariga yo'l qo'yimasligi kerak;

Xizmat vazifalarini bajarish chog'ida ish sharoitlari va xizmat tadbirlarining shakliga bog'liq holda davlat xizmatchilarining tashqi ko'rinishi fuqarolarning davlat organiga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lishiga yordam berishi, umumiy qabul qilingan ish uslubiga muvofiq bo'lishi, ular rasmiyligi, vazminligi va tartiblilik bilan boshqalardan ajralib turishi kerak;

Davlat xizmatchilari xizmatdan tashqari vaqtda umumiy qabul qilingan odob-axloq normalariga rioya etishlari, g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga yo'l qo'yimasligi kerak.”¹

Agar siz rahbarlik lavozimida bo'lsangiz, ishga kelgan zahoti xodimlardan hol-axvol so'rab qo'yish kerakligini yoddan chiqarmaslik yaxshi amaldir. Ular bilan yangi ish kunini birga boshlagandan mamnun ekanligingizni, sizdan qancha yordam kerak bo'lsa shuncha yordamga tayyor ekanligingizni his qilishlariga imkon yaratish kerak. Xodimlarga “siz”lab murojaat qilish – kasbiy odob hamda normal xizmat munosabatlarini ushlab turish uchun zarur bo'lgan quroldir. Yig'ilish qatnashchilariga nisbatan kuchli tavoze'da bo'lish lozim. Boshqalarni ko'proq eshitishga o'rganish muhimdir, uning fikriga qarshi bo'lganingiz uchungina uning har bir gapiga so'z tiqishtirib turish sizni yaxshi ko'rsatmaydi. Boshqalarning ham fikr bildirishiga imkon berish, qatnashchilarni faol bo'lishlariga chaqirish lozim. Har qanday vaziyatda ham o'zini ushlab turishga harakat qilish; xodimga vazifa berishda xushmuomalalik bo'lish joiz. Xodimlar buyruqqa nisbatan iltimoslarni yaxshi qabul qilishlarini yodda tutish kerak. Xodimlarga nisbatan e'tiborli bo'lish, ularni har-bir muvaffaqiyati uchun qo'llab-quvvatlab turish ham maqsadga muvofiq. Vaqtida aytilgan “*Rahmat*” ning o'zi, berilajak mukofot pulidan ta'sirliroq kuchga egadir. Xodim yoki oldingizga kelgan kishining oldida kerak bo'lmagan qog'ozlarni varaqlash, tinimsiz telefonda gaplashish yoki stolni barmoq bilan tiqillatib o'tirish yaramaydi. Xizmat munosabatlarining odobi shaxsiy masalalar bo'yicha fuqarolarni qabul qilishda boshqa ishlar bilan mashg'ul bo'lmaslikni, kelganlarga nisbatan odob va adolat bilan munosabatda bo'lishni talab qiladi. Agar suhbat cho'zilib ketsa, buni rahbar o'rindan turish orqali bildirishi mumkin. Agar kimnidir jazolash zarurati paydo bo'lsa, adolatli va odobli bo'lish lozim. Ifodalash shakli va jazolash yo'lini tanlashda xodimning fe'li, jinsi va yoshini hisobga olish zarur.

Tanqid – mohirlik va ehtiyotkorlik bilan foydalanish mumkin bo'lgan odamlarga nisbatan qudratli ta'sir kuchiga ega. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'zining Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy

¹ Давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ходимларининг одоб-ахлоқ намунавий қоидалари. Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 2 мартдаги 62-сон [Қарори](http://www.lex.uz). www.lex.uz

dasturning eng muhim ustuvor yoʻnalishlari”ga bagʻishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi maʼruzasida: “Endi har birimiz, eng avvalo, davlat boshqaruvi organlari rahbarlarining vazifasi – oʻzimiz masʼul boʻlgan soha va tarmoqda ishlarning axvolini tanqidiy baholash asosida zimmamizga yuklatilgan vazifalarni masʼuliyat bilan bajarishni taʼminlashdan iborat. Shunday davr keldi,¹”- deb bejizga taʼkidlamagan. Odamlarning izzat-nafsini turlicha tanqidlar bilan yerga urish; tanqid orqali janjalga olib keluvchi vaziyatlarga yoʻl qoʻyish; quyidan boʻlgan tanqiddan “*qasos*” olish rahbarlikning faqat rasmiylikini koʻrsatadi – bunda rahbar xodimdan ham quyiroq darajaga tushib qolishi hech gap emas. Oʻziga nisbatan tanqidiy munosabatda boʻlish – faqat nufuzni koʻtaradi, holos. Chunki u ishda qoʻyilgan xatolardan sizni holi qiladi va jamoa bilan aloqani bogʻlaydi.

Pulga bogʻliq boʻlgan baʼzi bir munosabatlar

Barcha davrlarda va barcha xalqlarda bu masalalarda aniqlik, halollik, andishalikka hurmat bilan qaralgan. Agar biror kishi oldida pullik majburiyatingiz boʻlsa, uni oʻz vaqtida bajarish lozim. Mabodo, oʻta uzrli sabablardagina bu ishni bajara olmasangiz, kerakli boʻlgan odamga, albatta, buni maʼlum qilgan maʼqul. Va undan muddatni uzaytirish imkoniyatlarining borligi yoki yoʻqligini uning ruxsati bilan aniqlashtirib olish yanada maqsadga muvofiq boʻlar edi.

Qarz

Boshqa narsalar kabi qarz berish ham – alohida xususiyat kasb etuvchi xizmatdir. Qarz berib, biz tavakkal qilamiz, bermasak – obroʻyimiz tushishi mumkin. Qarz berayotib darhol qaytarish muddati haqida gaplashib olishning hech yomon tomoni yoʻq. Albatta, qarz oluvchining oʻzi uni qaytarish muddati haqida gapirgani yaxshi. Agar qarzdor tanishingiz uni qaytarishda shoshmayotgan boʻlsa, bu haqda eslatish lozim. Qarzni eslatar ekansiz, pulga muhtojligingiz haqida aytsangiz yaxshi boʻlar edi. Bunda qarzdor uzr soʻrab, yangi muddatni aytgani maʼqul (ayni paytda unda shuncha pul boʻlmasa). Bunday vaziyat ushbu narsalar haqida eslatuvchiga ham, uni eshituvchiga ham noqulaylik tugʻdiradi. Yaxshisi, bunga yoʻl qoʻymaslik kerak. Agar muddatida pulni qaytarishingizga imkon boʻlmasa, qarz bergan kishiga buni bildirib, kutib tura olishini soʻrash mumkin. Agar kuta olmasa – boshqadan yana qarz olib qarzni uzgan maʼqul. Agar qarzning muddati kelishilmagan boʻlsa, unda muddat bir oyligini nazarda tutish joiz. Qarz berayotganning bergan pul miqdorini qarzdor oldida yozib olishi va qaytarilganda uni oʻchirib olishidan koʻra alamliroq narsa yoʻq. Qarz berayotganda yirik qiymatda berib, konvertda qaytarmasa ham boʻladi. Kattami, kichikmi pullarni uchinchi shaxsning oldida qarz berish qarz oluvchini noqulay vaziyatga solib qoʻyadi. Bunga doir masalalarni guvohlarsiz amalga oshirgan yaxshi. Katta

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишлари” га бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. www.gov.uz

miqdordagi qarzni yaxshisi qonuniy yo‘l bilan bergan ma’qul (notarial idoralar guvohligida). Qancha va kimga qarz berilgani haqida gapirish madaniyatsizlik belgisi hisoblanadi.

Kerak bo‘lgan narsani tanishingizdan qarzga olib turar ekansiz, uning vaqtida va qanday holatda olingan bo‘lsa, shunday topshirish muhimdir. Hech qachon uy egasining ruxsatisiz narsa olinmaydi va narsani buzib berib, uni sifatsiz ekanligi bilan o‘zini oqlab bo‘lmaydi. Yaqin do‘stona munosabatlardagina buzib qo‘yilgan narsa o‘rniga yangisini olib berish shart emas, uning ta’mirlashga berilishining o‘zi yetarli. Albatta, imkon qadar birovning narsasini buzmaslik lozim hamda umuman, bunday iltimoslar bilan kamroq murojaat qilgan yaxshi. Kiyimlarni kiyib turishga so‘rash o‘ta odobsizlikdir. Ba’zida bunga faqat oila a’zolari o‘rtasidagina yo‘l qo‘yish mumkin. Ammo boshqa sharoitda yo‘l qo‘ymaslik zarur.

Shunday narsalar borki, ularni so‘rab turish “qat’ian” man qilinadi. Ohorlik ish ko‘ylagi, u doimo egasiga kerak bo‘ladi. Ba’zida qandaydir biz uchun unchalik qiymat kasb etmaydigan narsalar uning egasi uchun juda qadrli bo‘lishi mumkin. Mashina, magnitofon, fotoapparat, televizor, nodir tasmalarni olish uchun so‘rash to‘g‘ri kelmaydi. Olingan mayda–chuyda narsalar va pullarni egasini yo‘lda uchratganda ham bersa bo‘ladi, ammo katta narsalar va pullarni uyga olib borib bergan ma’qul.

Tayanch tushunchalar

Biznesmen, rahbarlik lavozimi, majlis, yig‘ilish, ishlab chiqarish munosabati, da’vo, biznesmen etiketi, chet el, taqdimot, qabul, faks, ish telefoni, uyali telefon, uchrashish vaqti, tanqid, pul muomalasi, qarz olish, qarz berish, qarzni qaytarish, mashina, magnitofon, fotoapparat.

Mavzu bo‘yicha seminar savollari

1. Biznesmen etiketi deganda nimani tushunasiz?
2. Chet eldagi biznesmenning o‘zini tutish qoidalari.
3. Biznesmen qayerga qanday kiyinishi lozim?
4. Prizentatsiya etiketi.
5. Qabulda qatnashish qoidalari.
6. Chet eldagi biznesmen tashqaridagilarga qanday murojaat qilishi lozim?
7. Faksdan va ish telefonidan, uyali telefondan to‘g‘ri foydalanish etiketi
8. Uchrashish vaqtini belgilash etiketi haqida nimalarni bilasiz?
9. Pul muomalasi etiketi.
10. Qarz olish va uni qaytarish etiketi.

ADABIYOTLAR

Asosiy:

1. Karimov I. A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: O‘zbekiston, 2011.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlari” ga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma‘ruzasi. www.gov.uz
3. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasi www.gov.uz
4. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. – T.: O‘zbekiston milliy faylasuflari jamiyati, 2010. 293-b.
5. Deyl Karnegi . Qanday qilib do‘st orttirish va odamlarga ta’sir ko‘rsatish mumkin. A.Usmon tarjimai. Namangan. 2007

Elektron manbalar va Internet ma‘lumotlari:

1. Etiket ot A do YA. www.etiksite.ru. 11. KB.
2. Pravila etiketa. www.etiksite.org. 3 KB.
3. Pro restoran – osnovы restorannogo dela. www.Prorestoran.Com. 23KB
4. Delovoy etiket. Ekonomicheskaya katigoriya. www.c.kodzeva.ru/ a. 11. 24KB

SAYOHAT ETIKETI

TURIZM

Turistik safarda ishtirok etishga qaror qilar ekanmiz, quyidagi qoidalarni nazarda tutishimiz lozim:

- uchrashuv belgilangan joyga kechikmaslik.
- «og‘ir yuk» bo‘lgani uchungina o‘zingiz bilan olishga erinib, boshqalar yelkasida tashib kelgan o‘rin-ko‘rpalarga da’vogarlik qilmaslik.
- vaqtinchalik olib turgan idishlarni yuvmasdan qaytarmaslik.
- gulxan yoqish yoki boshqa narsa qilish kerak bo‘lganda gimnastika bilan shug‘ullanishga o‘tib ketmaslik.
- kiyim “dardida” boshqalarga “yuk” bo‘lmaslik: “bu yerda o‘tirmayman – shimimning rangi och” – axvolingiz, chanqoq va boshqa narsalardan nolib injiqlik qilmaslik.
- meva terish yoki tabiat go‘zalligini tomosha qilish uchungina boshqalarni yo‘ldan to‘xtatish nojoiz. Faqat safarboshigina to‘xtash, dam olishning vaqtini belgilaydi.

Sog‘lig‘i yaxshi bo‘lmaganlar ko‘pchilik bilan bo‘lgan turistik safarlardan voz kechgani ma‘qul. Biroq kimdir shamollab qolsa, uni berkitmagan yaxshi: bunday “kamtarinlik” keyinchalik kuchliroq bezovtalikni uyg‘otish mumkin. Agar yaxshi jismoniy jihatdan holatda bo‘lsangiz, o‘zingizni ko‘rsatib, boshqalarning yurish tezligini oshirmagan yaxshi.

Dam olgan yoki tunni o'tkazgan joyda axlat qoldirish yaramaydi: tuxum po'chog'i, qog'oz va boshqa narsalarning hammasini yerga ko'mib ketish shart. Xuddi shu tarzda daraxtlarda o'z "imzo"sini qoldirish ham yaramaydi. Rasmni sevuvchilar, boshqalarni rasmga tushirish bilan qiynashi yaxshi emas – hamma ham rasmga tushishni yoqtirmaydi. Agar sizni rasmga tushirishni bo'yniga olgan ekan, ularni qabul qilgach, minnatdorchilik bildirish lozim.

Chet eldagi turizm

Chet el turistik safari qo'ygan talablarni bajarish qoidaga binoan, siz kelgan begona yurtda ko'p qiyinchiliklar tug'diradi. Urf-odatlarni o'z qarichi bilan o'lchab, boshqalarni ayblash yaxshi emas. Mulozamatlik, atrofdegilarga nisbatan qiziqish, ko'proq ko'rish va anglashga intilish – bu safarning asosiy maqsadidir.

EKSKURSIYA

Avtobus ekskursiyasida siz tomoningizdan band qilingan joylar qaytishda ham saqlanadi. Ammo ekskursantlar orasida orqa o'rindiqlarda o'zini noxush sezuvchilar chiqib qoladi va tavozelik yo'ldosh unga o'z joyini bo'shatib beradi.

Tanishuvlar

Ta'tildagi tanishuvlarni haddan ziyod jiddiy qabul qilmaslik lozim. Bunday tanishuvlar ta'tildan so'ng davom etadigan holatlar ham uchrab turadi. Ammo ko'p hollarda odamlar uyga qaytgach aloqalar uziladi. Ta'tildagi tanishga yuborilgan xatni javobsiz qolganiga kuyinmagan ma'qul, axir yo'lda uchragan har bir tanish bilan xat yozishishni doimo istayvermaysiz-ku.

Sohil

Sohil va cho'miladigan joylar – cho'miladigan kiyimlar kiyilishi tabiiy bo'lgan joy. U joydan uzoqlashgach, bu kiyimda yurish yaramaydi. Sohilni ifloslantirish, bolalarga baqirish hamda begonalar koptok otishiga ruxsat berish mumkin emas. Sohildagi eng yomon narsa radio yoki magnitofon. To'g'ri, u o'zi bilan olib yurishga mo'ljallangan, ammo atrofdegilarni unutib qo'yish yaxshi emas. Bunday narsaning egasi ovozi pasaytirilishini so'ralganda, so'zsiz bajarishi lozim. Agar qo'shiqni past ohangda eshita olmasangiz, quloqqa taqadigan moslamalardan foydalanish zarur.

Erkak va ayol

Ayolni kuzatib ketayotgan erkak chekmaydi. Taksi to'xtatgan erkak avval orqa o'rindiqning eshigini ochib, ayolni o'tkazadi, keyin o'zi uning yoniga o'tiradi. Mashinadan avval erkak chiqadi va ayolga yordam beradi. Agar mashinaning erkakning o'zi haydasa, rulga o'tirishdan avval oldingi o'rindiqqa ayolni o'tkazadi. Biron joyga kirishdan avval eshikni erkak ayolga ochib beradi, so'ng o'zi kiradi. Zinapoyadan ko'tarilishda erkak oldinda, tushishda ayoldan orqada bo'ladi. Biron joyga kirganda ayoldan avval erkak o'tirmaydi.

Ko'p hollarda erkaklar ayollar bilan uchrashuvga chiqqanlarida tashqi ko'rinish unchalik ahamiyat kasb etmaydi, deb o'ylaydilar. Adashasiz. Ular nafaqat ustingizdagi kiyimga, balki ko'ylagingizda qanday yozuvlar borligi bilan qiziqib, o'qib chiqishdan ham toyimaydilar. Ayollar bunga e'tibor beradilar.

Kafe, restoran

Restoran yoki kafeda ayol bilan uchrashishga kelishib olgan erkak aytilgan vaqtdan biroz vaqtliroq borib o'tirishi lozim. Ammo ma'lum bir sabablar bilan erkak uchrashuvga biroz kechikib kelsa, bundan fojea yasash noo'rin. Erkak kechikkani uchun uzr so'rab, sababini tushuntirishi shart, ayol esa – buni kechirib, o'z kayfiyatini buzmaslik uchun “qovoq solmay” o'tirgani ma'qul.

Agar restoranda bir necha odamlar uchrashmoqchi bo'lsalar, kechikkanlar 20 daqiqadan ortiq kutilmaydi. Ba'zi qiz va ayollar kafe yoki restoranga kirishdan ko'ra, ko'chada uchrashib keyin borishni afzal biladilar. Bu paytda erkak o'z vaqtida kelishi shart. Kafe yoki restoranga birinchi bo'lib ayol kiradi, erkak bosh kiyimini yechib kiradi va faqat chiqayotganda kiyib oladi. Stolning devorga tirab, restoran zaliga qaratilgani eng qulayi hisoblanadi. Agar zalning markazida o'tirgan bo'lsangiz, ayol uchun eng e'tiborli joy chiqishga qarab o'tiradigan joydir.

Bo'sh joy qolmagan taqdirda, ofitsiantlarga murojaat qilgan ma'qul. Band bo'lganini eshitgan joydan joy talab qilish yaramaydi. Kafeda tanishingiz oldiga, garchi sizga notanish bo'lgan odam bilan o'tirgan bo'lsa ham, o'tirish mumkin. Ammo restoranlarda mumkin emas – sizdan maxsus iltimos qilishsagina bu istisno hisoblanadi. O'tirganda yoningizdan o'tib ketayotgan tanish bilan turmasdan ham ko'rishish mumkin, ammo siz murojaat yoki aksincha, u sizga murojaat qilayotganda, albatta, turish kerak bo'ladi. Agar tanish bir ikki og'iz so'z uchun yoningizda to'xtagan bo'lsa, uni oldingizda o'tirganlarga tanishtirmasa ham bo'ladi. Ammo suhbat cho'zilib ketsa, dasturxonga taklif qilgan, yoki uzr so'rab tanishingiz stoliga o'tib olgan ma'qul. Agar tanishingizni dasturxonga taklif qilmoqchi bo'lsangiz, uni albatta, yoningizdagilarga tanishtiring. Ofitsiantdan siz bilmagan taomni tushuntirib berishni so'rashdan uyalmaslik lozim. Taomlarning nomi ko'p va biz ularning hammasini bilishimiz shart emas. Restoranda likop ustiga qo'yilgan sochiqni tizzaga yoyish shart. Agar tizzadan sirg'alib tushib ketsa, uni birovga oldirmagan yaxshi. Hech kimga bildirmagan holda olishga harakat qilish joiz. Ketayotganda esa sochiq stolga qo'yib turiladi.

Ba'zida taomga qo'shimcha tarzda bodring va pomidordan kesib qo'yilgan gazaklar qo'yiladi. Uni olib idishga solish shart emas. Go'shtga qo'shib likopning o'zidan olib eyaveriladi. Sherigimiz hali taomni tugatmasidan avval ofitsiantdan hisobni so'rash unga nisbatan bepisandlik sifatida qabul qilinadi. Tasodifan uchratib qolingan tanish ayol bilan kafega kirilsa, har kim o'zi uchun to'laydi. Ya'ni: Ayol ofitsiantni chaqirib bergan buyurtmani aytadi va hisobni o'zi to'laydi erkak ham xuddi shu tarzda ish ko'radi Restoranda avval kim o'rnidan turadi? Kim uchrashuvni tashkillashtirgan bo'lsa, shu odam avval o'rnidan turadi. Agar dasturxon ikki kishiga yozilgan bo'lsa, taklifni birinchi erkak qiladi, ayol esa uzrli sabablar bo'lgandagina, soatga qarab: “Vaqt bo'ldi”, deb o'rnidan turishi mumkin.

Transport

Ayol kishiga joy berayotgan erkak oʻrnidan turib, uzoqroq joyga borib turadi. Ishdan charchab kelayotgan erkakni ayolga joy boʻshatish kerak, deb hech kim majburlamaydi. Oʻz vijdoniga havola. Ammo odob bolali ayollar, yoshi katta yoki nogironlarga joy berishni talab qiladi. Baʼzida qariyalar turib, erkaklarimiz yoshgina chiroylik qizlarga, garchi ular oʻtirmasa ham, sakrab turib joy beradilar. Baʼzida esa kuchli jins vakillaridan deb, ayollarni noziklikda ayblashni yaxshi koʻradigan oʻsha erkaklarimiz qizlarga tugul yoshi katta ayollarga ham joy bermaydilar yoki yonida oʻtirgan yosh qizni turib joy berishini kutib oʻtiradilar. Mardlik ham nomardlik ham, haqiqiy erkaklik gʻururi ham mayda narsalardan boshlanadi. Oʻz jonini shu erda ayagan erkakdan boshqa narsani kutmasa ham boʻladi. Qizlarimiz esa oʻz dugonalari bilan gaplashib ketayotgan va kattalarni yoki homilador ayollarni “sezmay” qolganlarini koʻrsatishga intilsalar-da, bu juda xunuk koʻrinish kasb etadi. Garchi yoʻlovchilar sizlarga hech narsa qila olmasalar-da, siz ham kelajagingiz uchun kichiklar oldida shunday “ibrat” tayyorlaysiz. Keyin xafa boʻlmang. Joy berilgan odam tashakkur aytadi, ammo uni gapga tutmaydi. Agar erkak bilan ketayotgan ayolga boshqa erkak joy bersa, tashakkurni yonidagi erkak kishi bildiradi. Transportdan chiqishda avval erkak tushib, ayolga chiqishga yordam beradi. Notanish erkakka bu gap taalluqli emas. Biron qiyinchilik tugʻilmasa, ayol kishini oʻtkazib yuboraveradi. Bolali yoki yuki bor ayolga chiptachi yoki haydovchi yordam bermagan taqdirda notanish erkak buni oʻz boʻyniga oladi, ammo buni ortiqcha soʻzlarsiz, tanishuvga intilishsiz jiddiy tarzda bajaradi.

Poyezd, tramvay yoki avtobusda yonimizda turgan kattalarni, erkaklar – ayollarni oʻtkazib navbat bilan shoshmasdan chiqiladi. Agar ayol erkak kishi bilan boʻlsa, navbatga qarab joy olishadi. Ayollar oʻz “imkoniyatlaridan” foydalanib tramvay vagoni yoki avtobusga hammadan oldin, yonidagi yoʻldoshini tashlab chiqib olmaydi. Ammo bu roʻy bersa, erkak unga yetib olishga harakat qilib oldinga boshqa ayollarni, turtib jon-jahdi bilan intilmaydi. Olomon bir pasga sizni ayirsa, buni qoʻrqinchli joyi yoʻq. Ayolga joy berilgach, u oʻzining sogʻlom maktab yoshidagi farzandini u joyga oʻtkazishi yaxshi emas. Yoshi oʻtgan ayolni yetaklab ketayotgan ayol oʻtirishga joy topolmasa, yoshroq odamdan iltimos qilishi mumkin, albatta, odob bilan. Ayollar oʻzidan katta yoshdagi erkaklarga joy bermaydilar. Bir tarafdin bu koʻrinishning qari ekanligini koʻrsatib, xafa qilib qoʻyishi mumkin. Yosh qiz yoshi katta odamga joy bersa boʻladi. Transportda odamlar oyogʻini bosmaslikka, birovga suyanib olmaslikka, yyelkasidan turtmaslikka harakat qilish lozim. Yoʻlovchilarni zimdan kuzatish ham yaxshi emas.

Poyezdda atrofdagilarga nisbatan eʼtibor va mulozamat ancha qiyinchilik talab qiladi. Tiqilinch, issiq va yuklar – bularning barchasi bosiq odamni turtinishni va achchiq soʻzini “ayamaydigan” temiryoʻlchiga aylantirib qoʻyadi.

Samolyotdagi yoʻlovchilardan odatiy yoʻl qoidalari talab qilinadi. Bu yerda yuqoridagi muammolar yoʻq. Ammo yoʻlovchilar orasida vahima qilish ham

yaramaydi: “Menimcha bitta motor ishlamayapti...”, yoki sizga ma’lum bo‘lgan havo yo‘llardagi falokatlarini eslab o‘tirish: “O‘shanda ob-havo xuddi shunday ochiq edi...” qabilidagi voqealarni aytish yaramaydi.

Avtomashinada kezish – bu ham o‘ziga yarasha qoidalarga amal qilishni talab qiladi. Eng yaxshi joy – haydovchining yonida. To‘g‘ri, bu sal xavfliroq, ammo qiziqarli. Bu joy ikki kishiga mo‘ljallangan. Birinchisi – mashina egasining rafiqasi, qolganlar esa orqa o‘rindiqda o‘tiradi. Ammo mehmonga ixtiyor berganingiz ham ma’qul, unga orqa o‘rindiq yoqishi mumkin. Demak, ikkita “mezbon” – oldinda va ikkita mehmon – orqa o‘rindiqda. Ba’zida esa mashina egasining yonida erkak mehmon o‘tiradi, ayollar esa – orqa o‘rindiqda. Ikkala variantni mehmonlarga tanlash orqali tavsiya etgan ma’qul.

Bir paytlar ayol kishini olib ketayotgan haydovchining vazifasiga eshikni ochib berish kirar edi. Buning uchun u rulni tashlab, mashinaning boshqa tarafga aylanib o‘tib, ayolga chiqishga yordam berar edi. Hozir bunday emas. Ammo u chiroyli ko‘rinishga ega. Ko‘p hollarda esa haydovchi biroz cho‘zilib eshikni ayol uchun ochib yuboradi. Bugun esa bunday harakat faqat yaqin qarindosh yoki yoqqan ayolga nisbatan ishlatiladi. Doimo erkak-haydovchi ayol kishining yukini olib berishi shart. Haydovchining yonida o‘tiradigan yo‘lovchi o‘z zimmasiga bir qancha majburiyatlarni oladi. Haydovchi tormoz berib mashina silkinganida, qo‘rqib ketgan bo‘lsangiz ham “Esing joyidami?!” qabilidagi hayqiriqlarga o‘xshash tanqidiy gaplardan o‘zingizni tiying. Yo‘lovchilar haydovchiga to‘liq ishonch bildirmoqlari lozim. Zaruratsiz to‘xtatishni so‘ramagan yaxshi. Bunday masalalarni haydovchining o‘zi hal qiladi. Tanishingizdan sizni ishxonangizga “tashlab” o‘tishni yoki dam olish kunlari siz bilan aylangani chiqishni iltimos qilmaslik kerak. Bunday takliflar faqat haydovchi tarafidan bo‘lishi lozim. Garchi shoshilinch bo‘lsa ham, mozor va turli ziyoratgohlar yonidan past tezlikda o‘tayotgan haydovchidan “tezlatishni” so‘ramaslik joiz. Milliy odatlarimizga binoan bunday joylardan o‘tayotgan otliq, otdan, umuman, egardan tushib sekin o‘tgan. Agar sizni yo‘lakay yetkazib qo‘yishgan bo‘lsa-yu, kira haqini kelishmagan bo‘lsangiz, taxminiy ketadigan qiymatni berish mumkin. Ba’zilar buni rad etadilar – bu ularning ishi. Shaxsiy mashina qoidaga binoan, berib turilmaydi. Zarurat yuzasidan maxsus vaziyatlarda tanishingizdan kasalxona yoki vokzalga olib borib qo‘yishni so‘rash mumkin. Tanishingiz uyidan mehmonlar bilan chiqar ekansiz, mashina egasi ularga olib borib qo‘yishni taklif etadi. Agar, masalan, besh kishi bo‘lsa, mashinaga faqat uchta kishi sig‘adi, kim ketishni esa o‘zlari hal qiladi. Davlat haydovchisi haydaydigan xizmat mashinasining orqa o‘rindig‘i eng nufuzli joy hisoblanadi. Agar rahbar haydovchining yoniga o‘tirsas, tavoralik qilgan bo‘lardir. Rahbar xodimini haydovchining yoniga o‘tkazib, o‘zi orqaga o‘tirib olsa, g‘alati ko‘rinadi. Uning orqa o‘rindiqda xodimasi bilan yoki haydovchining yonida o‘tirish bilan obro‘si tushmaydi.

Agar taksida “Chekilmasin” degan e’lon yopishtirib qo‘yilgan bo‘lsa, yo‘lovchi bunga bo‘ysunishi lozim, o‘z o‘rnida esa haydovchi ham yo‘lovchining oynani yopib qo‘yish iltimosini bajarishi lozim. Taksiga o‘tirayotgan yo‘lovchi haydovchi bilan ko‘rishadi. U ham alik oladi. Ikkita yo‘lovchidan ayol kishi

birinchi bo‘lib taksiga o‘tiradi. Uni kuzatib ketayotgan erkak haydovchining emas, ayolning yoniga o‘tiradi.

Sayohat vaqtida

- Poyezd vagoni, samolyot saloni, uzoq yo‘lga chiqqan avtobus yoki okean laynerida sayohat qilishimizdan qat’i nazar, har qanday joyda bo‘lganidek, o‘zimizni atrofdagilarga nisbatan bosiqlik va xayrixohlik ruhida tutishimiz kerak.
- Kupe yoki paroxod kayutasiga kirar ekanmiz, avvalo, bizdan avval joylashib bo‘lgan yo‘ldosh bilan ko‘rishib olish ilk tasavvurni yaxshilaydi. Agar siz o‘z narsalaringizni allaqachon band etilgan javonga joylashtirmoqchi bo‘lsangiz, avval shu javon egasidan ruxsat so‘rash lozim. Va, albatta, ruxsat olgandan so‘ng, minnatdorchilik bildirish joiz.
- Agar qorningiz och bo‘lsa va baxtingizga o‘zingiz bilan yegulik olgan bo‘lsangiz tamaddi qilishdan istihola qilmang. Biroq buni saranjomlik bilan bajarish kerak. Tamaddi qilib bo‘lgach, stolni tartibga keltirib qo‘yish asosiy talablardan biridir.
- Tabiiyki, bir necha soat davomida yonma-yon siz uchun notanish bo‘lgan odamlar bilan birga bo‘lish oson emas, ba’zida bitta kupeda ketayotgan yo‘lovchilarning fe‘l-atvorlari o‘ta turli tabiatga ega, deyarli biri-biriga to‘g‘ri kelmaydi. Ammo har qanday holatda, hamxonaning nimasidir yoqmagani taqdirda ham, unga buni bildirmagan ma’qul. U bilan bo‘lgan munosabatda vazmin, sabr-toqatli va xayrihoh bo‘lish sayohatning yaxshi o‘tishini ta’minlaydi.
- Sherigingiz ovqatlanayotgan paytda o‘zingizga yotish uchun o‘rin solmang.
- Kiyim almashtirish uchun, sheriklardan odob bilan chiqib turishni iltimos qilish mumkin.
- Haddan tashqari ochiqchasiga suhbatlashishga yoki kuchli bahsga o‘tib ketishga shoshilmagan ma’qul. Begonalar oldida yuragingizni to‘kib-sochish sizni yoki ularni noqulay axvolga solib qo‘yishi mumkin.
- Yo‘ldoshlarga ortiqcha savollar, ayniqsa, nozik aloqalarga bog‘liq savollar berishga harakat qilmaslik kerak.
- Ularning xatti-harakatlaridagi yoqimsiz holatlarga norozilik bildirish vaziyatni chigallashtiradi.
- Ota-onalari oldida bolalarga tanbeh berib, aql o‘rgatilmaydi.
- Mast qiluvchi ichimliklar Poyezd va samolyotlarda ichilmaydi. Kupedagi mast yo‘lovchi – o‘ta tubanlikdir. Ayniqsa, oyog‘ida tura olmasa. Sigaret hidi ba’zi yo‘lovchilarda allergiya, hatto astmani qo‘zg‘atishi mumkin.
- Har qanday suhbatni bahsga aylantirishga intilib, shovqin qilmaslik joiz. Suhbatda odobsiz va qo‘pol so‘zlarni ishlatish yaramaydi. Bunday holdagi iboralar atrofdagilarda jirkanishni paydo qiladi.

- Yo‘lda ekansiz, hamon jamoatda odamlar bilan birga ekanligingizni yodda tuting. Va qay darajada ular har xil bo‘lmasin, agar haqiqatan ham tarbiyali odam bo‘lsangiz, ularga nisbatan ochiq hurmat bilan munosabatda bo‘lishga harakat qilishga intilish lozim.

Ko‘chada

Ko‘chada o‘zini tutishning eng asosiy qoidasi – bu atrofdagilarning o‘zini noqulay va noxush sezishiga sabab bo‘lmaslikdir. Bizning mamlakatda yo‘lovchilar harakati o‘ng tomonlamadir, demak, o‘ng tarafda yurishga harakat qilish kerak. Trotuar bo‘yicha harakatlanishga qarama-qarshi holda harakatlanmagan ma‘qul. Narsalarni ro‘parada kelayotgan odamga nisbatan halaqit bermaslik uchun o‘ng qo‘lga olib, o‘ng tarafdin yurish joiz (garchi ayol kishi bilan ketilayotgan bo‘lsa ham).

Yurayotganda odamlarni turtmaslikka harakat qilish lozim. Agar shoshayotgan bo‘lsangiz va oldingizda ketayotgan odamning yonidan o‘tib ketmoqchi bo‘lsangiz, uni chap tomonidan o‘tishga harakat qilish lozim (bu paytda ***“O‘tib ketsam maylimi?”***, ***“Kechirasiz?”*** so‘zlarini aytishni unutmazlik joiz).

O‘tib ketayotgan ayollarning orqasidan tez-tez o‘g‘rilib qarashdan ayniqsa yoningizda ayol kishi bo‘lsa, o‘zini tiygan yaxshi. Sherigi bilan ketayotgan tanishni to‘xtatish ham bundan istisno emas. Ko‘chada chekmaslikka, tuflamaslikka harakat qilish kerak. Hech bo‘lmasa vatanparlik nuqtai nazaridan – ona Yerga tuflayotganini bilgan odam buni boshqa qaytarmasa kerak. Zotan, buyuk vatandoshlarimizdan biri Ahmad Yassaviy, Umar Hayyom o‘z asarlarida tuflash tugul tuproqqa ehtiyot bo‘lib qadam bosish kerakligini odamlarga bejiz uqtirishmagan.

Ko‘pchilik bilan yurish tavsiya etilmaydi. Agar shoshayotib, oldinda ketayotgan odamning yonidan o‘tib ketmoqchi bo‘lsangiz, uni chap tomonidan o‘tishga harakat qilmoq, ***“O‘tib ketsam maylimi?”***, ***“Kechirasiz?”*** so‘zlarini aytishni unutmazlik joiz. Agar yo‘lda to‘xtashga to‘g‘ri kelsa (biror tanishni uchratib qolsangiz, sumkadan biror narsani olmoqchi bo‘lsangiz), chetga o‘tgan ma‘qul. Tirsak yoki qo‘l bilan tiqilinch joylarda turtib-surtib o‘tishga intilish qo‘pollikdir. Agar bu o‘ta zaruriyat kasb etsa, uzr so‘rashni unutmazlik lozim.

Yo‘lda o‘ng‘aysiz holatga tushib qolmaslik uchun, masalan, tanishni ko‘rmay o‘tib ketish, salomga alik olmaslik hollari bo‘lmasligi uchun ziyarakroq bo‘lgan ma‘qul. Juda shoshib turgan va gaplashishga moyil bo‘lmagan odamni to‘xtatish befarosatlikdir. Harakat ko‘p bo‘lgan joylarda uzoq suhbatlar olib borilmaydi. Shu bilan birga, hozirda rasm bo‘lgan musiqa uchun mo‘ljallangan telefon jihozlarni quloqqa taqib olish bir tomondan tushunmovchilikni, ikkinchi tomondan esa hayotga xavf ham tug‘dirishi mumkinligini o‘ylab ko‘rish lozim. Musiqaning balandligidan orqadan kelayotgan avtomobil shovqinini eshitmay qolish mumkin. Imkon boricha, musiqaning ovovzi bunday narslarni eshitadigan darajada past bo‘lgani ma‘qul.

Agar yo‘lda biror – bir ma‘lumot va ko‘rsatmaga muhtoj bo‘lib qolsangiz, savollar bilan ichki ishlar xodimiga yoki haydovchiga murojaat qilish mumkin.

Ularni topolmagan taqdirda, uzr so‘ragan holda, yo‘lovchilarga murojaat qilsa bo‘ladi. Kerakli ma‘lumotga ega bo‘lgandan so‘ng, tashakkur bildirish odobdandir. Agar sizdan ko‘chada biror – bir narsa so‘rashsa, tavoze’ bilan aniq, ravshan va qisqa javob berish kerak. Uzoqdan-uzoq tushuntirishlar bilan murakkablashmagan ma‘qul. Ko‘chada ovqatlanish odobga to‘g‘ri kelmaydi. Yaqin-atrofdagi restoran, bufet yoki qahvaxonaga kirgan ma‘qul. Bolalar oldida o‘zingizni madaniyatliroq tuting (garchi o‘z farzandlaringiz bo‘lmasa ham) – har qanday katta yoshdagi odam o‘zi istar-istamas yonida turgan bolalarga ta‘sir qila olish xususiyatiga ega.

Ko‘chada ayolning chap tarafidan yuriladi, agar ikkita erkak bo‘lsa, chapdan yoshrog‘i yuradi. Agar yo‘lda ta‘mirlash ishlari olib borilayotgan bo‘lsa, erkak trotuardan tashqarida yuradi. Agar uchta bo‘lib ketayotgan bo‘lsangiz, o‘rtadagi joyni nufuzliroq odamga beriladi. Masalan, professor ikkita talaba o‘rtasida, ayol kishi ikki erkak o‘rtasida, ikkita ayolning o‘rtasida bitta erkak yuradi. Bunday vaziyatda har bir ayol uchun erkak tayanch vazifasini o‘taydi hamda suhbat ham jonliroq bo‘ladi. Agar to‘rtta bo‘lib ketayotgan bo‘lsalar juft bo‘lib olganlari yaxshi. Yoshi kattaroqlari oldinda, yoshlar orqada. Beshta bo‘lsalar – biri uchtadan, ikkinchisi ikkitadan bo‘linib olishadi. Zinapoyadan ko‘tarilayotganda erkak ayoldan kerak bo‘lganda qo‘llab turish uchun bir pog‘ona pastroq ketadi. Zinapoyadan tushayotganda esa ayol qoqilib ketganida ushlab qolish mumkin bo‘lgan masofada tushadi.

Tarbiyali kishi ko‘chada:

- iflos qilmaydi, tuflamaydi, qo‘li bilan ko‘rsatmaydi;
- bolalarga baqirmaydi;
- do‘sti bilan gaplashish uchun yo‘lning o‘rtasida turib olmaydi;
- gazonlar bo‘ylab yurmaydi, yeyilgan qoldiqlarni tashlamaydi, danaklarni tuflamaydi, pista chaqmaydi, radio yoki magnitofonni barilla ovozga qo‘yib yurmaydi.
- yo‘l qoidalariga nisbatan mensimaslik hissi nafaqat hayot uchun xavfli, balki shundoq ham qiyin bo‘lgan haydovchi ishini og‘irlashtiradi. Shu bilan birga, haydovchilarning ham yo‘lovchilarga loy yoki iflos suvni sachratib ketishlari o‘ta madaniyatsizlikdir!

Ko‘chada uchrab qolgan tanishdan “Qayerga ketyapsan?” deb so‘roqqa tutish va bir o‘zi ketmayotgan kishini yo‘lda to‘xtatish yaxshi emas. Erkak doimo ayolni o‘tkazib yuboradi (G‘arbda), bizda esa aksi. Yo‘l qiyin bo‘lsa, barcha joyda ham ayol kishiga yengillik tug‘dirish uchun erkak oldinda yuradi. Yonida ketayotgan ayolning og‘ir sumkasi yoki jamadon, portfelini ko‘tarib ketishi mumkin, ammo ayolning sumkasi yoki yomg‘irpo‘shini olib yurish erkak kishishga yarashmaydi. Ayol ustki kiyim yoki plashini o‘zi bilan olib yuradi.

Yig‘ilgan yomg‘irpo‘shni olib yurishning qoidalari qanday?

Ayol yomg‘irpo‘shning uchidagi ipini qo‘liga ilib oladi. Erkak chap yelkasiga osiltirib yoki hassaga o‘xshab qo‘lida olib yuradi. Uni nayzaga o‘xshatib olish yaramaydi, birovga tegib ketishi mumkin. Ochiq holdagi yomg‘irpo‘shni birovning boshiga yoki boshqa narsaga ilib olmaslikka harakat qilish lozim. Yer osti yo‘laklarida yomg‘irpo‘shni yopib olgan ma‘qul.

Kiyimga esa e'tiborli bo'lganimiz yaxshi. Avvalambor ozoda va batartib bo'lish lozim. Yalang oyoqqa sandallar faqat dam olish maskanlarida kiyiladi. Kostyum bilan hech qachon qo'lqop kiyilmadi, u faqat plash yoki paltoga moslab kiyiladi. Ko'chada qizlarga yosh yigitlarning "gap otishi", qizlarning baralla qah-qaha otishlari o'z tarbiyasining noqisligini ko'rsatadigan holatdir. Yo'lda o'tib ketayotgan kishiga "Kiyimingizga ip yopishib qolibdi" yoki "Paltongizga loy sachrabdi" degan gaplar garchi yordamga o'xshab ko'rinsa ham, adabsizlik belgisidir. Ammo ayolning sumkasi ochilib qolganini, sigaretning kukuni erkakni kiyimga tushib cho'g' otganini aytish mumkin.

Quyidagi vaziyatlarda chekish man etiladi:

- chekish man etilgan e'lonlar bor joyda;
- e'lon bo'lmasa ham, shundoq ham ma'lum bo'lgan joylar: teatr, kino, benzokalonka, kasalxona palatasi, imtihon xonasi;
- shaxsiy uylar, muassasalarda, do'konda, jamoat transportiga chiqqanda;
- bemor bor xonada;
- raqs paytida;
- tushlikda birinchi va ikkinchi taom orasidagi vaqtda;
- dabdabali o'tirishlar paytida;
- ayol kishi esa – ko'chada.

Ko'chada, kinodan, teatrdan chiqqanda, sayr paytida chekish mumkin. Birovning uyida uy egasi sigaret taklif qilgan taqdirdagina ruxsat so'rab chekish mumkin. Har qanday kashandaning yonida o'z sigareti bo'lishi lozim. Ayol erkakka gugurt tutmaydi. Bizga olov yoqmoqchi bo'lgan odamning qo'lidan gugurt yoki zajigalka olinmaydi. Kim birinchi gugurt yoki zajigalka yondirgan bo'lsa, o'sha boshqalarga ham olov tutadi. Olov uzatayotganimizda, og'zimizdagi sigaretni qo'limizda olamiz va kuldonga qo'yib turamiz. Kulni faqat kuldonga tashlash kerak! Na idishga, na gazonga va na batareyalar tirqishiga va na yasatilgan vazalarga tashlash yaramaydi. Agar kuldon bo'lmasa, olib kelishlarini iltimos qilish mumkin. Cho'g'i bor sigaretni mebelda qoldirish yong'inga olib kelishi mumkin. Og'izda sigaret bilan salomlashish yoki gaplashish yaramaydi. Hattoki tasodifan ham sigaret tutunini yonidagiga burqsitib yubormaslik kerak.

Zinapoya

Avvallari zinapoyadan ko'tarilayotganda erkaklar oldinda, ayollar orqada bo'lar edilar. Ayni paytda, buning aksi, faqatgina zinapoya mo'rt, qorong'u va xavfli bo'lgan taqdirdagina erkak oldinda ketadi. Zinapoyada ayolga qarama-qarshi kelib qolgan erkak yo'l beradi, zinapoyani ushlagich tarafi ayolga tegishli.

Lift, eskalatorlar

Avtomat liftlarda ayol yo'ldoshsiz bo'lsa, tugmachani o'zi bosadi. Panelga yaqin turgan erkak boshqalardan qavatning kerakli tugmachasini so'rab bosadi. Odamlar ko'p bo'lgan liftga birinchi bo'lib ayollar chiqadilar.

Xuddi shu tarzda xizmat muassasalaridagi erkaklar liftga kirish uchun ayollarga yo'l berib chetda turadilar. Lift to'la odamlar oldida ayol bilan

ketayotgan bo'lsa ham, erkak bosh kiyimini yechmaydi. Mehmonxona yoki podyezd lifti ichida, qo'li boshqa narsalar bilan band bo'lmagan erkak, ayol kirganda bosh kiyimini yechadi. Odamlar bilan to'lgan liftda tarbiyali kishilar chiqib ketayotganlarga yo'l beradilar. Ayol bilan birga liftga kirgan kishi hamisha ayolga yordam bera olmaydi, vaziyatga qaraladi.

Boshqa joyda bo'lgani kabi liftda ham uchratilgan tanish bilan ko'rishiladi. Lift ko'cha va zinapoya kabi "jamoat joyi"dir, bosh kiyimni yechish shart emas.

Ayolni kuzatayotgan erkak yuqoriga harakatlanayotgan eskalatorga birinchi bo'lib chiqishiga yo'l beradi, agar biron sabab bilan yuqoriga chiqishga yordam bermaydigan bo'lsa. Eskalatoridan chiqishda esa erkak ayolga yordam berish uchun birinchi bo'ladi.

Do'kon

Do'kondagi xarid jarayonida sotuvchini ikkilanishdan paydo bo'lgan turli injiqliklar bilan qiynamaslik joiz. Kassaga yaqinlashganda qiymat aniqlangach, oxirgi daqiqalarda karmon yoki sumka kavlab vaqt ketkazmaslik uchun xarid taxminiy hisob bo'lishi lozim. Qaytimni tekshirib, uzoq qolib ketish ham nojoiz. Hayotning zamonaviy tizimi bizdan aniq va tez harakatlarni talab qiladi. Do'kon eshigida avval chiqayotganlarni o'tkazib yuborib, so'ng kirish tiqilinchni paydo qilishning oldini oladi.

Katta do'konlar va boshqa ko'pchilikka xizmat ko'rsatadigan muassasalarda bosh kiyim yechilmaydi. Ammo individual xizmat ko'rsatilayotgan mijoz (masalan: atelye, sberkassa yoki pochta) bosh kiyimini yechishi va xizmatchi bilan ko'rishmog'i lozim.

Tayanch tushunchalar

Turist, turistlarning etiketi, tog', teatr, kino, kafe, restoran, vernisaj, stadion, chekish odobi, eshik oldi, avtomobilga o'tirish, tushish etiketi, qo'shnilar, do'kon, bozor, lift, ekskalator, zinapoya, ko'cha, sayohat vaqti.

Mavzu bo'yicha seminar savollari

1. Turistlarning etiketi qanday bo'lishi lozim?
2. Tog'da, pansionatlarda o'zini tutish etiketi.
3. Teatrda.
4. Kinoda.
5. Kafeda.
6. Restoranda.
7. Vernisaj yoki stadionda.
8. Chekish odobi haqida nimalarni bilasiz?
9. Eshik oldidadagi etiket.
10. Avtomobilga o'tirish va undan tushish etiketi.

ADABIYOTLAR

Asosiy:

1. Karimov I. A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: O‘zbekiston, 2011.
2. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. – Toshkent.: O‘zbekiston milliy faylasuflari jamiyati. 2010. 293-b.
3. T.Javliyev An’analar – hayot sabog‘i.T.: O‘zbekiston, 1992.

Elektron manbalar va Internet ma’lumotlari:

1. Etiket ot A do YA. www. etiksite. ru. 11. KB.
2. Pravila etiketa. www. etiksite. org. 3 KB.

TURMUSH ETIKETI

Oila

Oila — tarixan tarkib topgan o‘ziga xos va mos ijtimoiy guruh bo‘lib, uning a‘zolari bir-birlari bilan nikoh, qon-qarindoshlik, umumiy turmush va o‘zaro huquqiy, axloqiy va boshqa munosabatlar bilan bog‘langandir. Oila nikoh zaminida vujudga keladi. Nikoh esa erkak va ayol orasidagi munosabatlarning jamiyat tomonidan tan olingan, ma’qullangan ifodasi hisoblanadi.

“Oila uch jihatni: o‘zining bevosita ko‘rinishi bo‘lmish nikohni; oilaviy mulk va anjomlar hamda ular haqidagi g‘amxo‘rlikni; bolalar tarbiyasini o‘z ichiga oladi”.¹

Oila – muqaddas urf odatlarimizni saqlaydigan tarbiya o‘chog‘idir. Yoshlarning ma’naviy qiyofasi, ularning xatti–harakatlari, xulq–atvorlari, dastlab, oilaviy munosabat madaniyatida ifodalanadi. Oilaviy munosabat madaniyati nima? Bu – oilada insonga xos va mos sharoitlarni yaratish, oilaning vazifalarini to‘la bajarish, oilaviy turmush tarzini to‘g‘ri shakllantirish, oila a‘zolarining xulq – odobi, dunyoqarashi, mafkurasini, oilaviy hayotning davomiyligini ta’minlashdir. Mustahkam oila mustahkam jamiyatning asosidir. Shunday ekan jamiyat oilalarni mustahkamlash, oilaviy munosabatlar madaniyatini takomillashtirishga alohida e’tibor berib kelmoqda.

Oila jamiyat va davlat bilan o‘zaro bog‘liq bo‘ladi va ular bilan bir vaqtda rivojlanib boradi. Oila nafaqat axloqi, balki demografik, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va boshqa muhim funksiyalarni bajaradi. Shuning uchun jamiyat va davlat oilaning farovon bo‘lishidan manfaatdor bo‘ladi.

Oila a‘zolari bir-birlari bilan umumiy turmush, o‘zaro iqtisodiy mulkiy, huquqiy, axloqiy, ruhiy a’loqalar bilan bog‘lanadi. Oilaning birinchi vazifasi o‘z nasl – nasabini davom ettirishdan, tarbiyali farzandlarni o‘stirishdan, oila a‘zolarining tirikchiligini, bo‘sh vaqtini ko‘ngilli o‘tkazishni ta’minlashdan iboratdir.

¹ Абдулла Шер. Ахлоқшунослик.– Тошкет.: Ўзбекистон миллий файласуфлари жамияти. 2010. 293-б.

Nikoh – erkak va ayolning teng huquqli, erkin va ixtiyoriy ittifoqi bo‘lib, u fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida tuziladi va oila tuzish maqsadiga xizmat qiladi.

Oila nikohdan boshlanadi. Nikoh rasmiy, qonunlar asosida o‘tkazilgandagina haqiqiy hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksining birinchi moddasida nikoh fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida tuzilishi lozimligi ko‘rsatilgan.

Nikohdan o‘tuvchilar FHDYOga ariza berganlaridan keyin bir oy o‘tgach, shaxsan ularning ishtirokida amalga oshiriladi.

Uzrli sabablarga ko‘ra, FHDYO bir oy sinov muddati o‘tgunga qadar nikoh tuzishga ruxsat berishi mumkin.

Balog‘atga yetmaganlarning nikohga kirishining oldini olish, ularning sog‘ligini himoya qilish maqsadida hamda oilani qurish uchun ma‘lum hayotiy tajriba, jismoniy va ma‘naviy yetuklik talab qilinishini e‘tiborga olgan holda, qonunda nikoh yoshi erkaklar uchun o‘n sakkiz yosh, ayollar uchun o‘n etti yosh etib belgilangan.

Uzrli sabablar bo‘lgan, alohida hollarda nikoh yoshi erkak va ayollarga bir yoshga kamaytilishi mumkin. Bu sabablarga, masalan: nikohga kiruvchi ayol homilador bo‘lib qolishi, bir taraf og‘ir kasal bo‘lgan yoki harakatdagi armiyaga ketayotgani va boshqa shunga o‘xshash holatlar kiradi. Bunda nikoh davlat ro‘yxatidan o‘tkaziladigan joydagi tuman, shahar hokimi nikoh yoshini ko‘pi bilan bir yilga kamaytirishi mumkin.

Nikoh nikohga kiruvchilarning ixtiyoriyligi, erkin roziligi asosida tuziladi. Nikohni tuzish uchun bo‘lajak er-xotin o‘z roziligini erkin ifoda etish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Agar shaxs o‘z xatti-harakatlari oqibatini tushunmaydigan holda (qattiq mastlik, ruhiy holatining vaqtincha buzilishi) yoki aldov oqibatda nikohdan o‘tgan bo‘lsa, bunday nikoh qonunda belgilangan tartibda haqiqiy emas deb topiladi.

Nikoh tuzishga majbur qilish qonun bilan taqiqlanadi. Ayolni o‘z erkiga xilof ravishda erga tegishga majbur qilish O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 136-moddasiga ko‘ra jazolanadi.

Nikoh tuzish haqidagi arizani berishda shaxsni aniqlovchi hujjatlar: pasport, harbiy bilet, ofitser, praporshikning shaxsiy guvohnomasi, nikohlanuvchilarning biri ilgari nikohda bo‘lgan bo‘lsa, nikohdan ajralganlikni tasdiqlovchi hujjat (guvohnoma yoki sud qarori), nikohni haqiqiy emas deb topilganligi to‘g‘risidagi sud qarori, er-xotindan birining o‘limi to‘g‘risidagi guvohnoma ko‘rsatilishi kerak.

Nikoh nikohlanuvchilarning xohishiga ko‘ra tantanali ravishda qayd etilishi mumkin.

Bu – oila tuzilishi va yaratilishining huquqiy jihatlari. Axloq nazariyasi nuqtai nazaridan oilaning asosi bo‘lmish nikoh – ezgu maqsadga yo‘naltirilgan, zimmasiga zurriyot qoldirishdek yuksak mas‘uliyat yuklangan sevgi, sevishning ijtimoiylashgan ko‘rinishi. Sevgi-muhabbat faqat erkinlikda namoyon bo‘lishi hisobga olinadigan bo‘lsa, nikohni ma‘lum ma‘noda, an’analar, urf-odatlar va

e'tiqodlarga moslashtirilgan sevgining yashash sharti deyish mumkin.¹ O'zbek oilasining dunyodagi boshqa oilalarga o'xshash tomoni ko'p, shu bilan birga, o'ziga xos jihatlari bor. Xalqimizning: "Nikoh, eng avvalo Arshi a'loda o'qiladi, keyin esa yerda" degan naqli behuda aytilmagan. Ota-bobolarimizning azaliy tushunchalari bo'yicha nikoh ilohiy ahd, oila muqaddasdir. "Xotinlaringiz ziroatgohingizdir", deyiladi Qur'oni Karimning Baqara surasi 223-oyatida. Oila qurishdan asosiy maqsad farzand ko'rishdir.

Oilaviy muhit. Oilaning mustahkamligi oila a'zolarining axloqiy tarbiyasiga bog'liq. Xalqimizda bejiz, "Sog'lom turmush tarzi – mustahkam oilaning garovidir", deb aytilmagan. Sog'lom turmush tarzi deganda, biz nafaqat oiladagi er va xotinning bir-biriga bo'lgan munosabati, balki ulardagi axloqiy fazilatlar, imonlilik, poklik, halollik, rostgo'ylik, shirinso'zlik, kabi axloqiy me'yorlarga amal qilgan xolda urf odatlarga asoslangan, zamonaviy oilani tushunamiz.

Oilada eng asosiy narsa – bir-birini tushunish, qadrlash va e'zozlashdir. Er-xotindan birining kamchiligi ikkinchisining fazilati bilan yopilib yurmog'i lozim. Oilada ikki yosh bir butun bo'ladi, muhabbat – nikoh iplarini mustahkamlaydigan, axloqiy mas'uliyatni yanada oshiradigan hissiyotdir. Ikki yosh hissiy holatlarini o'zaro tushunib borishi natijasida oilada mo'tadil kayfiyat qaror topadi, qarashlar uyg'unligi tug'iladi. Zero muhabbat faqat o'zaro hissiy qoniqishgina bo'lib qolmay, munosabatlar go'zalligiga aylanadi.

Oilada - bu kichik jamoadir. Unda o'zaro muomalaning barcha qoidalariga amal qilinishi kerak. Kattalarga hurmat, kichiklarga izzat; bir-biriga mehribon bo'lish, ayniqsa, ayollarni izzat qilish kabi qoidalar kundalik odatga aylanib borishi kerak. Ota-ona bolalariga namuna. Shuning uchun ular oilada axloq madaniyatiga to'la rioya qilishlari shart.

Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa bo'lib, oilaning ichki ishlariga hech kimning aralashishga haqqi yo'q. Shu sababli ham oila muqaddas va daxlsiz hisoblanadi. Oilaviy munosabatlar jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy va ma'naviy munosabatlar bilan belgilanadi va ular ta'sirida o'zgarib boraveradi.

Oilalarda nafaqat oilaviy munosabat, balki qon-qarindoshlik munosabatlari madaniyati ham yuksak darajada rivojlangan bo'ladi. Bunday oilada bobo, buvi, ota-ona, amaki, aka-uka, opa-singil, jiyani, kuyov, kelin quda-anda, qaynota-qaynona kabi o'nlab qarindoshchilik darajalarini bildiruvchi mezonlarga amal qilinadi. Bu munosabatlarda milliylikning asl o'zagi namoyon bo'ladi. Bu munosabatlarning afzalliligi shundaki, bunda qarindosh-urug'lar bilan oqibatli bo'lib yashash, farzandlarni milliy udum, qadriyatlar ruhida tarbiyalash uchun imkoniyat tug'iladi hamda ular qarindoshlar orasida ham moddiy, ham ma'naviy tayanch-suyanch bo'lib yashashga odatlanadilar.

Bunday oilalarda tarbiyalangan farzandlar ham barcha bilan munosabatda tezda kirishib keta oladigan, munosabat madaniyatiga rioya etadigan inson bo'lib shakllanadilar, chunki bu bolalarni bitta oila emas, bir necha oila tarbiyalaydi.

¹ Қаранг Абдулла Шер. Ахлоқшунослик. – Тошкент.: Ўзбекистон миллий файласуфлари жамияти. 2010. 294-б.

Oilaviy sharoit u yoki bu oila a'zolarining kelajakda hayotiga bevosita ta'sir qiladi. Oilaning tarqalishi har bir oila a'zolariga ta'sir qiladi. Axloqshunoslikda oila tarqalishining uch turi ko'rsatiladi. Birinchisi, nikohning bekor qilinishi bilan tarqalishi – bunda oilaviy mulk va farzandlar tarbiyasi qonun asosida taqsimlanadi. Bunday sabab o'zaro kelishmovchilik hamda tushunmovchilik, o'zaro muhabbatning yo'qligi natijasida paydo bo'ladi. Ikkinchisi, tabiiy tarqalishi bo'lib – oila a'zolarining biri falokat yoki kassallik tufayli vafot etgan oila mulkining meros sifatida taqsimlanishiga sabab bo'luvchi tarqalishdir. Uchinchisi – axloqiy tarqalish bo'lib, bunda bolalar balog'atga yetib, oila qurilishlari – ota-onalar ular uchun oilaviy mulkdan uy-joy, turli maishiy jihozlar ajratib berishlari belgilanadi.¹ Shunga ko'ra, oilada har bir a'zoning o'ziga yarasha majburiyatlari mavjud. Ayniqsa, o'z odatiy turmush tarzini o'zgartirib, o'zga oilaga kelin bo'lib kelgan qizlarimizning yangi oila a'zolari bilan bo'lgan o'zaro munosabatlari juda muhim hisoblanadi.

Kelin bo'lish odobi: Biz o'zbeklarning turmush tarzimizda ajoyib udum – kelinlik bo'lib, bu nafaqat kelinning o'zi, balki yoshi kattalar uchun ham muhim xususiyat kasb etadi. Ba'zilar uchun bu hayotning ma'nosiga aylanib qolganligi hayron qolarli emas. Kelin odobi — yangi xonadonda hamisha samimiy va halol bo'lish, rostgo'ylik va o'zini tuta bilish, so'zlashish va muosharat, kuyov xonadonidagi oila a'zolari bilan til topishib ketish, hurmatini qozonish, kamtarlik, saranjom-sarishtalik kabilarni o'zida qamrab olgan.

Momolar, yangalar o'giti: "...Kelin bo'ldingiz, umr yo'ldoshingizni jon dildan seving, unga vafodor va sadoqatli bo'ling, kelin bo'lib kelgan kuningizdanoq yangi oilangizning hamma yumushiga aqlingiz, kuchingiz yetganicha qarashing, mehnatda pishiysiz, qadr topasiz, hurmatli bo'lasiz.

Bilmaganlaringizni o'rganishga intilishingiz ham sizga nisbatan mehr uyg'otadi. Qaynota va qaynonangizni hurmatini joyiga qo'ying".

Har tongda kelinning salomidek ko'ngilni ko'taradigan narsa bo'lmasa kerak. Muomalaning har qanday sharoitda ham muloyim va e'tiborli bo'lishi, tabassum va mayinlik bilan gapirishi lozim. "Kechagina kelib", hamma gapga ham aralashaverish, kattalarni boshqarishga intilish, keksalar oldida bolalarni urushish, "o'zini uddaburonligini" barchaning oldida ko'z-ko'z qilish, boshqalar oldida "kim qiyin hayot kechirayotgani" borasida musobaqa o'ynash – bechoradan olib o'zini bechoraga solish – atrofdagilar nazarida juda xunuk ko'rinish kasb etadi.

Milliy qadriyatlarimizdan biriga aylangan Islom dinida ayol kishining ikki majburiyati belgilangan – birinchisi turmush o'rtog'ining ko'ngilini olish, ikkinchisi – agar sog'lig'i bunga yo'l bersa, farzand ko'rish hisoblanadi. Hammaga yoqish, uy, ro'zg'or bo'yicha kuyib-pishish birinchi navbatda turmaydi. Demak, kelin avvalambor uni baxtli qilishi mumkin bo'lgan turmush o'rtog'iga e'tiborli bo'lishi zarur. Eriga haqoratomuz yoki qattiq tik boqish, zarda qilish, bo'lar-bo'lmasga gap talashaverish, uni pastga urish kelajakda oilaning "darz" ketishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Erkak kishi buni unutmaydi. Kamsuqum va mehribon

¹ Каранг Абдулла Шер. Ахлоқшунослик. Ўзбекистон миллий файласуфлари жамияти. – Тошкент, 2010. 297-б.

bo‘lish, umr yo‘ldoshni ko‘chadan uyga tortadi. Xalqimizda "Chiqqan qiz — chig‘iriqdan tashqari" degan ibora bor. Oila qurdingizmi, demak, shu xonadon sizning uyingiz. Huda-behudaga uyni tashlab ketish, o‘zini ota-ona, kelini va aka-ukalar oldida mazluma qilib ko‘rsatish uchun gap tashimang, qo‘ni-qo‘shniga, qarindosh-urug‘ga, dugonalarga yangi oila, ro‘zg‘or, ayniqsa, shaxsiy munosabatlar haqida barcha narsani gapirish, xullas siringizni tashqariga chiqarish yaramaydi. Barcha sizga achinadigan, o‘z oilasini omadsiz keliniga qaragandek, hatto ular sizni ota-onangiz bo‘lsa ham, qarashlariga yo‘l qo‘ymaslik lozim.

Qo‘ni-qo‘shnilarga, onaxon-otaxonlarga, katta-kichikka hamisha ochiq chehra, aql-farosat bilan muomala qilish nafaqat boshqalarda, balki insonning o‘zida ham ko‘tarinki kayfiyatni paydo qiladi. Albatta, kechagina bola bo‘lib yurgan qizlarning birdan uy bekalikning talablariga javob berishi juda qiyin masala. Demak, har qanday sharoitda ham kelinlar o‘zlarini unutmasligi lozim. Bunda biz jismoniy – salomatlik bilan bog‘liq, ruhiy, axloqiy va estetik jihatlarni nazarda tutyapmiz.

Jismoniy salomatlik – tibbiy yordamni unutmaslik, o‘zini tibbiy madaniyatga ega ekanligi, yaxshi ovqatlanishi, xullas, doimo sog‘lig‘ini nazorat qilib turish lozim.

“Sog‘liqni saqlash san’ati odam gavdasini uning munosib va yoqadigan narsalarini saqlash orqali o‘sha tabiiy ajal (kasallik bilan bog‘liq bevaqt o‘limlarning oldini olish – uzoq umr ko‘rishga intilish. F.A.) deb ataladigan yoshga yetkazishdan iborat”.¹

Axloqiylikka kelsak – ba’zida kattalarning xatosi yoshlarni noto‘g‘ri yo‘ldan yurishi – yolg‘onchi, g‘iybatchi, noshukr hamda hiylakor bo‘lib qolishiga sabab bo‘ladi. Oilani bunday yo‘llar bilan saqlab qolishingiz mumkin, ammo keyinchalik kimga aylanib qolishi mumkinligi borasida o‘ylab qo‘ygan ma’qul. Bu kelajakda farzandlarga ham ta’sir qilishi tabiiy:

“Bolalarni kattalarning aytadigan so‘zlari emas, ularning qilgan amallari tarbiyalaydi”².

Bunda ziddiyatlarni axloqiy anglashni rivojlantirish – adabiyotlar, axloqiy tafakkurni boyitishga harakat qilish orqali hal qilsa bo‘ladi.

Sog‘lomlashtirishning ruhiy jihatlari – ko‘proq kelinlarning o‘z kayfiyatini yuqori turishiga bog‘liq. O‘ziga oro berish ham bir tomondan boshqalarga sizning munosabatingizni o‘zgartirsa, ikkinchi tomondan, inson ruhini ko‘taradigan xususiyatlardan biridir.

Kelinlik liboslari. Kelinning odobi, uning o‘zligi, borligini namoyon etadigan tomonlardan biri, uning garderobi, ya’ni kiyinishidir. Uch-to‘rt ko‘ylakni yuvib, dazmollab, o‘qishga, ishga kiyib, tejamkorlikka o‘rgangan qizlar to‘y munosabati bilan keyin birdaniga ikki yoqdan bir necha o‘n sidra sarpolik bo‘lib qoladilar. Zotan, borini bordek ko‘rsatish, kamini yashirib, sevinib yurish

¹ Абу Али ибн Сино. Тиб конунлари. Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, - Тошкент, 1994, 1 – жилд, 73-бет.

² К. Юнг. К.Кереньи. Душа и миф. Киев-Москва, Порт-Роял-Совершенство.1997.-114б.

ayollarning qo‘llarida. Birinchi navbatda, ikki tomon sarpolari qishligi-qishlikka, yozligi-yozlikka ajratiladi. Keyin kiyimlar yana, uyli-uylikka ajratiladi. O‘z navbatida, ular yana sarxillanadi, masalan: liboslar ichidan atoqlik mehmonga kiyiladiganlarini (kelin salomlar, to‘y-xashamlar) shifoningizning to‘riga chiroyli qilib ilib qo‘ying. Kerak paytda darrov kiyib chiqasiz. Uyliklar ham bir sidra saralanadi. Masalan: mehmon kelganda kiyiladiganlari alohida osiladi. Mavsumga qarab ertalab, peshinda, kechqun kiyiladiganlari, bayram-hayitlarda kiyiladiganlari ajratiladi. Ayrimlar kelinlar doimo yasanib yurishlari kerak, tez-tez kiyim almashtirishi kerak deb bir yilga qolmay barcha kelinlik liboslari ohorini to‘kib kir tog‘orada chiritadi. Ertalab hovli supurganda uy yig‘ishtirganda sun‘iy matodan to‘qilgan ko‘ylak lozim kiygan ma‘qul (homiladorlik vaqti bundan mustasno). Yuvganda aynimaydi. Nonushtani tayyorlab bo‘lgach, odatda, oshxonada ovqat isi kelib turmaslik uchun, nonusushtaga ko‘pchilik bilan o‘tirishdan avval libosni almashtirgan ma‘qul. To‘g‘ri yaltirog‘i bor kiyimlar kelin liboslarining ko‘rki hisoblanadi. Ammo oshirvormaslik, ya‘ni bachkanalik darajasiga ko‘tarmaslik lozim. Ish yoki o‘qishga qatnaydigan kelinlar yaltirog‘i yo‘q kiyimlar kiygani ma‘qul. Kelinman deb, bosh oyoq yaltiroq kiyganlar boshqalar diqqatini tortadi, holos. Tungi kiyimlar alohida saqlangani ma‘qul. Yana bir nozik masala – ayrim kelinlarning xonasi egasi ko‘chib ketgan uyga o‘xshaydi. Hamma joyda kiyim, lozim, ko‘ylak, xalat. Divanda er kiyimi, stulda xalat, krovatda ro‘mol-u ko‘ylak. Turlanish kerak ekan deb kiyimni duch kelgan yerga uloqtirib, boshqasini kiyib ketaverish yaxshi emas. To‘g‘ri, yoshlarning ham kattalarga, ham ro‘zg‘orga, hamda keti tugamaydigan mehmonlarga xizmat ko‘rsatishi bunday nozik jussiga og‘irlik qiladi. Ammo, birinchi navbatda, turmush o‘rtog‘i, so‘ng o‘zingiz e‘tiborga loyiq ekanligingizni unutmazlik lozim. Kelinning xonadonga xizmatchi bo‘lib kelishi – kelajakda uni professional darajadagi xizmatchiga, uy bekasi bo‘lib kelishi esa uy bekalikka olib keladi. O‘ziga nisbatan e‘tiborsizlik atrofdagilarni ham shunday munosabatda bo‘lishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ammo hadeb turlanaverish ham ayol ko‘rkini “sindiradi”. Bora-bora bunday ayollar o‘zini yanada chiroyli ko‘rsatishning eng murakkab yo‘llarini qidirishga majbur bo‘lib qoladilar.

Zeb-ziynatning, taqinchoqning o‘ziga yarasha ma‘naviy yuki, o‘ziga yarasha ma‘naviy qadriyati, tarbiyaviy ahamiyati bor. Taqinchoqlar xilini xiliga, rangini rangiga, kiygan libosga moslab taqiladi. Bu taqinchoqlar, balki uncha qimmat ham bo‘lmas, ularning bezagi kiygan libos bilan uyg‘unlashib, go‘zal ansambl tashkil etadi.

Lekin bu degani kelin bo‘lish rusmlarini joy-joyiga qo‘yaman deb, ota-ona, opa-singil, aka-ukalar rizqini qiyib bo‘lsa-da, boshqalardan qolishmaslik eng yomon narsadir. Bu bilan baxtli bo‘laman degan odam qattiq adashadi. Yomon niyatda bo‘lgan odam baribir, qanday e‘tiborli bo‘lishidan qat‘i nazar sizga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirmaydi. Aybni doimo barchadan va barcha narsalardan topsa bo‘ladi. Beayb parvardigor. Ota-onalar ne azobda qiynalib qiziga qilib bergan bu sarpolar hech qancha vaqt o‘tmay sandiqda keraksiz narsa bo‘lib yotishini unutmazlik lozim. Ortiqcha xarajat, uvol va isrof keyin o‘zining samarasini beradi.

Agar yoshlar avvaldan kiritim va chiqim borasida o'ylamasalar, bunday oilaning kelajakdagi iqtisodiyotini tasavvur qilish mumkin.

Kelinning kiyinish madaniyati. Yaxshi kiyinish ham o'ziga xos san'at hisoblanadi. Yaxshi did, avvalo, kiyimlarni bir-biriga moslab kiyishda namoyon bo'ladi. Moslab kiyilgan kiyim ma'lum sharoitga munosib, kishining mashg'uloti, voqea, muhit va shu kabilar bilan muvofiq hamda vaqti va joyiga qarab bashang bo'lishi mumkin.

Moda deganda, muayyan ijtimoiy guruh, kishilar orasida ularning ta'biga, didiga mos kiyinish odatining ma'lum vaqtgacha urf bo'lishi tushuniladi. Moda liboslarning o'zgarishigina bo'lib qolmay, o'ziga xos estetik uslubni qidirib topish, yurish-turish tarzi, did va ichki madaniyatning namoyon bo'lishi hamdir. Moda uzoq tarixga ega. Turkiy xalqlar ayollarida asosiy bosh kiyim – do'ppi, ro'mol, oyoq kiyimi – mahsi, kavush, ich kiyim – ko'ylak, ust kiyim – kaltacha, kamzul, nimcha, chopon bo'lgan.

Respublikamiz iqlimi issiq bo'lganligi bois bizning sharoitda ayollar uchun eng qulay moda – ko'krak burma va pasti yaxlit bichimli "o'zbekcha" ko'ylak hisoblanadi. Buning afzalligi shundaki, issiq avjiga chiqib, kishi terlab turganda ham kiyim badanga yopishib qolmaydi. Shuning uchun ham ko'krak burma ko'ylak hech qachon modadan qolmaydi. Faqat ayrim detallari biroz o'zgartirilib, zamonaviy tus berilgan holda yangilanaveradi.

Chiroyli atlas, tovor kabi matolar qadimdan o'zbek ayollari sevib kiyadigan milliy matolardir. Qancha-qancha zamonlar o'tib ketsa ham, bu matolardan o'z davriga moslab yarashtirib, xoh o'zbekcha, xoh yevropacha tikilgan kiyimlar hamisha modada. Qaddi-qomati kelishgan ayollarga moda jurnalidagi modellarning har biri to'g'ri kelaverishi mumkin. To'ladan kelgan ayollarga belning past qismidan ulangan va keng etak bo'lib tushgan ko'ylaklar kiyish tavsiya etilmaydi. Ozg'in ayollar esa tor badanga yopishib turadigan ko'ylaklar kiyimlari lozim. Bo'yni uzun ayollar ko'proq yelkalik ko'ylak kiyganlari ma'qul. Bo'yni kalta ayollarga tik yoqali va bo'yin atrofidan o'yilgan ko'ylaklar yarashmaydi.

Kiyimning rangi, rasmlari, guli ham mos bo'lishi kerak. Ayollar ko'pincha kiyimlar rangini o'zlarining soch va teri ranglariga moslab oladilar. Ammo bunda gap rangning kishiga tushishidadir. Katak-katak kiyimlarni yo'l-yo'l matolardan tikilgan kiyimlarni birga kiyish tavsiya etilmaydi. Bo'ylamasiga yo'l bo'lib tushgan gazlamalar ayollarning qaddi-qomatini nozik, bo'y-bastini uzaytirib ko'rsatadi, ularni to'ladan kelgan ayollarga kiyishni tavsiya etish mumkin. Ozg'in va baland bo'yli ayollar bunday matodan kiyim kiyimlari ma'qul, ko'ndalang, yo'l-yo'l ko'ylaklar qaddi-qomatni to'laroq ko'rsatadi.

Rang va ranglarning bir-biriga mos tushishi ham o'ziga xos ahamiyatga ega. To'q va qora ranglar jussaning to'laligini bilintirmay tursa, oq ranglar yanada to'laroq ko'rsatadi. Yashil, binafsha, ko'k rang qaddi-qomatni rostlab ko'rsatsa, sariq, jigarrang, qizil va rangdor rasmlar jussani bir muncha to'la qilib o'rsatadi. Ortiqcha bezaklar kiyimni bachkanalashtirib yuboradi. Uy kiyimlari, asosan, yuvilishi oson ip gazlamalar, shtapel matolardan tikiladi, u keng va qulay bo'lishi

lozim. Yoz paytlarida uyda odmi rangli mayin gulli ko‘ylak va xalatlar kiyish maqsadga muvofiq. Ish kiyim qulay, kundalik kiyishga mos va qulay bo‘lishi, ayniqsa, ko‘ylak-kostyumlar kiyish ko‘pdan urf bo‘lib keladi. Ozodalik, orastalik, pokizalikni bir umr o‘ziga hamroh qilgan kelinlar, shoshib qolmaydilar, ayniqsa ishlasalar yoki o‘qisalar – bu fazilatlar insonga o‘ziga ishonch va ruhiy muvozanat baxsh etadi.

Parcha-yu kimxoblardan kiyim, zeb-ziynatlar taqib, bir davraga kirsangiz-u, birinchi tabassumingizda tishingizni sarig‘i o‘rinsa, kishilarning siz haqingizda fikri o‘zgaradi. Eng so‘nggi moda bilan kiyinsangiz-u, sochlaringiz to‘zib yotgan bo‘lsa, hech qachon sizni orasta deyishmaydi. Yangi kiyimlar, chiroyli liboslar bu nuqsonlarni yashira olmaydi.

Salomlashish odobi: ertalab turgach, yuvinib, qaynota-qaynona, oila a‘zolariga bilan muloqotni iltifot bilan salom berish, “Yaxshi dam oldingizmi?” degan so‘zni aytish bilan boshlash joiz. “Assalomu-aleykum”, arabcha so‘z bo‘lib, “Sizga tinchlik tilayman” deganidir, bu so‘z to‘liq aytilishi kerak. “Assalom-alayka”, “Va alayka”, “Salom”, “Salom alaykum”, “Salom berdik”, “Alaykum” kabi qisqa so‘zlar ishlatilmasligi kerak.

Oiladagi bajarilishi lozim bo‘lgan talablar, ko‘chadagidan kam emas. Tashqarida tavoze bilan, uyda qo‘pol bo‘lgan odam hammadan kamroq hurmatga loyiq. “Rahmat”, “Kechirasiz”, “Iltimos” so‘zlari shartli bo‘lsa ham juda zarur ahamiyat kasb etadi. Ba‘zida ayollar erlarining buyruqlarini bajarish bilan charchaganlaridan dugonalariga shikoyat qilishini guvohi bo‘lamiz. Kundalik ayolning vazifasiga kiradigan narsalar uchun er iltimos qilishi shart emas. Ammo u ayol kishining izmida bo‘lgan so‘zlarni: “Iltimos, sigaretimni olib kel, ishdan chalg‘igim kelmayapti” qabilidagi iboralarni aytishi shart. Bunda “Iltimos” ni ayolga nisbatan qo‘llashni or qiladigan erkaklar uchun “Azizim, onajonisi,xon” kabi shirin so‘zlarni ishlatishlari mumkin.

Agar ayol har kuni dasturxonga taom olib kelsa, er hadeb rahmat deyaverishi shart emas. Yoki ayol ketishdan oldin er uning ustiga paltosini kiydirib qo‘ysa ham ayolni minnatdorchilik bildirish zaruriyat taqozo etilmaydi. Ammo “Vannaxonadagi xalatomni olib keling”, degan iltimosga minnatdorchilik bildirish lozim. Insonlar bilan munosabatda ohang asosiy o‘rinni egallaydi. “Choy quy” degan so‘zning o‘zi ham iliq muhabbat bilan yo‘g‘rilgan ohangda eshutilishi, “Choy quyning, iltimos!” deb aytilgan qo‘rs ohang ko‘ngilni og‘ritishi mumkin. Yuvingandan so‘ng, albatta, vanna yoki rakovinani yuvib qo‘ying. Bu hammaning burchidir. Idish yuvadigan rakovinaga tuflash, og‘iz chayish, tish yoki yuzni yuvish madaniyatsizlikdir.

Xullas, uyni ozoda tutish faqat uy bekasiga bog‘liq emas, bu barcha oila a‘zolarini ishidir.

Ota-onaning tashqi ko‘rinish ham, ayniqsa, farzandlar oldida muhim ahamiyat kasb etadi. Bolani bog‘chadan olgani borganda, bolalar kichkina bo‘lsa ham solishtirish xususiyatiga egaligini unutmazligi lozim. Bolalar ota-onalaridan uyalishiga yo‘l qo‘ymaslik lozim. Bunda “Ota-onani, ayniqsa, onani sevish shart” deb qo‘yilgan talablar doimo o‘zini oqlayvermaydi. Men kelinman, qaynona-

qaynotamga qaraymi, erimgami yoki bolalargami deb boshqalarni ham, o'zini ham aldaydigan kelinlar oxir-oqibat soxtalikni ko'rsatib qo'yadilar. Atrofdagilarni, ayniqsa, bolalarni bunday uslub bilan o'ziga tortish, ularni rahmini keltirish o'xshovsiz xiyla, holos. Axloqshunoslikda muhabbat erkinlikda namoyon bo'ladi, degan ilmiy xulosani nazardan chetda qoldirmang.

Hech qachon bolalarning mehnati uchun "pora" bermaslik lozim. "Buni qilsang, uni olib beraman" qabilida. Buning o'rniga unga ixtiyor bergan ma'qul. Istagan ishni tanlab olsin. Ammo bajarsin. Mehnatsiz yashab bo'lmaslikka o'rgatish lozim.

Agar o'zingiz namuna bo'lmasangiz bunday "tarbiya" ning hech foydasi bo'lmaydi. Bolalar oldida bir-birining vazifalarini "eslatib" urishmaslik kerak. Agar sizdagi o'zaro ziddiyatni bolalar bilib qolsalar, ular sizdan foydalana boshlaydilar.

Bunga qarshi faqat va faqatgina oiladagi axloqiy muhit choradir.¹

Oilaviy bayramlar – har bir oilaning shaxsiy ishidir. Ammo tug'ilgan kunda birlashish va hamjihatlikning bo'lishi turgan gap. Hammaga ma'lumki, ayollar o'z tug'ilgan kunlarini erlari yoddan chiqarishlarini juda og'ir qabul qiladilar.

Er-xotinlar o'rtasidagi asosiz paydo bo'laveradagian bahslarning qat'i chorasi – ko'p hollarda ajrashish bilan tugaydi. Ammo bunga noiloj vaziyatlardagina yo'l qo'yish mumkin. Munozaradagi ma'lum qoidalarga amal qilib, bu baxtsizlikdan qutulish mumkin. Masalan, hech qachon o'z noroziligini kinoyali ohangda aytmaslik lozim – bu odamni haqoratlaydi va instinktiv ravishda qarshilik qilishga undaydi. Yurakdagi dardning hammasini faqat mulozamat, muloyimlik va bosiqlik bilan ayta olish mumkin. Bu oilada ijobiy javob – tushunishni vujudga keltiradigan yagona ohangdir. Muomala qila olishning ziddi jizzaki, buyrug'ona ohangdir. Ochiqdan-ochiq odamga achinishni e'lon qilish ham, aksil ta'sir beradi. Bundan tashqari, fikrni oxirigacha aytmaslik, "yopiqlik" ham munosabatni qiyinlashtiradi. Urushayotganda o'zini o'ldirish bilan "qo'rqitish" ham insoniylikka to'g'ri kelmaydi. Ikkita odamning bahslashuvida uchinchi odamning fikrini asos sifatida keltirish yaramaydi. Er-xotinlar o'rtasidagi juda yaxshi do'stona munosabat birontasining onasi yoki boshqa bir odamning keltirgan firklariga asoslanishining o'ziyoq janjalga sabab bo'lishi mumkin. Oilaviy mojarolarda turli umumiyliklardan – "Sen doimo..." kabi so'zlardan yiroqroq bo'lish lozim. Aniq bir fakt yoki asosga tayangan holdagina so'zlash lozim. Ta'na muhabbatni o'ldiradi. Bu hatto asosli ayblov ham bo'lishi mumkin. Shu bois, bunday holatlarga kamroq murojaat qilgan yaxshi. Dashnom berayotgandagi yuzimizning istinkiv ko'rinishining aks ta'siri bizdan qochish istagini paydo qiladi. Bu esa aloqaning buzilishiga sabab bo'lishi mumkin.

Yaqinlarni doimiy tanbehlar bilan charchatib qo'ymaslik kerak. Biror narsa haqida tanbeh beradigan bo'lsangiz, buni muloyimlik va do'stonalik bilan bajarish

¹ Қаранг Абдулла Шер. Ахлоқшунослик. – Тошкет.: Ўзбекистон миллий файласуфлари жамияти. 2010. 295-б.

lozim. Uni qayta takrorlash, ayniqsa avvalgidan ham balandroq ohangda aytish foyda bermaydi. Tanbehni eshitgan odamni yodidan ko'tarilishi mumkin emas, aksincha, bu narsa yo unga yoqmaganidan, yoki imkoni yo'qligidan e'tibor bermagan bo'lishi mumkin, bu bilan hech narsaga erisholmaysiz. Yaqin odamlarni g'alati harakatlarini yoki biron talablarni bajarmasligini kechirish mumkin. Ammo kechirimli bo'lishga da'vat etish, hamma narsaga e'tiborsilik qilish degani emas. O'ziga nisbatan talabchan bo'lgan inson, boshqalardan ham buni kutadi. Ammo bunday talablarga hamisha o'z vaqti hamda usulini topa bilish lozim.

“*Qisqa kelishmovchiliklar*” dan qochishning iloji yo'q. Asosiysi, ularning haqiqatan ham qisqa bo'lishidadir. Imkon qadar darhol o'zaro kechirim so'rab, normal munosabatlarni qayta tiklab olish muhimdir. Yarashuvdan so'ng kelishmovchilikning sababi va janjalning o'zi ham unut bo'lishi kerak. Albatta, shunday vaziyatlar bo'ladiki, o'zaro munosabatlarga alohida aniqlik kiritishga ehtiyoj paydo bo'ladi, lekin imkon qadar ulardan o'zini chetga olmoq durust. Hammasidan ham mojarodan o't chiqmasdan o'chirgan afzal. Umuman olganda, “*munosabatlarni kelishib olish*” yaxshi variant emas. Bir odamning o'zini tutishi boshqasini hamisha tushunib yetishiga olib kelavermaydi. Ba'zida juftingizdan nima uchun u bunday qilayotganini so'rashingiz mumkin. Ammo uning javobi sizni qoniqtirmay qolsa, “*kavlashtirishni*” hojati yo'q. Ba'zi biz “*erishgan haqiqat*” bizga yoqmasligi mumkin. Zero qarshingizdagi odam sizni xafa qilmaslik uchun indamasa ham, uni “*siqishni*” boshlaganingizdan so'ng hammasini aytib yuborishi mumkin.

Oilaviy axloq o'z juftini ishonch halqalari bilan bog'lanishini taqozo etadi. Shu bois o'z yaqiningizni yolg'onchilikda ayblash yoki biron narsada “*ushlashga*” harakat qilish vaziyatni og'irlashtiradi holos. Bu ishonchsizligingiz sizga nisbatan ichki dushman sifatida qarashga olib kelish mumkin. Albatta, me'yorida, siz uchun aziz bo'lgan odam sifatida chiroyli rashk qilish mumkin. Bu hatto aloqani mustahkamlaydi. Ammo yarim haqorat shaklidagi rashklar, juftingizni qilmagan ishini qilishga undashi mumkin. Yaqiningiz bilan bo'lgan munosabatda “*tilga suyak qo'yib qo'ygan*” yaxshi. “*Jinni bo'libsiz!*”, degan so'z albatta, ajrashishga sabab bo'lmasligi mumkin, ammo sizni chiroyli ko'rsatmaydi. Undan ko'ra: “*Adashyapsiz, azizim!*” deb aytgan durustroq.

Hattoki, hazilomuz murojaatlarda ham o'tkir iboralardan hayiqmoq lozim. Bizning so'zlarimiz biz istagan darajada doimo natija bermasligi mumkin, o'zimiz bilmagan holda boshqalar qalbini yaralashdan uzoqroq bo'lganimiz ma'quldir. YOmon ma'noda so'z aytgan bo'lsangiz, unda uni ifodalashdan ne ma'ni bor?! Sizni u kechirishi mumkin. ammo qalbiga otilgan bu “*nayzaning*” izi o'chishi qiyin. Bundan siz ham foyda ko'rmaysiz. Va eng asosiysi, erkaklar uchun: rafiqasi bilan bo'lgan har mojaroda ayolni o'ziga qaratadigan “*Azizam*” degan murojaati masalani ijobiy tus oldirishi mumkin. Ammo erkaklarning bunday so'zlarni ishlatishlari nihoyatda kam uchraydi.

Uy. O'zbek xalqida “O'z uyim, o'lan to'shagim!” degan maqol bejiz emas, albatta,. Butun umrimizni yashash joymizni chiroyli va qulay qilishga intilamiz.

Shuning uchun ishlaymiz, tejaymiz. Zero o‘zbek xalqi mehmondo‘st xalq. Birov kelasa, uyat bo‘lmasin qabilida tirishib-tirmashadi. Chunki uyga kelgan mehmon mezbonning uy tutishidan uning kimligini bilib oladi. Ammo eng katta muammo uyga kelin kelganda boshlanadi. O‘zining hayot tarzi va tartib-qoidalari bilan kelar ekan, bu bilan bevosita paydo bo‘lgan mayda ziddiyatlar, tushunmovchiliklarni chetlab o‘tish juda qiyin.

Xo‘sh qanday qilib bu masalani hal qilish mumkin?

Buning uchun, avvalambor, uyning o‘zi toza va batartib bo‘lishi lozim. Barcha narsalarning o‘z joyida turishi va hamma bu tartibga amal qilishi lozim. Ertalab har joyda yoyilib yotgan narsalar kayfiyatni ko‘tarmasligini o‘zingiz ham yaxshi bilasiz. Yaxshi osilmagan yoki taxlanmagan ko‘ylak er-xotini asabini buzsa, joyiga qo‘yilmagan narsalar qaynona-qaynotani sizdan norozi bo‘lishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Uydagi tartib faqat ayolga bog‘liqmi?

Ham to‘g‘ri ham noto‘g‘ri. Qadimdan erkak oilasini boqish uchun ko‘chaga chiqar, ayol esa – uyga, bolalar tarbiyasi bilan shug‘ullanar edi. Hozirgi davrga kelib esa... Halol oila ro‘zg‘orini tebratish uchun bir erkakning ishlashi yetarli emas. Talablar o‘zgargan. Hozirda bir farzandning o‘zini kelajagini qurish uchun faqat to‘qqiz yillik o‘qishning o‘zi yetarli emas.

Uyimizning ichki ko‘rinishi, tabiiyki bizning odatimiz va didimizga bog‘liq. Asosiysi, biz va oila a‘zolarimiz o‘zini qulay va shinam joyda his qilishni ko‘zda tutish lozim. Shunga qaramay, siz e‘tiborga oladigan bir qancha masalalar bor. Aytaylik, uyni narsalar bilan to‘ldirib tashlab, uni magazinga o‘xshatib qo‘ymaslik lozim.

Uyni yasatish va saranjomlashda derazalarga alohida e‘tibor berish kerak. Hohishga qarab ular orqali xonani kengaytirish yoki, aksincha, kichraytirish mumkin. Derazalarni jonli rasmga aylantirish mumkin. Yoki ularni musavvirlik bilan drapirovka bilan berkitish mumkin... Har qanday holatda ham derazalar sizni butun olam bilan bog‘lab tursin va uyga imkoni boricha ko‘proq toza havo kiritib turish kerak.

Agar farzandlar bo‘lsa (ayniqsa, go‘daklar), bolalar yashayotgan joyda mebel jihozlari va uyning umumiy saranjomligi, kichik odamchalarning erkin harakatlanishi va tabiiy o‘shishiga halaqit bermasligi lozim. Diqqat qiling: agar siz bolalarga haddan ziyod tanbeh berayotgan bo‘lsangiz, (Tegma! Chiqma! Yugurma! va h.k.) aybdor bola emas, mebel joylashuvining uquvsizligi (yoki sizning qobiliyatsizligingizdir). Har qanday uyda asosiysi har holda narsa emas (qanday qiymatga ega bo‘lishidan qat‘i nazar) – inson. Shu bilan birga o‘zingiz, yaqinlaringiz, qariyalar, farzandlaringiz ham. Buni yoddan chiqarmaslik muhim ahamiyat kasb etadi.

Tanishlarni uyni boylik va qimmatli jihozlar bilan to‘ldirib hayratga solishga intilmagan ma‘qul. Qimmatbaho va zamonaviy jihozlar uyda doimo shinamlikni yaratmaydi. Ba‘zida buning aksi bo‘lishi ham mumkin.

Boshqa tomondan esa, uyni eski narsalar bilan to‘ldirib tashlamaslik ham lozim. Ayniqsa, agar ulardan anchandan beri foydalanilmayotgan bo‘lsa. Hech

bo‘lmaganda bir yilda bir marotaba uyni eski kerakmas narsalardan bo‘shatib turish maqsadga muvofiq.

Oshxona, vannaxona va hojatxonani alohida tozalikda saqlash lozim.

Har qanday uyni gullar go‘zallashtiradi. Ayniqsa, yangi uzilgan, chiroyli tanlangan guldastalar, quruq o‘t va gullar majmuasi, turli xonadon gullari bo‘lsa nur ustiga a‘lo nur. Bu yerda hayolotingizning imkoniyatlari cheksizdir. Ammo gullar boshqa barcha narsalar kabi uyda ozodalik, e‘tibor va parvarishni talab qiladi. Faqatgina ulardan haqiqiy xayolot va san‘at asari darajasiga ko‘tarila oladiganigina xonangizni yasatishi mumkin. Lekin oshirib yubormaslik ham joiz.

Uy hayvonlari – akvarium baliqlari, mushuk, qushlar va h.k. – nafaqat uyni o‘zgartirib yuboradi, iliqlik va jon bag‘ishlaydi, balki o‘ziga xos tarzda uyga oro beradi (gullar kabi). Ammo jonzotlar bo‘lgan uyda yoqimsiz hidlarning bo‘lishi yomondir. Uy hayvonlari va uning egalarining doimiy ifloslik va betartiblikda bo‘lishi undan ham yomonroq.

Ko‘pchilik erkaklar ayollar “yaxshi pul topa boshlasalar” oila boshqaruvining o‘z qo‘llariga oladilar degan hadik mavjud. Bo‘lmagan gap. Bu erkakka bog‘liq. Mamlakatimizda ayol kishining daromadi qanchaligidan qat‘i nazar uning buromadi bilan erkak shug‘ullanadi. Boshliq ham-u. Lekin bu degan ayolning ishga “sho‘ng‘ib” ketishi degani emas. Ayolning ishi oilaga halaqit bermasligi lozim. Bolalarni ozoda bo‘lishi, batartib ish yuritishi, munosabatlar – bularni rivojlantirishning barchasi ayolning zimmasida. Erkaklar esa “ishlab keldim” deb, faqat shoir iborasi bilan aytganda “tirik hamyon” vazifasini o‘tashi yaxshi emas. Bu ayolni ham jismonan, ham ruhan toliqtiradi. Uydagi og‘ir ishlar, bozor-o‘char ko‘proq erkakning zimmasida. Agar bunga imkon topa olmasa, ayol uchun sharoit yaratib berish lozim. Texnik masalalarda – issiq va sovuq suv, ayolga yordamchi mashinalar – go‘sh t maydalagich, kir yuvadigan mashina va h.k. Zero ular ketadigan vaqt hamda mehnatni tejaydi. Ammo ularning yo‘qligi ozodalik va tartiblilikning bo‘lmasligi degani emas. Har qanday sharoitda yashayotgan ayolning uyiga kirib borgan kishi uning sharoitiga emas, uy tutishiga baho beradi. Barcha narsalar va shroit mavjud bo‘lgan uydan ko‘ra, kichkina xonalar bo‘lsa ham odmigina sharoitsiz uy ham chiroyliroq ko‘rinish kasb etishi mumkin. Shu sababdan, ba’zida uyingizga kirgan mehmonlar “uyingiz shinamgina ekan–a?!” deyishlari bejiz emas. Ammo faqat “Odamlarning ko‘ziga” uyni tutish yaxshi emas. U yerda siz yashaysiz. Hurmat, avvalambor, o‘zidan boshlanadi. Avvalambor, o‘ziga va oilasiga qulaylik tug‘dirgan odamdan oqil odam yo‘q.

Batartib oilada yashagan bola ham ozoda bo‘ladi. U ota-onasidan qanday qilib kelishuv asosida oila boshqarishni o‘rganadi.

Ayollar! Uyning qulayligi erkakning uydan ketishini “og‘irlashtiradi”. Hadeb bir og‘aynilari, bir hamkasblari yoki qarindoshlarini bahona qilib “qochish”ga harakat qilmaydi.

Erkaklar!

Siz ayollarga yaratib beradigan sharoit qiymatli bo‘lish shart emas, buni qo‘l bilan ham bajarasa bo‘ladi. Ayol kishining ishi qancha yengil bo‘lsa, uning

fe'li ham har narsaga buzilavermaydi. Demak, sizning ham kayfiyatingiz yaxshi bo'ladi.

Ota-onalar!

Bolalarni uyni boshqarishga jalb eting. Ular uyda paydo bo'ladigan barcha muammolarni bilishlari va hal qilinish jarayonlaridan boxabar bo'lishlari lozim. Bu bolalarning sizga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi. O'g'il bola, qiz bola deb ajratmaslik lozim. O'g'illarni katta bo'lganda divandan tushmaydigan dangasalarga aylantirib qo'yasiz. Katta bo'lgan sari sekin-asta erkaklar qiladigan ishlar – deraza sinsa, rom oshig'idan chiqib ketsa, lampa kuysa va h. k. larga otalar o'rgatib oladilar. Ungacha esa sizga va oilangizga yordamchi qilish kerak. Qizlarni esa uy tartibidan tashqari muomalaga, akasi yoki ukasini “ishlata” olishiga, tashqi ko'rinishiga e'tibor qaratgani ham yaxshi. Bolalar tarbiyasida ziyolilikka intilish katta ahamiyat kasb etadi. Ota-onalarni qanday sohada va qanday ma'lumotga egaligi emas, balki qay darajada ziyolilikka intilishi muhimdir. Bolalar va ota-onalarning ilmdan, yangiliklardan doimo xabardor bo'lishi bolalarni tushunishga, biroz zamonaviy bo'lishga undasa, bolalarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishi ota-onalarning aytmoqchi bo'lgan gaplarini aniqroq anglashga yordam berishini unutmazlik zarur.

Tartiblilik faqat harakat orqali emas – u tilda ham, dilda ham bo'lishi lozim.

Erkaklar! Bir yilda bir marotaba bo'ladigan tug'ilgan kunlarga bee'tibor bo'lmang. Bu bilan erkaklar ayollarga bo'ysunganini tan olmaydi, aksincha, ayollar uchun bu – haqiqiy erkaklik xususiyatidir. Ko'pchilik go'yoki narsaga ko'ngli bog'langanmi yoki mengami, deb sinamoqchi bo'ladilar. Ular qattiq adashadilar. Ko'ngil moddiylik ichida – ya'ni tanada yashaydi. Ularni ajratish, ularni o'ldirish bilan barobar. Axir yigitlik chog'ida sevgi izhor qilish yoki qizning qo'lini so'rash uchun gul ko'tarib borar edingiz–ku! O'zingizni o'zingiz rad etmang. Bir og'iz shirin so'z va uch dona gul (ko'proq bo'lsa, undan ham yaxshi) hech kimni o'ldirmaydi. Muhabbat gulga o'xshaydi. Uni parvarishlash lozim. Muhabbatga quyiladigan suv bu – e'tibordir. Ayolingizning sizdan ko'ngli qolishi oilaning buzilishiga olib kelishi ham mumkin.

Ayollar! Eringizga nima sovg'a qilishni o'rgatmang. Bu bilan qadringizni tushirgan bo'lasiz. O'zi so'ragan taqdirda aytish mumkin. Uning o'rniga, sizni tabriklagani kelishlarini aytishning o'zi kifoya. Agar shunda ham hech qanday o'zgarish bo'lmasa, tug'ilgan kun o'tgandan so'ng eringizdan hol-axvol so'ragan ma'qul. Balki biron tashvishi bordir. Agar u oldindan sovg'a berishga o'rganmagan bo'lsa, bu yaxshi – ayollar bilan munosabat qilishni bilmaydi va u – faqat sizniki! Uning tug'ilgan kunida, ishdagi darajasi ortganda yoki kasb bayramida uning o'ziga sovg'alar qilib o'rgatish mumkin. Ammo ochiqchasiga sovg'asiz yoki tabriksiz qolganini tan olish – bu ayollar uchun mag'lubiyatdir. Chunki erkakning unga bo'lgan bee'tiborligini - u ham, er ham, tan olgan bo'ladi. Ba'zida achchiq haqiqatdan ko'ra, shirin yolg'on ham ko'ngilga xush keladi.

O'zbek xalqiga mansub har bir oilada mehmonlar uchun alohida mehmonxona, bolalar, ota-onalar uchun alohida yotoqxonalar, dam olib,

suhbatlashadigan umumiy xona, oshxona va qo‘shimcha xonalar bo‘lishiga intilish mavjud.

Yotoqxona uchun shinam, shovqin-surondan xoli, bahavo xona ajratiladi. Yotoqxonada ko‘rpalar, ko‘rpachalar alohida, sandiq va quti ustiga did bilan yig‘ib, oq choyshablarga o‘rab qo‘yiladi. Ota-ona uchun alohida, o‘g‘il bolalar va qiz bolalar uchun alohida-alohida yotoqxonalar bo‘lishi lozim. U yerda shkaf javoni bo‘lishi zarur. Har bir kishiga yuvib almashtirish uchun ikkitadan choyshab va yostiq g‘iloflari bo‘lgani yaxshi. Yotoqxonaga ortiqcha narsalar, devorlarga osilgan gilamlar, televizor, muzlatgich kabilar qo‘yilmaydi.

Oshxona: O‘zbek xalqida xonadonga sovchi yoki mehmon kelsa, avvalo, oshxonaga e‘tibor beradi. Oshxona yorug‘, shinam, shamollatish oson va qo‘shni xonalarga yaqin bo‘lishi lozim. Oshxona kuniga bir marta tozalanib, yuvib, shamollatib turiladi. U yerda sabzavot va meva po‘choqlari uchun va suyak, ovqat qoldiqlari uchun alohida chelak bo‘lishi lozim, idishlar yuvilgach, qaynoq suvda chayiladi. Sanchqi va qoshiqlar artiladi. Sovitgichda esa sariyog‘, go‘sht, sut, taomlar, ho‘l mevalar og‘zi yopiq holda saqlanadi. Farosatli bo‘lish bunda muhim. Singan, cheti uchgan idishlarda choy yoki taom keltirilmaydi.

Er-xotinlar

Oila a‘zolari bir-birining qiziqishiga halaqit berishi, erkinliklarini bo‘g‘ishi, tanqid qilishi, yoki ovozini ko‘tarishi, o‘zining salbiy munosabatini bildirishi, eng zarur paytda magnitofon ovozini baland qilib, asabga tegishi yaxshi emas. Oila a‘zolarining har biri tartibga amal qilishi lozim. Kirganda tashqi eshikni yopib, oyog‘ini artishi, chiroyli salomlashishi va xayrlashishi lozim.

Xat yozishlar doimo sir saqlanishi, kattalar bolalarning xatlarini so‘ramasdan yoki aytmasdan ochishlari yaxshi emas. Bu ularning ota-onalariga nisbatan bo‘lgan ishonchini so‘ndiradi. Er-xotinlar bir-birining sirlari bilan qiziqish, xatlari va narsalarini titish, ayb topishga intilish, tekshirish yaramaydi. Bu vaziyatni yengillashtirmaydi, aksincha, og‘irlashtiradi. Qaynona-qaynota ham yoshlarning sirlari bilan qiziqishi, ular berkitgan ma‘lumotlarni bilishga intilishi noo‘rindir. Ular nafaqat farzand, balki shaxs ekanliklarini ham yoddan chiqarmasliklari lozim. Bu ularning shaxsiyatiga tegadi.

Bir-birining xonasiga kirishdan oldin eshikni taqqillatish shartmi? Bu borada har bir oilaning o‘ziga yarasha qoidalari bor. Har holda ertalab yoki kechqurun xonaga kirganda taqqillatmoq kerak. Bizda qaynota nafaqat yotoqxona, balki kelin uchun ajratilgan ikki xonaga ham odob yuzasidan kirmaydi. Qaynonalar kiraveradilar. (Ayol ayolga sirdosh sifatida). Ba‘zida esa kelinlar hatto qaynonalaridan ham uyalishadi (o‘g‘illarining ayoli sifatida). Qadimda esa qaynona tugul ona ham bunday vaziyatlarda hayo pardasi ortidan ish ko‘rar edi. Qizning ota-onasi esa, umuman, kuyovning uyiga qadam bosmaslikka harakat qilardilar. Har holda-ota. Bu begonalikdan emas, balki odob yuzasidan qilinar edi.

Dasturxon atrofida o‘tirganda “yoqimli ishtaha” deyish shart emas. Ammo taom uchun minnatdorchilik bildirish lozim.

Er-xotinlik mulozamati – bu san’at. Hozirda ko‘pchilik agar er ayoliga tavozeli bo‘lsa, oilada ayol hukmron ekan degan noto‘g‘ri fikrga keladilar. Ayol erini sevsa, hurmat qilsa – unga buni o‘rgatishning keragi yo‘q.

Oilada o‘zini tutish etiketi. Erkaklar:

- doimo ayoli kiygan liboga nisbatan biron-bir munosabat bildirishi lozim;
- rafiqasining oldida boshqa ayollarga o‘g‘rib qaramasligi joiz;
- “seni boqyapman” deb da’vo qilish noo‘rin – bu erkak burchidir;
- uyda yarimyalong‘och holatda yurmaslik;
- ishga bormaydigan vaqtda uydan chiqishdan oldin ayoliga qayerga borayotganini aytish “erkaksiz yashashga o‘rganib qolishning” oldini oladi;
- pishirilgan taomni tanqid qilish yaramaydi, kezi kelsa, boshqa biron vaziyatda gap orasida aytish mumkin;
- ayolingiz uyda nima ish bilan band ekanligiga ba’zan qiziqib qo‘yish kerak;
- rafiqasi bilan ro‘zg‘or masalalaridan tashqari boshqa mavzular bo‘yicha ham suhbatlashib turiish munosabatlarni mustahkamlaydi, ziddiyatlar oldini oladi.

➤ ***Ayollarga maslahatlar:***

- turmush o‘rtog‘iga narsalar olayotganda, dugonalarning emas, uning didi bilan ham qiziqqan ma’qul;
- eringiz yaxshi ko‘rgan taomni ko‘proq tayyorlash uning kayfiyatini yaxshilaydi;
- uning uchun qadrli bo‘lgan narsalardan foydalish munosabatlarni suiste’mol qilish bilan baravardir;
- davrada barcha uchun allaqachon ma’lum bo‘lgan voqeani aytib berayotganda ham, uning so‘zlarini kiprik qoqmasdan diqqat bilan eshitish kerak. Uning gapini bo‘lmang. So‘zlariga ishonchsizlik bildirish uni erga uradi;
- farzandlarning oldida otani tanqid qilish nafaqat eringizni sizga bo‘lgan munosabatini yomonlashtiradi, balki bolalarni ham uy boshlig‘iga nisbatan hurmatini yo‘qotadi. Bunda bolalarning ota-onaga omadsiz oila a’zolariga qaragandek munosabat qilishlariga olib kelishi mumkin;
- nazorat va tekshiruvga olish yaramaydi. Bu uni xafa qilishi mumkin. Juda zaruriyat tug‘ilsa, va bu tez-tez takrorlanadigan bo‘lsa, bolalarni shirin tillaridan foydalangan ma’qul;
- onasiga bo‘lgan tabiiy bog‘lanishini tanqid qilish noto‘g‘ri. Bu uni mustaqil erkak sifatida yerga uradi;
- uni maqtab turish, uning maslahatini qabul qilib turish lozim;
- u yoqtirmagan mehmonlarni taklif qilish, unga yoqmaydigan joylarga mehmonga borish tavsiya etilmaydi.

Oyat va hadislarda ham ayollarga yaxshi muomalada bo‘lish haqida ko‘p bora ta’kidlangan. Hazrat Rasululloh sallollohu alayhi vasallam: “Mo‘min kishi mo‘mina ayoldan nolimasin, agar uning bir xulqidan norozi bo‘lsa, ikkinchi xulqidan rozi bo‘ladi”, deydi. (Imom Muslim rivoyati).

Bu hadisi sharifda aytilayaptiki, inson bolasi nuqsonsiz va aybsiz bo'lmaydi. Shuning uchun erkak kishi ayolning ayrim nuqsonlariga chidam va sabr bilan qarashi zarur, chunki har bir insonda bir necha ijobiy hulq va sifatlar bor. Yaxshi gap bilan sekin-asta nuqsonlarni tugatish mumkin va yaxshi sifatlarni taraqqiy ettirish mumkin.

Hazrat Rasululloh sallollohu alayhi vasallamdan ayolning erdagi huquqlari nimadan iborat deb so'raganlarida, Rasululloh: "Taom yesang xotiningga ham yedir, yangi kiysang, xotiningga ham yangi kiyim olib ber", dedilar (Abu Dovud rivoyati).

Erning xotindagi haqlari ham oyat va hadislarda bayon qilingan: "Agar ma'siyatga (gunohga) yurmasa, xotin erga itoat etishi kerak, uydagi ashyoni sarishta qilib saqlash ham ayolning burchidir. Eridan ruxsatsiz xotinlar, hatto ibodat bo'lsa ham, nafl ruza tutmasligi zarur, eridan ruxsatsiz uydan chiqib ketmasligi va eri norizo bo'ladigan ishni qilmasligi kerak".

Oilaviy tantanalar

Agar siz oilaviy tantana uyushtirib, o'z uyingizga ko'proq mehmon taklif qilmoqchi bo'lsangiz, albatta, yyetarlicha turli xildagi sovuq gazaklar haqida o'ylab ko'rish kerak. Bunday mehmondorchilik mezbonlarning uchun qulay, mehmonlar bilan sog'lig'i uchun foydalidir. Bunday holatda mezbonlar bir pas mehmonlar o'tirib suhbatlashib olishga imkon topiladi. Mehmonlar ham o'zlarini erkin his qiladilar, ma'lum bir qoidaga qarab emas, istagan vaqtlarida tanovul qilish imkoniyati paydo bo'ladi. Bunday "usul" da mehmon kutish uchun, albatta, oldindan tayyorlanish zarur – ana shunda, tinch sharoitni vujudga keltirib, bevosita suhbat qilishga erishish mumkin.

Odatdagidek, stoldan boshlaymiz. Uydagi eng katta stolni tanlash va polgacha tushib turadigan oppoq dasturxon yozish lozim. Stolni mehmonlar uch tarafdin yaqinlashishlari uchun devorga qadab joylashtirish kerak. Stolning eni bo'ylab faqat uchdan ikki qismidagina foydalanish yaxshiroq, zero haddan ziyod devorga yaqin taomni olmoqchi bo'lgan mehmon bilmasdan boshqa narsalarni to'kib yoki turtib yuborishi mumkin. Ba'zida uni mehmonxonaning markaziga joylashtirish ham mumkin. Bunda taxminan qancha mehmontashrif buyurishiga bog'liq.

Stolning ikki yoniga to'p bilan kosa, qoshiq va ichimlik uchun salfetka solingan idishlar qo'ying. Ba'zida milliy "stolimiz" – xontaxta joy masalasini to'g'ri hal qiladi. Uyingizni kichkina deb bilgan paytda xontaxtadan foydalanish mumkin. Agar joy bo'lmasa qiyaroq stoldan foydalanish mumkin. Xizmatdan mezbonlarning ko'ngli to'q bo'lsa ham bo'ladi. Mehmonlar o'z o'ziga xizmat ko'rsatadi. Uy egalari vaqtida kosalarni toza idishlarga almashtirib tursalar bas.

Oiladagi yoshi kattalar bilan munosabat

Avvalambor, odob va tartib. Odob sizni botiniy munosabatlaringizga yordam bersa, batartiblik tashqi masalarda muvaffaqiyat keltiradi. Ko'p hollarda yosh oilalar ota-onalari bilan bir uyda yashashlariga to'g'ri kelib qoladi. Bunday

vaziyatlarda, albatta, yoshlar kattalarni hurmat qilishlari, ularga qattiq gapirmasliklari, ularga nisbatan tavoze'li bo'lishlari kerak. Ularning fikri va ixtiyorlariga hurmat bilan qarashlari lozim.

Qaynona bilan birga yashash ko'pincha ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Chunki uyda birdaniga ikkita uy bekasi paydo bo'lib qoladi. Xo'sh, bunda ular qanday huquqqa ega va ro'zg'ordagi bekalik majburiyatlarini qanday taqsimlashi mumkin? Bunday vaziyatda universal javob topilmaydi. Ammo ma'lum bir qoida va maslahatlar bor.

Birinchi, uy bekalik huquqiga ikkalalari ham ega. Kelin nafaqat o'qish, ish bilan band bo'lib, uy ishlari bilan shug'ullanishga vaqti bo'lmasligi mumkin. Ammo baribir uning uy bekalikda huquqi bor. Ikkinchi tarafdin, qaynona yoki ona sog'lig'i yaxshi bo'lmagani uchun uy yumushlari bajarishga imkoni bo'lmasligi mumkin. Lekin u hurmatga loyiq, uyni to'ri uniki bo'lishi lozim. U oilaviy tadbirlarning barchasida e'zozli mehmon sifatida ishtirok etadi.

Kelin yoki kuyovni ko'rgani kelgan yoshlar bilan onalarning o'tirishi unchalik shart emas. Odatga ko'ra yosh mehmonlar kelishgach, dasturxonni ona fотиha bilan ochib beradi. Ketishda ham ular "javobni" berishlari lozim.

Yoshi kattalarning yoshlar tomonidan qilingan mulozamatini juda xush ko'rishlariga e'tibor berish lozim. To'g'ri, hozirda bunday masalaga e'tibor bermaydigan oilalar ham bor. Oiladagi sizga bo'lgan yaxshi munosabatdan g'ururlanib, shirinso'zlik va adablikni unutmang. Doimo shirinso'zli bo'lish joiz. Ikkiyuzlamachilik va munofiqlikni ishga solmang! To'g'ri gapiring, ammo chiroyli gapiring. O'zini hech qachon yerga urmaslik kerak. Siz tomonidan so'zlanayotgan shirinso'zlarning hammasi "yashash uchun bo'lgan kurash" emas, aksincha, odob yuzasidan ekanligini bildiring. Ayniqsa, qizg'in, xursandchilik kunlarida hammaning oldida qaynonangizni charchab qolishidan "qo'rqib" unga dam olishni maslahat bermang. Umuman, qarilikni ta'kidlab turadigan ifoda usullaridan saqlanish yaxshiroq.

Qaynonalar yoshlarning shaxsiy hayotiga, ularning o'zaro munosabatiga aralashmasliklari lozim. Bu madaniyatsizlikdir va sizni ularning oldida yerga uradi. Ayrim hollarda qaynona va kelin andishani yig'ishtirib qo'yib, har birlari o'z gaplarini o'tkazishga harakat qilishlarini kuzatishimiz mumkin. Bunday kelishmovchiliklar oldini olish uchun kattalar yoshlarning kiyinishida, sochlarini turmaklashida, yoqtirgan kuy va ashulalari, shuningdek, ba'zi boshqa masalalarda ularni o'z hollariga qo'yishlari lozim. Yoshlar ham, o'z navbatida, iloji boricha ota-onalarini tushunishga intilishlari, ularning g'ashiga tegadigan noo'rin qiliq va odatlardan o'zlarini tiyilishlari kerak.

Kelin kelinligining birinchi kunidanoq hamma narsani keragicha bilishi, katta tajribaga ega bo'lgan qaynonasi darajasida turishi juda qiyin. U ham mayliya, lekin bilishni istamasa qiyin. Shuning uchun onalar qizlariga ovqat pishirishni, meva va sabzavotlarni qishga sharbat, tuzlama, murabbolar tayyorlashni, uy-joyini saranjom-sarishta tutishni, did bilan mehmon kutishni va shu kabi uy-ro'zg'or ishlarini o'rgatishga alohida e'tibor berishlari zarur.

Kelinlik vazifasidan tashqari, qaynona va qaynotalarning ham vazifasi borligini unutmang. Bir nima olishdan asosiysi – mehringizni ayamang. Uy va o‘g‘lingizni ro‘kach qilavermang. Minnat farzandning shaxsiyatiga tegadi. Ota-ona minnatni kechirishi mumkin, lekin farzand ... Chunki ot–ona o‘g‘liga bog‘liq bo‘lishni baxt deb biladi, ammo farzand ota-onaga bog‘liq bo‘lishni umuman xohlamaydi. O‘g‘lingiz bo‘lmasa, u boshqa kishiga turmushga chiqishi mumkin edi. Uyi bo‘lmasa, o‘g‘lingizga qiyin bo‘lardi. “Mening davrimda ...” yoki “Men unday qilardim, bunday qilardim” degan gaplarni kamroq aytgan ma’qul. Agar yoshlarni o‘z hayotlaridan mamnun bo‘lishlarini, shukr qilib yashashni o‘rgatmoqchi bo‘lsangiz – o‘zingiz namuna bo‘lishingiz lozim. Bolalar doimo bolaligicha qoladi. Ular sizning so‘zingiz bilan amalingiz qandayligini solishtiradilar. Bolalarni doimo duo qiling. Kattalar kichiklarga bizda rahmat demaydilar. Ammo yaxshi niyat bilan qilingan samimiy duo kuchliroq ta’sirga ega.

Ba’zida ota-ona oldida o‘tirib, ularning ko‘nglini oling, hadyalarni o‘zingiz qiling, kelin o‘zi topshirgan sovg‘aning, (garchi sizning hisobingizdan bo‘lsa ham) siz topshirgan sovg‘adan yer bilan osmonchalik farqi bor.

Qaynonalarga bir necha maslahatlar: juda ko‘p narsa qaynonalarga bog‘liq. Yoshlarning hayotiga aralashuvni kamaytirishlari maqsadga muvofiq. O‘zingizni tanbeh beraverishdan tiying. Keliningiz yoki kuyovingizdan onalik da’vo qilmang (har holda ona bitta bo‘ladi). O‘g‘il oldida kelinni, qiz olida kuyovini “muhokama” qilish munosabatlarni yanada ziddiyatlashtiradi. Hadeb shikoyat qilavermaslik kerak. Minnatdorlik tuyg‘usi nima ekanligini bilmagan ota-onalar o‘z farzandlaridan buni kutishlari qiyin masala. So‘ralmagan tanbeh yoki buyruqlardan o‘zni tiyish zarur. “Xonangiz betartib” yoki “Idishlarni darhol yuvib qo‘yish kerak” qabilidagi “maslahatlar” – birovning hayotiga aralashuvdir. Garchi yoshlar bizga yaqin bo‘lsalar-da, ularning o‘z hayotlari va oilalari borligini unutmaslik joiz. Bu esa ota-onalarning ham o‘z hayotlari bor ekanligini anglatadi. O‘z hayotining davomini bolalarda davom ettirmaslik lozim. Ular o‘z hayoti uchun o‘zlari javob berishlari, o‘zlari yashashlari joiz. Ushalmagan orzular yoki armonlar, alam va ginalar bolalar hayotiga “o‘tib” ketmasligi zarur. Agar bolalar bilan yashash qiyin bo‘lsa, bu – ota-onaning aybi. Bola tarbiyasida qandaydir xato o‘tgan. Shaxs bo‘lib voyaga yetgandan so‘ng, o‘zi ota-onalikka da’vo qilayotgan bir paytda bunday aralashuv befoyda. Men bolam uchun qayg‘uryapman qabilidagi “bahonalar” sizni hamon tinch qo‘ymayotgan nafs ekanligini unutmang. Bunday holatda Zigmund Freydning “sublimatsiya” nazariyasi qo‘l keladi. Nafsni boshqa – ijobiy tomonga yo‘naltirish maqsadga muvofiq. Ya’ni o‘z hayotingizni yo‘lga qo‘ygan ma’qul. Kerakli muolajalar, sanatoriy yoki dam olish maskanlari, chiroyli shaharga sayohatlar, kitob mutolaasi – xullas, o‘zini xursand qilishning yo‘llari ko‘p. Shunday qilingki, bolalar sizga talpinski, siz ularga emas.

Qo‘shnilar

Bir “dom”da turadigan qo‘shnilar garchi bir-birlarini yaxshi tanimasalar-da, ko‘rishishlari shart. Qo‘shnilarning burchlari ko‘pdir, ammo asosiysi – boshqalarga kamroq xalaqit berish. Bu quyidagini bildiradi: bolalarni to‘polon qilishlari, derazadan baqirishlari va sakrashlariga ruxsat berish; radio ovozi

baland qilish; bolta bilan biror narsa maydalash, uydagilar bilan janjal qilish, trubada mashq qilish yaxshi emas. Agar mehmondorchilik yoki ta'mir qilish uchun birovning tinchini buzishga to'g'ri kelib qolsa, bu haqda qo'shnilarni ogohlantirib qo'yish lozim. Har holda ular bu shovqinning tugash paytini taxminiy bilishadi va **biroz** xotirjam bo'ladilar.

Tabiiyki, qo'shnilar o'z telefonlaridan foydalanishga izn berar ekanlar, faqat zaruriyat nuqtai nazardan ularni bezovta qilish mumkin. Qo'shnichilik yuzasidan biz shakar, dazmol kabi narsalarni berib turamiz, ammo ularni o'z vaqtida qaytarish shart. Sizning buyumlaringizga bo'lgan qo'shnilarning "hujumi" chegaradan chiqsa, ularga: "Afsuski, changyutgich yaxshi ishlamayapti, yordam berolmayman", deyishga to'g'ri keladi. To'g'ri, qo'shnilarni xafa qilish yaxshi emas, ammo boshqa chora yo'q. Qo'shnilarning santexnikning manzilini olish uchun uyiga bostirib kirib, yana qanday yashashlari bilan qiziqish yaramaydi. Agar qo'shni ushbu manzilni yo'lakda turib aytsa, buni shartli holat sifatida qabul qilish lozim.

Do'kondan qaytayotgan qo'shnining xaltasi bilan qiziqish, kim qayerdan pul topayotganini g'iybat qilish to'g'ri emas. Qiya ochilgan eshikdan oyoq tovushi eshitilgandayoq, kim qayerga kim bilan va nima uchun ketayotganiga qiziqish yaramaydi. Atrofdagilarning shaxsiy hayoti madaniyatli odamlar uchun mavzu bo'la olmaydi.

Zamonaviy hayot jabhasida kimdir devor ortida pianino chalishi kabi shovqinlarning noqulayliklaridan qutulishning iloji yo'q. Hech qaysi qonun bunday "harakatlarni" taqiqlamaydi. Ayniqsa, bu haqda qo'shnilar bilan kelishib olish mumkin bo'lsa. Bunday vaziyatlarda, masalan, devorga tovush o'tkazmaydigan narsalar osib qo'ygan ma'qul. Boshimizdan do'ppillagan oyoq tovushlari ham ko'p noxushliklar tug'diradi. Tarbiyali odamlarga uyda shippak kiyib yurish katta mehnat talab qilmaydi.

Umumiy xonadonda noxush ziddiyatlar ko'p bo'ladi. Aynan uyda boshqalarga qarshi o'laroq erkinroq yashashga, o'zi istagan narsa bilan shug'ullanishga har birimiz intilamiz. Eng yomoni, kundalik mayda ziddiyatlar bora-bora "harbiy vaziyatni" keltirib chiqaradi. Bu darajaga olib kelmaslik uchun uning oldini olish lozim. Umumiy xonadonda umumiy joyni egallash masalasini oldindan kelishib olgan yaxshi. Jamoat sarhadlari – yo'lak, oshxona, vannaxonada "oyoq uchida yurgan" ma'qul. So'zlashuvda, uy kiyimida, xatti-harakatlarda e'tiborli bo'lish lozim. Yangi zamonaviy falsafiy yo'nalish namoyandalaridan biri Jan Pol Sartr inson faqat erkin jamiyatdagina erkin bo'la oladi degan g'oyani ilgari suradi.¹ Boshqalar erkini "bo'g'ib" qo'yib, erkin yashashni umid qilish nodonlikdir.

Uyingizning xonasida yashashiga qaramay, ijarachi ham tinch yashash huquqiga ega. Bu – uning xonasi, unga pul to'laydi. Uy egalari bu xonaga eshikni taqillatmasdan kirmaydilar, qayerga ketyapti, qayerdan kelyapti, kimni qabul qilyapti, kim ko'ylagini yuvib beryapti, nima uchun kefir ichishni yaxshi ko'radi,

¹ Сартр Ж.П. Экзистенциализм тўғрисида. А. Шер таржимаси. «Жаҳон адабиёти» журнали

jomadonlarini ko‘rish yaramaydi. Bularning hammasi ba’zida yodlab turish kerak bo‘lgan oddiy narsalardir.

Shu o‘rinda ham ijarachi uy egalarining jihozlariga ehtiyotkor bo‘lishi lozim. Uy egasi bilan ijarachi o‘rtasidagi huquqlar teng emasligini u hamisha yodda tutmog‘i lozim. Sirasini aytadigan bo‘lsak, o‘sha yerdagi odatlarga moslashishi shart emas. Budilnikdan foydalanish mumkin, ammo butun uyni oyoqqa turg‘izish shart emas, uyda kiyish mumkin bo‘lgan xalat, pijamalarda yurish mumkin. Kiyimlar va narsalarni har joyga tashlab ketmaslikka, o‘tkir hidli ovqat tayyorlamaslik va boshqa uy egalariga hush kelmaydigan narsalarni qilmaslik lozim.

Tayanch tushunchalar

Oila etiketi, xunuk odatlar, er va xotin o‘rtasidagi munosabatlar, oiladagi muomala madaniyati, kuyovning burchi, kelinlik vazifasi, xontaxta, “o‘zbekcha” ko‘ylak, sublimatsiya, nafs.

Mavzu bo‘yicha seminar savollari

1. Oila etiketi, er va xotin o‘rtasidagi munosabatlar etiketi.
2. Oiladagi muomala madaniyati.
3. Oiladagi mojarolar paytida o‘zini tutish qoidalari.
4. Er yoki xotinning xunuk odatlarini qanday yo‘q qilish usullari xususida.
5. Oilaning yoshi kattalari bilan bo‘lgan etiket.
6. Kelinlik liboslari va kiyinish madaniyati.
7. Qaynona va kelin, qaynona va kuyov munosabatlari.
8. YAqin qarindoshlar va qo‘shnilar bilan a’loqa haqida.

ADABIYOTLAR

Asosiy:

1. Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: O‘zbekiston, 2008.
2. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. – Toshkent.: O‘zbekiston milliy faylasuflari jamiyati. 2010.
3. Husanov B., G‘ulomov V. Muomala madaniyati. – T.: Iqtisod-moliya. 2009
4. Alimardonova. O. Nazarov. Q. Hayot va turmush odobi. – T.: ”Sharq” 1996
5. Sattor. M. O‘zbek udumlari. – T.: Adolat. 2004.
6. Shoumarov. G‘.B. Muhabbat va oila. – T.: “Ibn.Sino” 1994.
7. Rahmatov. R. Quloqqa aytiladigan gaplar. – T.: Ibn Sino. 1994.
8. Usmonov. R. Saodatnoma. – T.: O‘qituvchi. 1995.
9. Ahmadjon. B. Islom odobi va madaniyati. – T.: Cho‘lpon. 1995.

MEHMON VA MEZBON ETIKETI

“Mehmondo‘stlik” tushunchasi umumiy ma’noga ega bo‘lib, mehmondorchilik, mehmonnavozlik, mezbonnavozlik, mehmon bo‘lmoq kabilar mazkur tushunchaning tarkibiy qismiga kiradi. Shuningdek, mehmondorchilik insoniy fazilatlardan hisoblanadi. Chunki mehmondorchilik nafaqat ulfatchilik, qorin to‘ydirish yoki dasturxon bezatib, tansiq taomlarni odamlarga berish, balki kishining holidan xabar olish, ulug‘ insonlarni ziyorat qilish maqsadida ularning uyiga borish ham mehmondo‘stlikning bir ko‘rinishidir. Zero, mehmon “Atoyi Xudo” sifatida qadrlı ekan, uyingizga ochiq ko‘ngil va yaxshi niyat bilan qadam ranjida qilgan har bir kishi siz uchun mehmon kabi azizdir. Mehmondorchilik o‘ta nozik fazilat bo‘lib, u insondan yuksak did, farosat va axloqiylikni talab etadi. Bu jarayon gohida oriyat darajasiga ham yetadi.

Mehmondorchilik – ko‘rish, muloqot, muomala uchun subyekt vazifasini bajaradi. Unda takalluf, mulozamat, hurmat, tavoze kabi ko‘rinishlar ustuvor bo‘lib, ular mehmonning kayfiyatini ko‘tarishga, ko‘nglini olishga yo‘naltiriladi. Mehmondo‘stlikning ijtimoiy-ma’rifiy, ma’naviy-tarbiyaviy ahamiyatiga doir ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan faylasuf olim Karim Mahmudov bu borada g‘oyatda qimmatli ma’lumotlarni beradi. Xususan, olimning «Mehmonnoma» kitobida mehmondorchilik marosimining odobi, fazilati, qoidalari, tartibi va milliy xususiyatlari bayon etilgan. Olim mazkur kitobda mehmondorchilikni qadriyat darajasida talqin etishi barobarida, uning nazariy va amaliy tomonlarini ham e’tibordan qochirmaydi. Ayniqsa, mehmon va mezbon odobiga doir nasihatlar, mehmondorchilik qodalari, mehmon toifalari, mehmonga munosabat, mehmonga taklif, mehmondorchilik turlari kabi mavzularda mehmondorchilik nafaqat marosim, ayni paytda, milliy madaniyat ko‘rki sifatida gavdalanitirilgan. Mehmondorchilikning chiroyli o‘tishi, asosan, mezbonning kayfiyati, fe’l-atvori, axloqiy tarbiyasi hamda mezbonga nisbatan bo‘ladigan munosabatiga bog‘liqligini K.Mahmudov bir necha hayotiy misollar va rivoyatlar orqali ko‘rsatib beradi. Ayniqsa, “Uyiga mehmon kelmay qolsa, odamlardan o‘pkalay bermay, har kim o‘ziga, odob-axloqiga nazar tashlamog‘i joiz”, “Mezbonning ko‘pchilikka malol keladigan odati bo‘lsa, bundaylardan ham mehmon yuz o‘giradi”, “Mehmonni malol ko‘radigan odam o‘zi ham mehmon bo‘lganda malol kelishini o‘ylashi kerak”¹, - degan fikrlari mehmondorchilik marosimi botin va zohiriga ko‘ra, axloqiy-estetik jarayon ekanligidan dalolatdir.

Faylasuf olim B.Husanov o‘zining “Muomala madaniyati” deb nomlanagan darsligida “Qobusnoma”da mehmonnavozlikka oid o‘gitlarning matnini soddalashtirib, tavsiya etadi: “Shuni alohida ta’kidlash o‘rinliki, Sharqni deyarli barcha allomalarining axloqiy-tarbiyaviy pandnomalarida xalq turmush tarziga oid o‘gitlar, kundalik faoliyatiga doir nasihatlar davr nuqtai nazaridan tahlil qilingan. “Qutadg‘u bilig”, “Devoni lug‘atit turk”, “Qobusnoma”, “Axloqi Muxsinii”, “Makorim ul-axloq”, “Guliston”, “Bo‘ston”, “Mahbub ul qulub” kabi

¹ Махмудов К. Меҳмоннома. – Т.: “Ёш гвардия”. 1989. 26-бет.

pandnomalarda insonning jamiyatdagi o‘rni, turmushdagi kechmishi, kundalik faoliyatidagi harakatlar axloqiy-estetik tizim orqali ifodalanadi. Jumladan, Kaykovus qalamiga mansub “Qobusnoma” asarining “Mehmon olmoq va mehmon bo‘lmoq zikrida” deb nomlangan bobini o‘qir ekansiz, mehmondorchilik qoidalari, fazilat va illatlari nimalarga bog‘liq va nimalarda ko‘rinishini anglab etasiz¹. Bu borada chiqargan xulosalarimiz shundan dalolat beradiki, mehmondorchilik *qoidasi va fazilatlari* quyidagilardir:

- har kuni mehmon chaqirgandan ko‘ra, ularni bir marta chaqirish lozim, toki dasturxonga qo‘yilgan ne‘matlar bodastir va aybsiz bo‘ladi;
- uyingizga qadam ranjida qilgan odamning oldiga peshvoz chiqing va ular bilan chiroyli muomala qilingki, ular sizning duoingizni qilsin;
- zinhor mehmondan yuqoriga o‘tirmang. Agar mehmon sizni o‘tirishingizga rozilik bildirsagina ular bilan birga bo‘ling. Yo‘qsa, uzringizni so‘rab «mezbonlik» ishlaringizni davom ettiring;
- mehmonga “Undan oling, bundan oling. Nega hech nima yemayapsiz, bularning bari sizlar uchun qo‘yilgan. Agar dasturxonda yetishmovchilik bo‘lsa uzr, boshqa kelganlaringizda batafsil qilamiz”, degan mulozamatni hadeb aytayvermang. Bunday so‘zlar ayniqsa, tarbiyali insonlarga yarashmaydi;
- mehmon garchand og‘ir botadigan so‘zlarni gapirsa ham, unga qattiq gapirmaslik, uni hurmat qilish zarur.

Mehmondorchilikdagi *illatlar* quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- mehmonga ta‘na qilish, dasturxondagi ne‘matlar va taomlarni maqtayverish;
- mehmondan avval mast bo‘lib olish;
- huda-behuda kulaverish;
- ochko‘zlik qilib, oldidagi narsalarni yeb tugatish;
- mehmonlar oldida xonadon a‘zolariga (xotini, farzandlari va xizmatkorini) tanbeh berish, ularni so‘kish va haqoratlash.”²

Xalqimiz mehmonni e‘zozlashining sababi shundaki, mehmonning kelishi yaxshiliklar ramzi ekanligi, mehmon dilxushliklarni keltiruvchi, araz va ginalarga barham beruvchi ekanligidadir. Darhaqiqat, mehmon kelganda er-xotin o‘rtasidagi janjal ham, bolalarning xarxashasi ham to‘xtaydi, ovoqimiz o‘z-o‘zidan sekinlashib muloyim bo‘lib qolamiz. Shuningdek, uyimizga mehmon kelishi ozodalik va pokizalik sababchisi hamdir. Shundan bo‘lsa kerak, onalarning “Qizim, o‘tirishingni qara, uyni supurib qo‘ysang bo‘lmaydimi. Shu holatda biror kishi kelib qolsa, o‘ylamaydimi isqirt yashar ekan deb?!” koyishlari shundan bo‘lsa kerak. Hatto uyimizda yotgan bemor ham biroz bo‘lsa-da kasalini unutib, mehmon bilan suhbat qurgisi keladi.

¹ Қаранг: Кайковус. Қобуснома. – Т.: ИСТИЛОЛ. 1994. 53-бет.

² Хусанов Б., Фуломов В. Муомала маданияти. – Т.: Иқтисод-молия. 2009. - Б.71

Hayotda hamma ham yaxshi mehmondo‘st uy egasi va har kim – kutilgan, qiziqarli mehmon bo‘la olmaydi. Buning uchun, avvalambor, mehmonlarni qimmatbaho idishlar, kumush jihozlar va boy taomlar bilan mehmon qilish shart emas. Juda oddiy mazali taom tayyorlash mumkin; eng muhimi, kelgan mehmonlar o‘zlarini yaxshi va dildan ularning kelishlaridan xursand ekanliklarini ko‘rishidir. Kutilmagan mehmonning tashrifi kishini sevintiradi, lekin ba’zida noqulay axvolga ham solib qo‘yadi. Shuning uchun birovnikiga tashrif buyurmoqchi bo‘lsangiz, boriladigan vaqtni, uning nima qilishini va turmush tartibini hisobga olish kerak. Eng yaxshisi, qaysi vaqtda borilsa, malol kelmasligini uy sohibidan shaxsan yoki telefon orqali so‘rash kerak. Mehmonga ertalab va kechasi borilmaydi. Odob qoidalariga ko‘ra, mehmonga soat 12 dan soat 20 gacha bo‘lgan vaqt oralig‘ida boriladi.

Mehmonga borganda mayda-chuyda tartib-qoidalarni ham esdan chiqarmaslik kerak. Eshik oldiga kelgach, eshik qo‘ng‘irog‘ini qisqagina chalish, yoki eshikni sekingina taqillatish lozim. Birinchi qo‘ng‘iroqdan keyin eshik ochilmasa, takror qo‘ng‘iroq chalish mumkin, lekin ikki martadan ortiq qo‘ng‘iroq chalinmaydi. Bu munosabatingiz salbiy ekanligini bildiradi. Uy sohibi mehmonga ketgan bo‘lsa aslo uning ketidan bormang. Mehmonga borganda, agar uy sohibi bilan oldindan kelishilgan bo‘lmasa, begona kishilarni ergashtirib olib borish yaramaydi.

Bolali uyga yoki bolalarga xursand bo‘lishadigan xonadongagina bolalar olib boriladi.

Mehmonlarni to‘plashning eng qulay payti – juma yoki shanba kunlaridir: ertasiga uyni sarajomlab, o‘zingiz ham dam olasiz. Mehmonlarni uyda kutib olishdan avval, ularni qanday kutib olish imkoniyati borligini ham hisobga olish maqsadga muvofiq. Mehmonlarni shunday o‘tkazish kerakki, ularning kasbiy qiziqishi mehmondorchilikning munozaraga aylanib ketish darajasida mos kelmasin. Mehmonlarni bir-biriga tanishtirish bilan ularning qiziqishlari haqida ham aytib kirishib ketishga yordam beradi.

Kechaning avvali juda tashvishli bo‘lishini hisobga olish lozim. Shuning uchun mehmonlar kelishidan yarim soat avval ishlarni tugatishga ulgurish kerak. Bu bilan mehmonlarni nisbatan betashvish, yaxshi kayfiyatda kutib olish mumkin. Mehmonlarni kutib olish jarayoni samimiy bo‘lishi lozim. Vaqtliroq kelib qolgan mehmonga yuvinish va o‘zini tartibga keltirib olish xonasini ko‘rsatiladi. Uy egasi mehmonlarni aniqlik va eshitarlik qilib tanishtirishi lozim. Mehmonlarning kamchiliklari haqida gapirilmaydi. Uy egasining asosiy vazifasi – bu har kim o‘zini yaxshi va qulay his qilishi uchun do‘stona munosabatni shakllantirishdir. Agar uy egasi mehmonlarni qiziqtirishga ko‘zi etmasa, unda buning uchun udabburonroq do‘stini taklif qilsin.

Mehmon kutishdan tortib uni kuzatishgacha, dasturxonni bezashdan tortib, narsalarni joylashtirishgacha, taomlarning mazasidan tortib, mehmon bilan bo‘ladigan suhbatgacha – barcha-barchasi go‘zallik qonuniyatlari asosida bo‘lishi zarur. Jumladan, mehmondorchilikning muhim subyeksi bo‘lgan pazandalik san’atida taom tayyorlash jarayoni, uni bezash, taomlarni tartib bilan tortiq

qilishning o'ziga xos xususiyatlari bor. Milliy xususiyatlarimizdan kelib chiqqan holda bugungi kundagi mehmondorchiliklarning aksariyatida dasturxonga yengil taomlar (somsa, go'shtli salatlar), so'ngra birinchi va ikkinchi taomlar tortiladi. Birinchi taom suyuq (sho'rva, mampar, lag'mon, tiftel va h.k), ikkinchi taom quyuq (palov, qovurdoq, dimlama, mantii, norin va h.k)lardan iborat bo'ladi. Mazkur jarayonni go'zal tashkil etishdagi asosiy unsurlar - idishlarning chiroyliligi, tozaligi, qulayligi, joylashtirishning nafosati hamda taomning mehmonga xush yoqadigan xilini tanlay bilishdadir. Zero, mehmonga xush yoqmagan taomni taqdim qilish mehmondorchilikdagi nafosat mezonlarini buzib yuborishi mumkin. Shuni ta'kidlash zarurki, ko'nglimiz tilamagan taomni mehmon dasturxoniga qo'yish yoki o'zimizga ravo ko'rmagan narsani mehmonga sovg'a qilish - mehmonni mensimaslikdir.

Kingadir yaxshi, kingadir esa shunchaki g'amxo'rlik qilish yaramaydi. Mezbon tashvish va ishning ko'p bo'lishiga qaramasdan, xushchaqchaq ko'rinishga harakat qilishi lozim. Shu bilan birga, mehmonlar ham nafaqat mezbonlarga nisbatan, balki mehmonlarga nisbatan mulozamatli va diqqatli bo'lishi lozim. Iliq kayfiyatni hosil qilishda mehmonxonani yaxshi yoritish ham ahamiyat kasb etadi. Haddan tashqari yorug'lik noqulaylik tug'diradi. Ammo mehmonlar o'tiradigan joylar yetarli yoritilgan bo'lishi kerak. Bunda turli yoritgich vositalaridan: stol, osma va devor lampalaridan foydalanish mumkin. Do'stona kechalarga vazmin kuylar yarashadi. Agar siz o'zingizning yangi video tasmangiz bilan maqtanmoqchi bo'lib, ularni mehmonlarga havola qilsangiz – bu hammaga ham yoqavermasligini nazarda tuting.

Kechaning muvaffaqiyatli o'tishida uy bekasining kayfiyati va ko'rinishi muhim o'rin egallaydi. Hamma narsaga ulgurish kerak: uyning ozoda va tartibliligi, pishiriqlar yaxshi chiqishi, chiroyli kiyinib, yaxshi ko'rinish lozim. Agar siz bunday ichki qoniqishni his qilmasangiz, mehmondorchilik yaxshi o'tmaydi. Sizni kayfiyatingiz butun bir kechaga ta'sir qiladi. Shu sababli o'zingizga e'tibor berish yoddan chiqmasin.

Mehmonlar kelishi bilan televizor yoki radioni o'chirib qo'yish va butun e'tiboringizni ularga qaratish mezbonning mehmonga bo'lgan ijobiy munosabatini ko'rsatadi. Ba'zi hollarda ish ko'payib ketsa, biron yaqin qarindosh yoki tanishingizni yordamga chaqirishingiz mumkin. Bu paytda telefonda gaplashish barchaning diqqatini jalb qiladi, ammo bu ijobiylik kasb etmaydi. Qayta qilishingizni aytib, so'ng suhbatni to'xtatish lozim. Mehmonlarni ichishga, yeyishga zo'rqlash ularning me'dasiga tegish mumkin.

Uy bekasining mehmondorchilik bilan ovora bo'lishi, uy egasining esa mehmonlarga "qarab" o'tirishi tabiiy, ammo uy egasining ayoliga mehmonlar oldida o'zi bajarishi mumkin bo'lgan buyruqlarni berishi nojoiz: "Derazani ochib yubor" yoki "Stul olib kel" qabilida. Agar er ayoliga qo'shimcha salat olib kelishni eslatsa, buning yomon joyi yo'q. Ammo, buni odob bilan amalga oshirish kerak. Hech qachon er taomning mazali bo'lmaganini ko'pchilik oldida aytmasligi lozim, ayolning o'zi pirog tagiga olib ketgani yoki taom sho'rroq bo'lganini shundoq ham biladi. Er "Bizning uyda hech qachon tartib bo'lmaydi" yoki taom kechiksa,

“Ovqat hech qachon vaqtida tayyor bo‘lmaydi” degan tanbehlar bilan o‘z madaniyatsizligi hamda yomon boshqaruvchi ekanligini bildirib qo‘yadi. Mehmonni sizning farzandingiz, mushugingiz, kuchugingizning ajoyib xususiyatlari borligini tan oldirishga majbur qilmang. To‘y yoki biron tantanali marosimning videotasmasini mezbon mehmonlarga taklif qilar ekansiz, ularni bu bilan zeriktirib qo‘ymagan ma’qul.

Mehmonlarni uyga taklif qilar ekansiz, ular sizning uyingizni ko‘rib chiqishlari mumkin ekanligini ham nazarda tutish lozim. Bu bilan ko‘nikishga to‘g‘ri keladi. Agar oila a‘zolarining biri mehmon bilan ko‘rishib, ammo o‘tirishda ishtirok etmagan bo‘lsa, mehmonning ketishi arafasida uni kuzatishga chiqishi lozim. Mehmonlar bilan xayrlashayotganda mezbon ularni kuzatish uchun yo‘lakka chiqishi va ayollarni kuzatuvchilari bor-yo‘qligi borasida g‘amxo‘rlik qilishi shart. Agar mehmonlarni bir qismi ketsa, qolganlar ularni muhokama qilishlari shart emas. Ular ham xuddi shunday “muhokamaga” olinishlarini gumon qilishlari mumkin.

Agar mehmonlar kech qolib ketsa, siz esa oyoqda zo‘rg‘a turgan bo‘lsangiz qanday ish tutish lozim? Qishda derazaning ochilishi yaxshi ta‘sir beradi. Juda bo‘lmasa, ertangi rejalar haqida suhbat boshlagan ma’qul. Hammaning ertalab barvaqt turishi “yodlariga tushadi”. Ba‘zida bu ham ta‘sir qilmasligi mumkin. Befahm mehmon uchun universal davo yo‘q. Oxirigicha chidashga to‘g‘ri keladi. Agar mehmon taklif qilinmagan, shunchaki kirib o‘tadigan bo‘lsa, unda ish osonroq kechadi. Esnab turib, bilmagandek qilib: “Uzr, kun juda og‘ir bo‘ldi, barvaqt turish kerak. Agar istasangiz shu yerga joy solib beramiz”. Farosati bo‘lsa, (agar uzoqda turmasa) yotgani uyiga ketadi. Bo‘lmasa, o‘zbekning mehmondo‘stlik sha‘niga dog‘ tushirmaslikka harakat qilamiz.

G‘alati mehmonlar ham uchrab turadi. Biri o‘zidan boshqani tan olmasa, ikkinchisi u burchakdan bu burchakka “tiqilishni” yaxshi ko‘radi. Uchinchisi – o‘zini “madaniyatli” qilib ko‘rsatish uchun hech ham dasturxonga o‘tirmaydi, sizning esa qorningiz och... Yana biri o‘ta “kamgap” – mehmon uning zerikmasligi uchun qiynalib ketadi. Yana biri telefonida gaplashsa yoki televizor ko‘rsa, hamma narsani bir zumda unutib qo‘yadi. Yana boshqasi kerak bo‘lmagan narsani so‘rayverib jonga tegadi. Olib kelgan taomdan hech biri yoqmaydi. Yana shunday tanishlar borki, oshxonaga kirib taom pishirish, “oshxonadagi tartib” bilan shug‘ullanib ketadi. Bu kabi o‘nlab mehmonlarga mezbonlar, mehmonlar esa mezbonlarga sabr qilishiga to‘g‘ri keladi.

Ayniqsa, hadeb sizni bezovta qilib uyingizga kelaveradigan, uzoq o‘tiradigan mehmon bilan munosabatlarni to‘g‘rilash qiyin bo‘ladi. Albatta, “Biz ketishimiz kerak” yoki “Mazam bo‘lmayapti” qabilidagi bahonalar bilan o‘z noroziligini bildirish mumkin. Lekin niyatingizni bilib turib, sizni o‘zingizni yo‘qotib qo‘yishingizni, taraddudlanishingizni kuzatishni yaxshi ko‘radigan odamlar bor. Ularga yo pinakni buzmay o‘z ishingizni qilishingiz yoki ochiqchasiga bezovta bo‘layotganingizni aytib qo‘yganingiz yaxshi.

Biror mehmon vaqtliroq ketmoqchi bo‘lsa, bunga boshqalar e‘tiborini jalb etmay, uy sohiblari bilangina xayrlashib, ularga ketish sababini aytadi.

Boshqalarga bildirmay ketishning iloji bo‘lmagan taqdirda bosh silkitib barcha bilan xayrlashiladi. Mehmonlar ziyofatning xarakteriga qarab, o‘z vaqtida ketishlari kerak.

Mehmondorchilik – ulug‘ xislat, ammo u ham ma’lum bir chegaralarga ega ekanligini – o‘zingiz ham bu dunyoga mehmon bo‘lib kelganingizni unutmang.

Sizni taklif qilishsa–yu, siz bormasangiz, bu hurmatsizlikdir. Kechki ovqatdan voz kechishning eng oxirgi muddati – ikki kun avval, ammo keltirgan sabab jiddiy bo‘lishi lozim. Bunga yo‘l qo‘yilgan taqdirda imkon qadar tezroq og‘zaki ravishda uzr so‘rashni unutmang muhim. Mehmondorchilikda ko‘p bo‘lib, ammo javoban o‘zi ham mehmonga chaqirmaslik odobga to‘g‘ri kelmaydi. Agar o‘z uyingizda mehmon qabul qilishga sharoit bo‘lmasa, uning boshqa yo‘llarini qidirib ko‘rish mumkin, masalan, qahvaxona, restoran, teatr, agar mashinangiz bo‘lsa – shahardan tashqaridagi sayrga taklif qilish mumkin.

Shunday hollar bo‘ladiki, oiladagi er-xotinlardan biri taklifni qabul qilib, juftisiz mehmonga borish-bormasligi masalasida ziddiyatlar kelib chiqadi. Ko‘pincha bunday takliflarni hamkasablardan olamiz, darajaning oshishi, dissertatsiya himoyasi va boshqalar. Bunday takliflarni tadbirning bir martalik xususiyatga ega bo‘lgani uchun qabul qilish mumkin. Tez-tez qaytariladigan takliflarga nisbatan esa: *“Bu kechani oilamga bag‘ishlamoqchi edim”* deb javob berish mumkin. Bu sizni taklif qilayotgan kishini haddan ziyod ortiqcha takliflar oiladagi umr yo‘ldoshlardan biriga xush kelmayotganini anglashga imkon beradi.

Mehmondorchilikda ayollar sumkalarini qayerga qo‘yishlari lozim? Eng yaxshisi pardoz stoliga qo‘ygan ma’qul. Dasturxon atrofida tizzaning ustida halaqit berishi mumkin, o‘rindiqning suyanchig‘ida – tushib ketishi tayin. Agar kechki ovqatda to‘rt-olti kishi uchrashsa, to uy bekasi joylarni ko‘rsatgunga qadar kutib turganlari ma’qul. Ko‘pchilik bo‘lgan kechada o‘zingiz istagan joyga o‘tiring.

Taklifni qabul qilishda: *“Yana kim keladi?”* deb so‘rash nojoiz. Zarur bo‘lsa, taklif qilayotgan kishining o‘zi mehmonlar tarkibi haqida aytishi mumkin. Bunday kechalarda istalmagan tanish bilan uchrashishga sabab bo‘lishi tabiiy. Nima ham qilardik, ko‘rmaslikka olish, u bilan ko‘rishmaslik – mezbonlarni xafa qilishi mumkin.

Mehmonda ketma-ket chekish yaxshi emas. Sigaret kulini faqat kuldonga tashlash lozim. Parishonxotir kashandalarning bu haqida yodidan ko‘tarilib, yerga tashalgan kulni mezbonlar ko‘rib asabiylashishlari mumkin. Mehmonda ekansiz, yaqin oynaga qarayverish, kvartirani baholayverish, ayniqsa, tanqidiy mulohazalarni aytish odobsizlikdir. Hadeb yon-veriga qaravermasdan, uy egasiga bir og‘iz shirin so‘z aytish mehmonning vazifalaridan biridir. Nima va qancha deb jihozlarni tekshiraverish, ularni olib tomosha qilish, uning markasi bilan qiziqish yaramaydi. Bolalarni faqat maxsus aytilgan holatdagina olib borish maqsadga muvofiq. Mehribon ota-onalarning bolalarini ko‘pchilikka ko‘z-ko‘z qilishdan tiyilishini maslahat beramiz. Qadimgi odatlarga ko‘ra, mehmon o‘zi bilan biron-bir qarindoshini yotib ketishi uchun olib kelar edi. Qoidaga asosan buni faqat mezbonni ogohlantiribgina amalga oshirish mumkin. Va umuman yo‘lda uchragan tanishingizni olib kelmang – bu mezbonga yoqmasligi tayin, chunki tarbiya

ko‘rgan kishilar hech qachon to‘g‘ri kelgan joyga taklif qilsa boravermaydilar. Agar u yerda siz biron narsani sindirib yoki buzib qo‘ysangiz, uning qiymatida pul taklif etmagan ma‘qul. Undan ko‘ra shunga o‘xshash jihozni olib bergan yaxshi. Buni biron tadbirlarda sovg‘a sifatida taqdim etish bilan amalga oshirish mumkin. Buzilgan narsani o‘zi bilan tuzatgani olib ketish mumkin, ammo yillab uyda yotishi uchun emas.

Agar jamoat ikki guruhga bo‘linsa, er bir guruhga, ayol ikkinchi guruhga qo‘shilgani yaxshi. Ammo davrani er yoki ayol orqali xursandchilik qilishga yo‘l qo‘ymang. Ba‘zi odamlar o‘zining “*yarimtasi*” bilan jamoatni xursand qilish uchun maqtanishni xush ko‘radilar. Oxir-oqibat buning aksi bo‘lib chiqadi. Jamoa zerikadi, “*garovga*” aylangan rafiqqa o‘zini noqulay his qila boshlaydi. “*Ayolim yoshlardek kiyinib olgan*” kabi hazillar yoki “*Karamni yema, bunday jigari bilan...*” kabi tanbehlar farosatsizlik belgisidir. Er-xotinlardan birining ketish niyati bo‘lsa, ikkinchisi ham so‘zsiz o‘rnidan turishi lozim. Turli bu boradagi munozaralar o‘rinsizdir va bunday turdagi bahslar guvohlarsiz amalga oshgani ma‘qul.

Mehmonda taomdan voz kechish yaramaydi, har qanday taomni so‘zsiz qabul qiling. Diyeta saqlaydiganlarning umuman kechki ovqatga bo‘lgan taklifni qabul qilmasliklarini maslahat beramiz. Ammo kelgan ekansiz, idishga ozgina olib, uni emaslik ham mumkin, lekin buni hamma bilishi shart emas. O‘zingizni muammolaringiz o‘zingizga havola.

Issiq taomdan voz kechish mumkin, ammo faqat aniqlik bilan – “*Rahmat, hozir emas*” degan so‘zlarsiz, chunki uy bekasi aynan siz uchun taomni issiq saqlab turishga yoki stolda qoldirishga majbur bo‘ladi. Bunday tarzda faqat sovuq gazak yoki dissertdan voz kechish mumkin, bunda ular stolda turishi mumkin va uy bekasining maxsus diqqatini talab qilmaydi. Agar taomdan voz kechish imkoni bo‘lmasa, spirtli ichimlikdan voz kechish mumkin. Mashinani o‘zingiz haydashingizni bahona qilishingiz mumkin. Yoki jigarni sabab qilsangiz ham bo‘ladi. Mehmon hech bo‘lmasa bitta taomni maqtashi lozim. Bu taomni qanday tayyorlanishini so‘rash – uy bekasiga ma‘lum ma‘noda xushomaddir; ammo agar buni aytishni istamasa, sirni saqlashida da‘vo qilmang. Taomdan so‘ng darhol tashakkur bildirilmaydi. Agar uy bekasi kechki ovqat tugaganini bildirsa, hamma turib boshqa xonaga kiradi yoki shunchaki dasturxondan turadilar. Kechki ovqat tugagan zahoti ketish yaramaydi, ayniqsa, agar uy bekasi oshxona va mehmonxona o‘rtasida xizmat bilan band bo‘lsa. Bunday holatlarda uy bekasi faqat kechki ovqatdan so‘nggina mehmonlar davrasiga qo‘shilishiga imkoniyat topiladi – bu uning huquqi. Ammo shunday vaziyatlar bo‘ladiki, ketishga to‘g‘ri kelib qoladi. Unda mehmon mulozamat bilan mezbonga vaqtli ketish sababini tushuntirishi lozim. Agar odam ko‘p bo‘lsa, uy egasidan boshqa hech kim bilan xayrlashmasa ham bo‘ladi. Bu Angliyadan tashqari hamma yerda “*Inglizcha ketish*” deb, Angliyaning o‘zida esa “*Fransuzcha ketish*” deb nomlanadi.

Avvalambor, xayrlashish, so‘ng kiyinish lozim, aksini qilmang. Ketish oldidan, mehmonlar mezbonga tashakkur aytadilar, ularga javoban mezbon “*Sizga ham kelganingizga rahmat*”, deydi.

Mehmonda qancha vaqt bo‘lish mumkin? Aniq bir holat yo‘q. Lekin sizni bir piyola choyga taklif qilishgan bo‘lsa, shu bilan cheklangan ma’qul. Kechga borib uy egalarining boshqa rejalari bo‘lishi mumkin. Kechki ovqat umumiy kayfiyatga qarab yarim kechagacha cho‘zilishi mumkin. Asosan, mezbonlarning qanchalik charchashiga e’tibor berilishi lozim. Biz kirgan xonada o‘chirilgan televizorni ko‘rsak ham, uni yoqishni mezbondan talab qilmasligimiz joiz. Bundan mezbonlar biroz suhbat qurishni istaganlari uchun ham mehmon chaqirishganini fahmlasa bo‘ladi. Ba’zida aynan shu payda juda qiziqarli ko‘rsatuv bo‘lishini gap orasida aytib o‘tish mumkin, ammo bunga mezbonlar ro‘yxush bermasalar, indamagan ma’qul. Agar televizor yoqilgan bo‘lsa, uning yomon ko‘rsatishi-yu, xonandaning kiyinishi va boshqa narsalarni tanqid qilib ketish yaxshi emas, bunda mezbonning aybi yo‘q. Ko‘rsatuv me’dangizga tekkan bo‘lsa-yu, boshqalar uni qiziqish bilan ko‘rayotgan bo‘lishsa, yoki aksincha,, hamma ketishga chog‘langan bo‘lsa-yu, siz kinoni oxirigacha ko‘rib olay deb tursangiz, noqulaylik tug‘iladi. Kechki tanovul paytida doim televizorga qarayverish yoki ekranga qadalib o‘tirish yaramaydi. Ayniqsa, uy egalari ovqatlanib turgan paytda o‘rnidan turib ketib, televizorni oldiga o‘tirib olishdan yomoni yo‘q.

Tasodifiy tashrif

Ishlar va majburiyatlarga to‘la bo‘lgan bu zamonaviy dunyoda kutilmagan tashriflar biroz bezovtalik uyg‘otadi. Shuning uchun tasodifiy tashriflar zarurat nuqtai nazardan amalga oshiriladi. O‘zimizni o‘zimiz mezbonning tavozeligi bilan aldamaylik – ularning boshqa ilojlari yo‘q. Kirib, gaplashib, tez chiqib ketamiz. Balki oilaviy bo‘lgan, kechki ovqatga qolish taklifini qabul qilmaymiz.

Uy egalarining qanday harakatlari orqali vaqtida kelmaginimizni bilish mumkin? Ko‘zga tashlanadigan yuzdagi ishoralardan tashqari kuzatuvchan odam e’tiborini tortadigan vaziyatlarni ko‘rishi mumkin: mezbon stolni bir chetiga o‘tirdi, bilmagan holda shippakini qimirlatib o‘tiribdi. Uy egasi sabr bilan bizni gapirishga qo‘yib beradilar, ammo unga diqqat qilmaydilar. Savol berishmaydi. Agar oxirgi paytda *“hol qolmagan”* dan shikoyat qilishmasa, suhbat uchun mavzu qidirishmaydi. Negadir choy qo‘yishni *“unutadilar”*. Uy egasi sigaretni tugatmasdan ikkinchisini chekishga tushadi. Xayrlashishni boshlasangiz, uy egalariga *“jon”* kiradi va samimiylik bildiradilar. Bu holat bizni chalg‘itmasin, shunchaki, uy egalarini vijdoni qiynala boshlaydi. Ushbu hissiyot ketishingizdan paydo bo‘lgan quvonch bilan uyg‘unlashib ketadi va munosabatda iliqlik paydo bo‘ladi. Agar biz ikki marta taqillatib yoki qo‘ng‘iroq qilsagu, hech kim ochmasa, *“bostirib”* kirish shart emas. Aksincha,, uy egalari bor-yo‘qligini tekshirib o‘tirish nojoiz. Iloji boricha chaqirilgan joyga borgan ma’qul.

Dasturxon tuzash, oilaviy bayramlar

Inson paydo bo‘libdiki, rizqi bilan, taom iste’mol qila boshlanibdiki, dasturxon bor. Dasturxon aziz, muqaddas, rizq-ro‘z manbai sifatida ko‘zga surtilgan. Dasturxon odobi, taom yemak qonun-qoidalari ham xalqimizda azaldan mavjud. Uydami, mehmondami, kuniga uch-to‘rt mahal dasturxon yoziladi.

Dasturxonlar ham joyi, odami, mavsumi, ma'rakasi, xonasiga qarab, katta-kichik, rang-barang, odmi-oxorli bo'lishi mumkin. Dasturxon taomi bilan ulug'. Dasturxon ustiga, odatda, birinchi bo'lib non qo'yiladi. O'zbeklar tandir nonni ko'proq iste'mol qilishadi, u dasturxonga juft qo'yiladi. Dasturxon etiketi ham qadimiy bo'lib, kishidan muayyan an'analarni yaxshi bilishni talab qiladi. Dasturxonga hamma qo'lini yuvib keladi. Dasturxon yozilganda nonni, taomni birinchi bo'lib oilaning kattasi boshlab beradi. Dasturxon atrofida chiroyli gaplarni gapirib o'tirish kerak. Taom yemakning yakuni bo'lgach odat bo'yicha shukrona aytiladi. Ovqatdan keyin ham qo'l yuvilishi shart. Oilaviy bayramlar ham shu oilada yashovchi kishilarning turmush tarzi, hayotiga bog'liqdir.

Dasturxon did bilan yasatilgan va o'tiradigan joy qulay bo'lsagina ovqatdan lazzat topa olish mumkin. Yozilgan dasturxon doimo ozoda bo'lishi kerak. Dog'li dasturxon ishtahani bo'g'adi. Dasturxonga idish-tovoqlarni qo'yishda ularning tusi dasturxon rangiga mos tushishiga ham e'tibor berish lozim.

Oshxona jihozlari

Taomlar xilma-xilligiga qarab, asosiy oshxona jihozlari turlicha bo'lishi mumkin. Stolda servirovka uchun mo'ljallangan jihozlardan tashqari oshxona jihozlari bo'lib, ular quyidagilardan iborat: alohida qoshiqlar, sanchqilar, qisqichlar. Ovqat vaqtida foydalaniladigan asboblar-pichoq, sanchqi, qoshiq va boshqalardan eng ko'p ishlatiladigani pichoq, sanchqi, sho'rva qoshig'i, disert qoshiq va choy qoshig'idir. Ovqat vaqtida foydalaniladigan idish va buyumlarning hammasi juda ham toza va benuqson bo'lishi lozim. Dasturxon bezashning ma'lum qoidasi bor. Dastlab, stoldagi likopchalar to'g'ri chiziq bo'yicha terib qo'yiladi. Asosiy likopchalarning chetlari hamda pichoq va sanchqilarning soplari stol chetiga yetib yoki 1-2 sm yetmay turadi. Barcha asboblar qo'l yetadigan joyda turadi; oldin ishlatiladigan buyumlar likopchadan nariroqqa, olish qulay joyga qo'yiladi. Non qo'yiladigan idish (agar kesiladigan non turlari bo'lsa) asosiy likopchani chap tomoniga, stol chetiga yetkazmay qo'yiladi.

Pichoqlar asosiy likopchani o'ng tomoniga tig'ini likopcha tomoniga qaratib, sanchqi esa chap tomoniga, dasturxonni teshib yubormasligi uchun uchini yuqoriga qilib qo'yiladi.

Qoshiqlarning botiq tomoni yuqoriga qaratib qo'yiladi. Likopchani orqasidagi sho'rva qoshig'i bilan desert qoshiq stol chetiga parallel yotishi, ularning sopi o'ng tomonga qaratilishi lozim. Sho'rva qoshig'ini likopchani o'ng tomonidagi pichoq yoniga qo'yish mumkin.

Har xil meva suvi va ichimliklar uchun maxsus tor stakanlar yoki bakallar qo'yiladi.

Foydalanish qoidalari:

- umumiy taomdan o'z idishiga katta qoshiq va sanchqi yordamida olinadi: qoshiq o'ng qo'lda, sanchqini chap qo'lda ushlanadi;
- sanchqi yordamida ovqat qoshiqqa olinadi, qoshiq bilan esa u ushlab turiladi yoki qayla olish uchun ham ishlatsa bo'ladi;
- sous va sho'rvalar o'z kosasiga maxsus cho'mich yordamida quyiladi, bunda dasturxonga to'kib yubormaslik uchun juda ehtiyot bo'lish

lozim (o‘zbek xonadonlarida sho‘rvali, ovqatlar hammaga alohida kosalarga quyib uzatiladi);

- desert jihozlar bilan gazak hamda shirin pishiriqlar yeyiladi. Ular kichik hajmga ega bo‘lgan pichoq, sanchqi va qoshiqlardir;
- salatlarni uchun maxsus jihozlar, kofe qoshiqchalari, qand qisqichlari, tortning kurakcha va qisqichlari – bularning hammasi asosiy jihozlarni to‘ldiradi;

Salfetka – sochiq shakl–shubhasiz stol servirovkasidir. Axir ularsiz stoldagi ozodalik hamda batartiblikni ushlab bo‘lmaydi. Bundan tashqari, yaxshi dazmollangan, chiroyli taxlangan sochiqlar, stolga ziynat qo‘shadi. Sochiqlarni o‘rashda turli usullar mavjud, lekin biz qo‘limiz kamroq tegishi mumkin bo‘lgan va yozilganda g‘ijim ko‘rinish kasb etmagan, oddiy hamda qulay uslubni ko‘proq tavsiya etamiz. Stolni nonushtaga yoki tushlikka tayorlashda, odatda salfetkalar to‘rtga bo‘lib, uchburchak shaklida yarmidan buklab, so‘ng ruletga o‘xshab o‘raladi, bu esa unchalik qiyinchilik tug‘dirmaydi, tantanali kechki ovqat yoki tushlikka esa nisbatan murakkabroq taxlashlar – yelkan, qalpoqcha, sham va b. shakllarda o‘raladi. O‘ralgan sochiqlar har bir mehmonning gazak uchun mo‘ljallangan kosasiga qo‘yib chiqiladi. Sochiqlarni qog‘oz salfetkalar bilan almashtirish mumkin, o‘z-o‘zidan ma‘lumki, tejamkorlik maqsadida ularni qismlarga kesmalik lozim.

Sochiqlardan to‘g‘ri foydalanish usuli. Stolga o‘tirgandan so‘ng, kosada juda chiroyli qilib o‘ralgan oppoq sochiqni ko‘rgan ba‘zi odamlar, uni oldida o‘zini **biroz** iymانبroq tutadilar. Ba‘zida uni pichoq, sanchqi, qoshiq kabi jihozlardek zarur ekanligini, odamga tanovul paytida yemak uchun yordamchi vazifasini o‘tashga mo‘ljallanganini bilmay, sekingina bir chetga olib qo‘yishga harakat qiladilar. Yuqorida aytilgandek, yaxshi dazmollangan va me‘yorida kraxmallangan, chiroyli taxlangan sochiqlar shubhasiz stolni bezaydi, servirovkani boshqa narsalari bilan birga ularni yanada chiroyli ko‘rsatadi. Salfetkani asosiy vazifasi kostyumni tasodifiy taom tomchilari, to‘kilishlar, ushoqlar tushishi kabi noxush holatlardan saqlaydi. U bilan yana barmoqlar va lablar tanovul mobaynida hamda undan keyin artiladi. Bevosita tanovuldan avval sochiqni yoyib, ikkiga buklab, tizzaga yoyiladi. Sochiqni yoqaga yoki bo‘yinboqqa qistirib olish noo‘rindir. Tamaddi vaqtida tasodifan kir bo‘lgan barmoqlarni e‘htiyotkorlik bilan sochiqni ustidan, tizzadan olmasdan turib artiladi. Lablarni artish uchun esa, ikki qo‘l bilan tizzadan salfetkani olib, uchidan burab, o‘rtasini lablarga tekkaziladi. Lablarni nomigagina salfetka bilan artish xunuk ko‘rinadi. Salfetkani burun artish yoki uni qo‘l kirlanganda qo‘l sochiq qilish, umuman, to‘g‘ri kelmaydi. Stolga o‘tirgach jihozlarni yaxshilab nazardan o‘tkazib, biron narsa topib olgach, uni salfetka bilan tozalashga tushish yaxshi emas. Bu bilan siz uy egalarini orasta ekanliklariga gumoningiz borligini bildirib, ularni ranjitasiz. Ovqatlanib bo‘lgandan so‘ng sochiqni avvalgi holatga keltiraman deb, uni ishtiyok bilan taxlashga kirishib ketmang, balki batartiblik bilan kosaning o‘ng tomoniga qo‘yib qo‘ying. Stulning suyanchig‘iga yoki o‘rindiqa sochiqni tashlab qo‘yish ham yaramaydi. Agar tasodifan sochiq tizzadan polga tushib ketsa, tashvishlanmang:

tozasini berishni iltimos qiling, zero poldan olingan salfetka bilan foydalanish mumkin emas.

DASTURXON TUZASH **Norasmiy tushlikdagi dasturxonni tuzash**

Dasturxon

Oppoq dasturxon barcha tanatanli marosimlar va kechalar uchun mo'ljallangan, uning xususiyati shundaki, har qanday rangdagi idishlar va gullar chiroyli ko'rinish kasb etadi. Atirgullar, billur bokallar, kumush shamdonlar va qadimgi forfor, yaxshi saqlangan vino quvonchli damlar uchun kerakli bo'lgan muhitni yaratib bera oladi. Bahor kayfiyatini paydo qilishda oq kashta bilan tikilgan och-yashil yoki havo rang, pushti tUSDagi nafis rangli dasturxonlar qo'l keladi. Landish, lola, narsiss, giatsinta, krokuslar va boshqa bahor gullari unga yanada chiroy beradi. Quyoshga o'xshash jazirama va issiq yozda oq yoki sariq rangdagi kashtali sariq tUSDagi nafis dasturxonlar to'g'ri keladi. Stolni o'z bog'ingizdagi gullar, savatchadagi mevalar, bug'doy tolalari – bu yilning ramzi sifatida bezash mumkin. Kuz fAslida, n ma'yuslik va osoyishtalik nafasi ufurib turadi, yilning bu fAslida, ehtimol oq yoki havo rangdagi dasturxonlar to'g'ri keladi, uni mevali taomlar hamda kuzgi barglardan yasalgan guldastalar bilan bezatish mumkin. Gullarni stolning o'rtasida turishi shart emas, ular tegishli guldonlarda eng qulay joylarga qo'yiladi. Gullar ovqatni va qarama-qarshi o'tirgan odamlarni to'smasligi lozim. Bugungi kunda dasturxon bezashning maxsus qoidalari yo'q. Bu yerda uy bekasining didi muhim rol o'ynaydi. Dasturxonning oqilona, maqsadga muvofiq qilib bezatilishi yaxshi hisoblanadi, lekin bu bilan qimmatbaho idish-tovoqlarni, nafis shishadan bo'lgan va billur qadahlarini hamda kumush qoshiq sanchqi va pichoqlarni ko'z-ko'z qilish, qisqasi, maqtanish odobsizlik hisoblanadi.

Norasmiy tantanali tushlik

Jihozlar qanday bo'lmasin, ular batartib yozilgan oppoq dasturxon chetidan bir qarichda joylashadiki, unda mehmonlarning joyi o'rtasidagi masofa baravar bo'lishi lozim. Salfetka kichik kosaga qo'yiladi; agar darhol gazak qo'yilgan bo'lsa, unda salfetka sanchqidan chaproqqa sanchqini yopib yubormagan holda qo'yiladi. Shunday kosalarning chekkalari ham jihozlarni yopib qo'yimasligi lozim. Stol bezatishda qolgan narsalar, stolning hajmi, taklif qilingan mehmonlarning soniga ham bog'liq. Masalan, katta bo'lmagan doira shaklidagi stolga agar go'sht va sabzavotli taomlar tortilishi taqozo etilsa, unda stol bezaklaridan voz kechishga to'g'ri keladi. Taomlardan tashqari bunda stolga faqat shamdon qo'yish mumkin. Shamlar chiroqlarni o'chirib yoqiladi, o'tirganlarning ko'zlaridan baland bo'lmasligi lozim (shamdonlar istalgan xona uchun ziynat vazifasini o'taydi, kerak bo'lsa, ularni yoqish ham mumkin.) Odatda tushlik uchun zarur bo'lgan barcha jihozlar qo'yilib, ular bilan birga disert jihozlarini ham qo'yish mumkin. Birinchi holatda disert sanchqilar va qoshiqlar yoki faqat qoshiqning o'zi kosadan oldin

qo'yiladi. Norasmiy tushlikda to'rtta taomdan ortiq taom bo'lishi kamdan-kam uchragani uchun, odatda, ikkitadan pichoq – bittasi gazak uchun (agar oldindan rejlashtirilgan bo'lsa), boshqasi esa – go'sht uchun beriladi. Pishloqli salat uchun esa maxsus pichoq zarur. Jihozlarni kosaning o'ng va chap tarafidan ketma-ketlikda chekkadan markazga qarab shunday joylashtirib chiqiladiki, birinchi taom uchun kerakli bo'lgan pichoq va sanchqilar kosadan uzoqroq joylashtiriladi. Odatda, ikkita sanchqi – bittasi go'shtga, ikkinchisi salat uchun mo'ljallab qo'yiladi, ammo uchtadan ortiq bo'lmasligi lozim. Salat uchun mo'ljallangan sanchqi kosaga yaqinroq qo'yiladi; agar salat gazak sifatida tortilsa, tabiiyki, sanchqi ham birinchi qo'yiladi. Norasmiy tushliklarda muz bilan sovuq kofe yoki choy beriladi. Uy egasining xohishiga ko'ra choy yoki kofe tushlikning oxirida chashkachalarda tortiladi. Muz bilan qoshiqcha pichoqdan o'ngga qo'yiladi. Sovuq kofega qaymoq bilan qand tortiladi. Yaxshisi, choyga avvaldan shakar va limon qo'shib, uni muz solingan stakanlarga to'g'ri idishdan quygan ma'qul. Sho'rva va meva qoshiqlari stolga pichoqlarning o'ng tomonidan qo'yiladi. Agar issiq kofe yoki choy tashkillashtirilsa, unda kofe yoki choy qoshiqlar chashkani kosasiga, o'ng tarafidan ushlagichini o'ngga burib uzatiladi. Stolga yana sariyog' uchun kosalar hamda pichoqlar ham qo'yiladi, bunda pichoqni turlicha qo'yish mumkin: ko'ndalang holda kosaning tepa qismiga, xo'randaga tig'i bilan qaratilgan holda qo'yiladi, kosaning tepa qismiga uchini markazga qaratgan holda joylanadi, ba'zida esa qolgan pichoqlarga parallel, tig'i chapga qaratib qo'yiladi.

Norasmiy stolga qo'yiladigan tuzdon va murchdonlar turlicha bo'ladi – yog'ochdan, shishadan qilingan uksus, garmdori, murch va boshqa ziravorlar uchun mo'ljallangan idishlardir. Agar stol juda katta bo'lsa, tuz va garmdori har bir emas, oralab qo'yiladi. Buning uchun unchalik katta hajmga ega bo'lmagan shisha, billur, keramika va farfordan foydalaniladi. Tushlikdan oldin ularni qayta to'ldirib, qoshiqlarni qo'yib qo'yish kerak. Albatta, agar ular shaxsiy bo'lmasa. Shuni yodda tutish lozimki, kumush qopqoqli tuzdonni har foydalanganda qopqog'ini tozalash lozim. Aks holda, tuzdonning teshiklari to'lib qoladi va mehmon kosasidagi tuz u istagandan ko'ra ko'payib ketishi yoki umuman tuz bo'lmasligi mumkin. Mehmonlar orasida chekadiganlar bo'lsa, unda norasmiy tushlikda ular stol oldida chekishlari mumkin. Har bir jihozga qo'shib bittadan kuldon qo'ysa ham, yoki katta bitta kuldon qo'ysa ham bo'ladi. Garchi kuldon bilan gugurt qo'yilgan bo'lsa ham, uy bekasiga, odatda, stolda chekishni taklif qilishmaydi. Chekuvchilar o'zlari istagan sigaret markasini tanlab olishadi degan holat nazarda tutiladi. Chekishni taklif qilmas ekan, uy bekasi stol atrofida chekishdan o'zini tiyishni afzal ekanligiga shama qiladi. Hozirgi kunga kelib chekmaydigan soni kamayib bormoqda, shu bois ular atrofdagilarga e'tibor berishlar lozim.

Ochiq havodagi mehmondorchilik

Taomni tayyorlash uchun yyetarli masalliq'larga ega bo'lgan taqdirda uydan tashqarida toza havoda ham mehmonlarni kutsa bo'ladi. Buning uchun esa mehmonlar ko'z oldida tayyorlangan ishtaha qo'zg'atadigan bu taomni qulay sharoitda tanovul qilishlari uchun yaxshi joy topishning o'zi yetarli. Biror-bir

daraxtning soyasiga to'g'irlab dasturxon yoziladi. Dasturxonning rangi dilni yoritadigan tusdaxisini tanlash lozim. Bir necha savatchalar qo'yiladi (birida jihozlar, ikkinchisida ko'proq salftka-sochiq) kosa va bokallar qo'yiladi. Bog'dagi mehmondorchilik yog'li taomlarni istisno qiladi, odatda, sabzavotlar idishda assorti hamda sovutilgan meva va ichimliklar beriladi. Mehmonlar o'zlariga o'zlari xizmat ko'rsatadilar, likopni qo'lda tutadilar va qulay joy topib, turib yeydilar.

Dala hovlida biron qabulni tashkillashtirar ekansiz, shahardagi joylar rangi uyg'unligini tabiat ranglari ta'minlashini ham nazarda tutish kerak. Chinnini bu erda rangli sopol, shishani esa – yorqin rangdagi plastmassa qoplaydi. Dala hovlidagi o'choq – bularning hammasi ochiq havoda pishirladigan tovuq, o'rdak yoki boshqa milliy taomlar tayyorlanadigan asosiy kerakli ashyo sanaladi.

Dala hovlida stolni uydagidek tuzatishmaydi, dasturxon oddiyroq bezatiladi, biron narsa etishmasa mehmonlar sizni kechirishadi, stoldan qo'llari bilan biror narsani olishsa esa, siz ularni kechirasiz. Dasturxon atrofidagi mehmondorchilik va suhbat oddiy va yengil bo'ladi.

Biz dala hovlida bo'lsa ham tanatanani yaxshi qilib o'tkazgimiz keladi. Masalan, agar siz tug'ilgan kun yoki to'yingizning yilligini dala-hovlida nishonlamoqchi bo'lsangiz, albatta, mehmonlar yaxshiroq narsalar umidida bo'ladilar. Taomlar ro'yxatini ular xursand bo'ladigan, uyda o'tirmasdan keladigan darajada qilish ham – san'at. Shunday dasturxon solingki, uning chetidagi kashtalari tabiatga monand bo'lsin – va bog'dagi yozgi stol yashnaydi.

Mehmonlarni kutib olishga qurbingiz yetadigan darjada taklif qiling. Taomning xushbo'y isi va toza havo ishtahani ochib yuborishini yodda tutish kerak. Dasturxonga oldindan chiroyli salat, pishloq, turli shirin pishiriqlar, mevalarni hamda bokal to'la ichimliklarni qo'ysa bo'ladi. Dala hovlidagi mehmondorchilik – murakkab taomlardan ko'ra yaxshi kayfiyat afzal bo'ladigan, yozgi kechalarning sehri va chiroyli musiqaning ovozi sizning tashvishingizni ko'taradigan, oliy qoidalardan voz kechilgan qabuldir.

Stolni bezash (servirovka) san'ati

Stolni bezaganda uchtdan ortiq vilka yoki pichoqlarni qo'yish maqsadga muvofiq emasligiga e'tiborni jalb qilish lozim (har bir taomga unga mos holda

alohida anjom qo'yiladi). Qolgan pichoq, vilka va boshqa kerakli anjomlar zarur bo'lganda taom bilan birga beriladi. Vilkalar likopchadan chapda, taomlar tortilishi tartibida quyiladi. Likopchadan o'ngda yaxna taomlar uchun pichoq, osh qoshiq, baliq uchun pichoq va katta osh pichoq qo'yiladi.

Bokallar quyidagi tartibda o'ngdan chapga qarab qo'yiladi: oq vino uchun, qizil vino uchun va suv uchun bokal.

Stol bezatilganda 3 turdagi idishlar to'plami ishlatiladi, ya'ni issiq ovqat to'plami, choy va dessert (shirinliklar) uchun to'plamlar.

Idishlar to'plamlari tayyorlangan taomlarga qarab farqlanadi.

Melxiordan ham kumushdan qilinadigan idish-anjomlar tayyorlanadi, ammo u kumushga qaraganda nisbatan arzon narxda bo'ladi.

Billurdan grafinlar, ryumka, tuzdon, stakan, likopcha, shakardon, murabbo va mevalar uchun vazalar tayyorlanadi.

Idishlarning asosiy qismi chinni yoki fayans moddasidan tayyorlanadi. Ulardan likopcha, chashka, souslar uchun idishlar yasaladi. Fayans chinni kabi nisbatan nozik bo'lmaydi.

Har qanday tushlikda, odatda, asosiy qoidalarga rioya qilinadi. Avvalambor dasturxondagi likopchalardan uzoqroq joylashgan qoshiq va sanchqilardan foydalaniladi, so'ng keyingilariga o'tiladi. Asosiy taom anjomlari likopchaga yaqin qo'yiladi. Sanchqilar likopchanning chap, pichoqlar o'ng tarafiga joylashtiriladi. Barcha taomlar doimo dasturxonda avvaldan mehmon oldiga qo'yiladigan likopchanning ustiga qo'yiladi.

Choy va qahvali nonushtada, odatda, tamaddi uchun mo'ljallangan likopcha va asboblari shirinlik yoki qovurma pishiriq uchun maxsus likopcha va pichoq qo'yiladi. Issiq ichimlik qo'yilgan idishga qo'shimcha tarzda choy qoshiq beriladi.

Agar tushlikka asosiy taomlardan biri, sho'rva va shirinlik tortiladigan bo'lsa, unda likopchani o'ng tarfiga qoshiq yoniga issiq ovqat uchun mo'ljallangan pichoq qo'yiladi. Chap tomondan esa issiq taom uchun sanchqi joylashtiriladi. Shu bilan birga, non va non pichog'i solingan likopcha ham chap tomonga qo'yiladi.

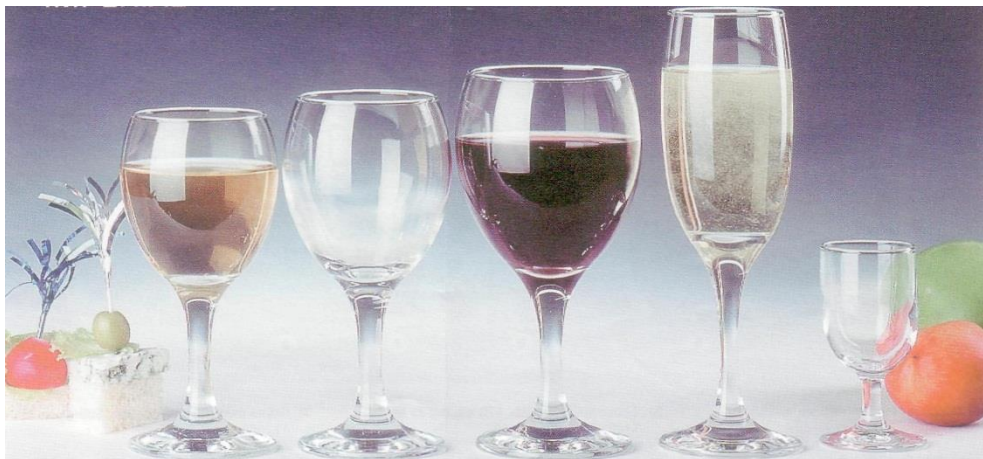
Agar tushlikka sho'rva beriladigan bo'lsa, uni maxsus idishda, odatda, dasturxon ustida turadigan mehmon likopchasiga qo'yiladi. Bunda qoshiq o'ng tomondan joylashtiriladi.

Agar tushlikka baliq yoki umuman go'shtli taom tortiladigan bo'lsa, unda mehmonga baliq va go'sht uchun qo'llaniladigan qoshiq va pichoqlarni taklif qilish lozim.

Choy va qahva uchun piyola yoki qahva idishdan tashqari tamaddi uchun likopcha, sanchqi va pichoqlar zarurat nuqtai nazaridan beriladi.

Fujer – sharbat va mineral suv uchun

Bokal – shampan vinosi uchun

Lafit ryumkasi – qizil vino uchun

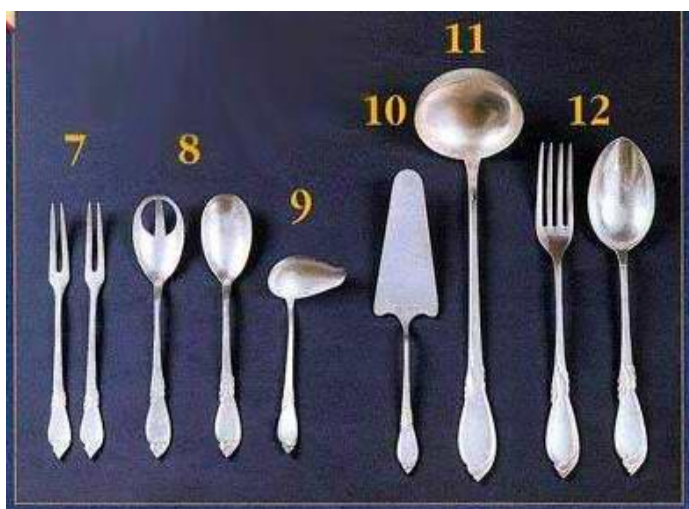
Reeyn vey ryumkasi – quruq oq vino uchun

Madern ryumkasi – o'tkir vino uchun

Aroq ryumkasi – aroq uchun

1. Oshxona anjomi – dasturxonga tortiladigan birinchi va ikkinchi ovqatlar uchun mo‘ljallangan.
2. Desert anjomi tort va pirojniy uchun sanchqi, muss va pudinglar uchun qoshiqcha hamda qahva uchun choy qoshiq.
3. Shakar uchun qoshiqcha.
4. Pishloq uchun pichoq-sanchqi – agar pishloq bo‘lakcha tarzida berilsa ishlatiladi.
5. Yog‘ uchun pichoq.
6. Baliq anjomi – issiq baliq taomlari uchun foydalaniladi.

7. Go‘sht uchun sanchqi.
8. Salatlar uchun komplekt.
9. Sous uchun qoshiq.
10. Pirojniy va tortlarni olish uchun kurakcha.
11. Cho‘mich.
12. Likopchalarga taomlarni solish uchun anjomlar.

Vinolar (sharoblar)ni tortish tartibi

Faqatgina vinolarni tortish usullari turli-tumanligidan tortiladigan taomlar turi va stolni bezash etiketining naqadar boyligi va nozikligini bilish mumkin.

Vinolar stolga sovutilgan, isitilgan yoki sovuq holda tortiladi. Sovutilgan holda shampän vinosi, isitilgan holda burgön yoki lafitlar tortiladi. Qolgan vinolar sovuq holda tortiladi.

Rasmiy qabullarda spirtli ichimliklar klassik sxema bo'yicha tortiladi. Go'shtli taomlarga – qizil vino, baliqli taomlarga — oq vino. Barcha qizil vinolar uncha sovuq bo'lmagan holda tortiladi, shampän vinosi muz to'ldirilgan metal vazada tortiladi va mehmonlarga quyib berishdan oldingina vazasidan olinadi.

Inglizlar choyni sevishi hammaga ma'lum. Choy sut va shakar bilan birgalikda tortiladi. Xitoy choyi ham juda sevib ichiladi.

Xitoyliklarning ovqatlanish etiketi ham murakkab hisoblanadi. Tantanali banketlar o'tkazilgan paytda xitoyliklar maxsus qonun-qoidalarga amal qilgan holda mehmonlarini 10-12 kishidan iborat bir stol atrofiga o'tqazadilar. Taomlar katta likopchalarda tortiladi. Stolni bezash ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, asosan bir xil ranglar majmuasi tanlanadi (ko'pincha ko'k-oq), turli ranglar ishlatilmaydi. Taomlar chiroyli kesilgan mahsulotlardan iborat bo'ladi.

Tushlik oldidan ko'k choy ichiladi, keyin maxsus idishlarda yaxna taomlar tortiladi.

Ho'l mevalar stolga ovqatlanishning boshida tortiladi, ularni qaysi taom tortilishidan qat'i nazar iste'mol qilish mumkin. Baliq butunligicha, boshini eng hurmatli mehmonga qaratgan holda stolga tortiladi. Xitoyliklar ovqatlanish jarayonining o'zidan lazzatlanadilar. Piyolada tortiladigan guruchning tepa qismi sous bilan aralashtirib yeyiladi.

Ovqatlanish yakunida sho'ruva va undan so'ng yana choy tortiladi. Shu tartibdagi ovqatlanish hazm qilish uchun foydali hisoblanadi.

Dasturxon atrofida o'zini tutish

Stol oldida o'zini tutishning qoidalar shundayki, unda kichik doirada qat'i amal qilishi unchalik shart bo'lmagan, lekin ko'pchilik oldida bu qoidalarni buzish mumkin emas bo'lgan talablardan iborat. Mehmonga aytilgan vaqtga borish lozim. 5–10 daqiqa vaqtliroq borish esa undan yaxshiroq bo'ladi. Umuman, olganda, har qanday joyga kechikib borish odobsizlikdir. Doimiy ravishda hamma joyga kechikib boradigan odam atrofdagilar orasida o'z hurmatini yo'qotadi.

Mezbonlar, odatda, kechikkanlarni 15 daqiqadan ortiq kutmaydilar. Mehmon keladigan vaqtda eshik ochiq turishi kerak. Ularni eshik oldida samimiyat va ochiqko'ngillik bilan kutib olish lozim. Mezbon kelganlarni kiyimlar yechishga yordam bermog'i, qo'l yuvganida sochiq tutish kerak. So'ng ular uyga taklif qilinadilar. Agar siz mehmonga kechikib kelgan bo'lsangiz va barcha mehmonlar allaqachon stol atrofiga o'tirgan bo'lsalar ikkinchi xatoga yo'l qo'ymang – ularni aylanib chiqib salomlashib yurmaslik zarur. Faqatgina uy bekasi bilan ko'rishib, kechikkanlik uchun uzr so'rash kerak. Mezbon bunday holatda o'rnidan turmaydi va kechikish sabablarini surishtirmaydi. Mehmonlarni joylariga o'tkazar ekanmiz, ularga qulaylik tug'dirishga harakat qilishimiz lozim. Stolni ayollar uchun erkaklar surib, o'tkazadilar (agar erkak va ayol birga o'tiradigan marosim bo'lsa) Stol

atrofida mezbon ruxsati bilan hamda ayollar o'tirgandan so'ng o'tiriladi. O'zbek mentalitetida esa kattalar va erkaklar o'tirgandan so'ng o'tiriladi.

Mehmondorchilik ustida biror – bir kamchilik sezilib qolsa, “*Ishda edim, qo'lim tegmadi*” degan bahonalar bilan o'zini oqlash to'g'ri emas. Mehmon huzurida bolalar sho'xlik qilsa, ularga tanbeh bermaslik kerak, mehmonning izzat-nafsiga malol kelishi mumkin. Bolalarni mehmon kelishidan oldin yoki boshqa xonaga olib chiqib tartibga chaqirib qo'yish kerak. Bolalar ham yoshligidan shu qoidaga amal qilishga o'rganadi.

Umuman, bolalarni kelgan mehmon bilan ko'rishgandan so'ng yumshoqlik bilan chetlatilgani ma'qul, chunki yosh bola dasturxon atrofida o'zini tutishni yaxshi bilmaydi, sizni va mehmonni noqulay vaziyatga tushirib qo'yadi. Natijada, shirin suhbatga halal, etadi, gurungning fayzi ketadi.

Mehmonni kuzatayotganda ostonada xayrlashish bilan chegaralanmaslik kerak. Mehmonni yaxshiroq kutib ololmaganligi uchun uzr so'ramaslik joiz. Bu takabburlik alomati sanaladi. Mehmondan minnatdorchilik izhor etishini kutib turmay, uning kelganligi uchun tashakkur bildirish lozim.

Yana shuni esda tutish kerakki, quyuuq ovqat mehmonga chap tomondan, suyuq ovqat va ichimliklar esa o'ng tomondan taklif etiladi. Bo'shagan idish – tovoq mehmonning o'ng tomonidan o'ng qo'l bilan yig'ishtirilib, patnisga ustma-ust taxlanadi, qoshiq, sanchqi va pichoqlar likopchalar yoniga sekingina qo'yiladi. Bu vaqtda mehmonlarning yordami talab qilinmaydi. Mehmonning yordami kerak bo'lib qolganda odob va hurmat doirasidan chetga chiqmaslik talab qilinadi.

Uy bekasi ovqatni, avvalo, mehmonlarga tutadi, o'ziga eng oxiri oladi. Mehmonlarni barcha ovqatlardan tanovul qilib o'tirishlari uchun uy bekasi g'amxo'rlik qiladi. Bo'shagan likopchalarni uy bekasi yig'ishtirib oladi, uzoqda o'tirgan mehmonlar bo'sh likopchalarni to uy bekasiga yetib kelguncha qo'ldan-qo'lga uzatishi yoki shu oiladagi qizning qo'lga berishi mumkin. Onasiga qizi va o'g'li yordam berib, bo'sh idishlarni oshxonaga olib chiqib ketishlari mumkin.

Agar oldingizga olib kelingan ovqatni yeyishni istamasangiz, uni olmasligingiz mumkin, lekin bunga odob qoidasiga amal qilgan holda javob berish kerak bo'ladi. Ovqatni, taomlarni taklif etish kerak, ammo majburan yegizish yaramaydi.

Mehmon hamda mezbon oldiga etiket bo'yicha quyidagi talablarni qo'yiladi:

- Mehmon uchun joyning to'ri bu – ularni kamroq bezovta qiladigan hamda ular uchun qulay bo'lgan joydir. Ya'ni, e'tiborli joy uy egasini chap yoki o'ng tomonida ham bo'lishi mumkin.
- Uy bekalari stol chekkasida, ba'zi-ba'zida oshxonadan xabar olib kelish uchun chiqishga qulay bo'ladigan joyda o'tiradi.
- Uchrashuv tashkilotchisi va uy egasining vazifasi mehmonlarda do'stona munosabat va yaxshi kayfiyatni vujudga keltirishdir.
- Stolga o'tirgach, gavdani to'g'ri tutishga harakat qilmoq lozim. Stulda cho'zilmasdan, biroz suyangan holda o'tirgan ma'qul.

- Mehmonlarni yashash tarzi, yoshi, faoliyatiga qarab dasturxon uchun mebel jihozini tanlagan ma'qul: agar xontaxta o'tirishga o'rgangan mehmonlar ko'pchilikni tashkil qilsa, ko'p hollarda qarindoshlarni kutganda, xontaxtada foydalangan yaxshi. Ishxonadan, yoshlar, umuman xontaxta atrofida o'tirishga o'rganmagan mehmonlar uchun stol yaxshi. Albatta, bunda moddiy imkoniyatlar ham nazarda tutiladi. Agar sharoitingiz bo'lmasa, qariyalarga yumshoq kursi taklif qilgan ma'qul,
- Tirsak stolga qo'yilsa, yonveridagilarga xalaqit beradi,
- Likopchaga haddan tashqari egilib ovqatlanilmaydi,
- Sochiqni tizzaga yoyib olgan ma'qul. Qo'l va lablarni qog'oz salfetkalar bilan artgan yaxshi,
- Ovqatlanib bo'lgandan so'ng sochiq stolga qo'yiladi,
- Ovqat uy bekasining o'ng tarafida o'tirgan ayoldan boshlab uzatiladi,
- Ovqatni sizga yoqmagani yoki to'g'ri kelmasligini bahona qilib taomdan voz kechilmaydi. Raddiya zarur bo'lsa, uzoq tushuntirishlarsiz, odob bilan buni bajarish lozim. O'zbeklarda nomiga qoshiqni og'izga olib, tashakkur bildirib qo'yiladi,
- Agar qoshiq yoki sanchqini tushirib yuborsangiz, uni olishga harakat qilmaslik kerak. Boshqa tozasini so'rash joiz. Ovqatlanayotgan paytda sanchqini chap, pichoqni o'ng qo'lda ushlaydilar,
- Kichik barmoqni yuqoriga ko'tarib, qolgan barmoqlar bilan qoshiq yoki shunga o'xshash narsalarni ushlash yaxshi emas. Qoshiqni birovga uzatayotganda o'rtasidan ushlagan holda berish lozim. Qo'ldan olganda esa qoshiqni ushlaydigan joyidan oladi.
- Issiq ovqat yo ichimlik puflab ichilmaydi. Chapillatib yeyilmaydi. Xo'rilatish ham odobsizlik sanaladi. Yaxshi tarbiya ko'rgan kishi ovoz chiqarmasdan, tinchgina, bamaylixotir, shoshilmay va shalpaymay ovqatlanadi.
- Umumiy ovqatdan eng katta bo'laklarni olib yeyish yaxshi emas. Faqat oldidan olib yegan ma'qul.
- Og'izni to'ldirib eyish yoki katta tishlamagan yaxshi. Ovoz chiqarib yemaslikka harakat qilish, og'izni yumib chaynash lozim.
- Dasturxonda siz uchun kerak bo'lgan narsaga cho'zilib intilmay, uzatib yuborishni iltimos qilish lozim.
- Og'zingizni kuydirib olsangiz, ketidan sovuq suv ichib yuborish joiz. Bundan boshqacha harakatlar noo'rin.
- Og'ziga tushgan nobop taom, qanchalik ko'ngilni buzmasin, uni chaynab yutish shart. Imkon bo'lmasa, bildirmasdan undan "qutulish" kerak. Og'izdan faqat baliq qiltanoqlari yoki meva danaklarigina chiqishi mumkin.
- Agar tuzdonda qoshiq topilmasa, tuz pichoqning uchida olib ishlatish mumkin. Bunda pichoq, albatta, quruq va toza bo'lmog'i darkor.

- Ovqatlanish vaqtinchalik to'xtatilganida, qoshiq va sanchqilar kosani ustiga qanday ushlangan bo'lsa, shunday qo'yiladi. Kosaning ustiga ushlagichi bilan bir-biriga parallel qo'yilgan anjomlar kosani almashtirish yoki yig'ishtirib olish mumkin ekanligini bildiradi.
- Uy egasi hammadan oldin boshlab, hammadan keyin ovqatlanishni to'xtatadi. Ayniqsa, agar u oxirgi taom bo'lsa, boshqalar tugatishini kutib turishi lozim.
- Dasturxon ustida chekilmaydi. Agar erkak kishi dasturxondan turishni istasa, ruxsat so'raladi.
- Bayram oldi dasturxon atrofiga faqat yoshi katta bo'lgan bolalarni o'tqazgan ma'qul. Bunda ular barchadan oldin dasturxonga qo'l uzatishlari joiz emas, hamda kattalar boshlab bergandan keyin boshqalarni taklif qilgandan so'ng taomni boshlagan ma'qul.
- Bundan tashqari, kattalar bilan dasturxon atrofida o'tirgan bolalar madaniyatli bo'lgan kattalar kabi umumiy qoidalarga bo'ysungan holda o'zlarini tutishlari lozim.
- Mehmonlar kelgandan so'ng mezbon televizorni o'chirib qo'ygani ma'qul. Faqat ba'zi holatlardagina mehmonlarga barcha yig'ilgunga qadar qiziqarli ko'rsatuvni ko'rishni tavsiya etish mumkin. Mehmonlar bu taklifingizga nisbatan e'tiborsizlik bildirsalar, bu fikrdan qaytgan ma'qul.
- Uy bekasi kunini oshxonada o'tkazmasligi kerak. Oldindan mehmondorchilikka tayyorlanib qo'yish lozim. Mehmonlar bilan biroz o'tirishi darkor.
- Idish yuvishni keyinga qo'yish kerak. Bunday paytlarda unga dugonasi, yaqin qarindoshi yoki turmush o'rtog'i yordam berishi mumkin.
- Uyga mehmonlar tashrif buyurganlarida uzundan-uzun telefon suhbatlarini qurish. Uy egalari dasturxon atrofida nafaqat tashkiliy jihatdan, balki munosabat olib borish jihatdan ham ustamon bo'lishlari lozim.
- Ular biror – bir o'tirganlarning befarosatligi tufayli vujudga kelgan noqulay holatlarga barham bergan holda, hajviyalarni haddan tashqari chegaradan chiqmasligini ham kuzatib turishlari kerak.
- Ular mehmonlarning har biriga alohida e'tibor bilan qarashlari lozim.
- Uy bekasi tomondan tayyorlangan taomni tanqid qilish mumkin emas. Biroq maqtash – shart.
- Dasturxon atrofida kasalliklar va ko'ngilsiz narsalar haqida gapirilmaydi.
- Sizdan uzoqroq joylashib olgan odam bilan suhbat olib bormang, unga yaqinroq o'tirib olish imkoniyatini kutish mumkin.
- Qiziqarsiz va boshqalarga tushunarsiz bo'lgan mavzularni chetlab o'tgan ma'qul.

- Ketishdan avval yaxshi mehmondorchilik va qiziqarli o‘tkazilgan vaqt uchun uy egalariga minnatdorchilik bildirib qo‘yishni kanda qilmaslik lozim.
- Boshqalardan avvalroq turib ketmoqchi bo‘lsangiz, bildirmasdan chiqib ketishga harakat qiling. Uy egalaridan uzr so‘rab xayrlashiladi.
- Mehmondorchilikda yarim tungacha qolib, o‘tirib qolmang. Ayniqsa, agar mezbonlarning farzandlari bo‘lsa.
- Mehmonlar ketgandan so‘ng xonani kuzatib chiqib, imkon qadar tartib bilan yig‘ib qo‘yish lozim.

Qanday va nima yeyish lozim?

Etiket qoidalariga binoan stol atrofida o‘tirgan odam bilagi bilangina stolga tayanishi mumkin. Ayol kishi esa biroz vaqtgagina tirsagini qo‘yishi mumkin. Non ushoqlarini dumaloq qilib olib o‘ynash, yemak jihozlarini o‘ynash, dasturxon uchini o‘rab o‘ynash, oyog‘ini uzatib o‘tirib olish mumkin emas.

Lablarini bo‘yaydigan ayollar og‘izlarini sochiqqa emas, qog‘oz salfetkaga artishlari zarur. Tanovul paytida tirsakni dasturxonga qo‘yib olish yoki boshni kosaga egish yaxshi emas. Boshni sal egib, shu masofada qoshiq yoki sanchqini og‘izga olib kelinadi. Ovqatlanib bo‘lgandan so‘ng pichoq va sanchqini parallel ravishda, ushlagichlarni o‘ngga qaratib kosaga qo‘yiladi. Agar bu jihozlarni keyingi taom uchun ishlatish niyatingiz bo‘lsa, ularni stol ustiga qo‘ygan ma’qul. Agar siz pichoq va sanchqidan foydalanayotgan bo‘lsangiz, unda ularni u qo‘ldan bu qo‘lga olavermasdan, sanchqini chap qo‘lda, pichoqni o‘ng qo‘lda tutish lozim. Qandaydir ichimlik taklif qilingan vaqtda og‘izdagini yutib yuborib, so‘nggina uni ichish lozim. Bundan oldin stakanda yog‘li izlar qoldirmaslik uchun avval sochiq bilan og‘zingizni artib olsangiz yaxshiroq bo‘ladi. Shishadan faqat o‘ziga quyib olish xunuk ko‘rinadi. Shisha yoki grafinni olganda, avval yon tarafda o‘tirganga taklif qilinadi.

Laganda turgan taomning eng yaxshi bo‘laklarini olib eyish nojoizdir. Hadisi sharifda ham: *“Baraka taomning o‘rtasidadir. Bas, taomning o‘rtasidan emas, bir chetidan yenglar”*¹ deb keltirilgan.

Mehmonda suvli ovqatga non botirib yeyishdan qaytaramiz. Etiket bo‘yicha hech qachon idishni “yaltillatib” non bilan tozalab qo‘yish to‘g‘ri kelmaydi. Lekin o‘zbek odati bo‘yicha idishni tozalab qo‘yish savob sanaladi. (ba’zi viloyatlarda idishni ichiga ozgina choy quyib, aylantirib ichib yuborishadi savob uchun). Ammo buni dabdabali tarzda amalga oshirish o‘taketgan madaniyatsizlik. Dasturxonga sigaret bilan o‘tirib bo‘lmaydi, uy sharoitidagi qabullarda esa taomlar tortishning o‘rtasida chekib bo‘lmaydi. Chekishni faqat taomdan so‘ng, o‘zingizga ravo ko‘rishingiz mumkin. Hech bo‘lmagan taqdirda, oxirgi taom va desert o‘rtasida – bunday paytda, odatda, idishlarni yangilab olish uchun qisqacha tanaffus bo‘ladi. Ammo baribir to mezbonlar taklif qilmaguniga qadar o‘zni tiygan ma’qul. Stol atrofida to‘g‘ri o‘tirgan yaxshi, ammo oshirib yubormang, *“xodaga o‘xshab”* o‘tirish xunuk ko‘rinish kasb etadi. Tirsakni,

¹ Ҳожи Муҳаммад Шохмуродзода. “Таомланиш одоби”. Т. “Мовороуннахр” 2005.Б.12

ayniqsa, agar qo'lda yemak jihozlari bo'lsa, stolga qo'ymagan ma'qul. Tanovul qilayotganda biroz egilib yeyiladi, biron narsa ichilayotganda ham xuddi shu alfozda qaddini tutish lozim. Sho'rva ichilayotgan qoshiq o'ng qo'lda ushlanadi va biroz qiyshaytirilib ichiladi. Ba'zi kosalarda tarqatilgan sho'rvalar disert qoshiqda tanovul qilinadi. Ikkinchi taomlar pichoq va sanchqi yordamida yeyiladi. Yemak jihozlari ushlagichni o'rtasidan emas, uchidan ushlagan ma'qul. Pichoqni faqat taomni kesish uchun ishlatish lozim, ammo zinhor uni og'izga olib borishni maslahat bermaymiz. Ba'zi kesish shart bo'lmagan taomlar, masalan, omlet, qovurilgan tuxum, faqat sanchqida yeyiladi. Uni o'ng qo'lda ushlab, tanovul qilish vaqtida chap qo'ldagi non bo'lagi yordamchi tarzda qo'llanadi. Ovqatlanib bo'lgandan so'ng boshqa emasligingizni bildirish maqsadida sanchqi hamda pichoq kosaga bir–biriga parallel ravishda qo'yiladi. Agar siz hali tanovulni tugallamagan bo'lsangiz, unda sanchqi va pichoqni chalishtirgan holda, pichoqni o'ngga, sanchqini chapga qarab yo'naltirgan holda qo'ysangiz bo'ladi. Dasturxon atrofida o'tirganda non idishidan olingan nonni kesmaymiz, balki bo'lakka bo'lib yeymiz. Yog' pichoq bilan sanchqi yordamida bo'lib, biroz yog'ga surtilgan non bilan yeyiladi. Yog'ni ozginagina yog' idishdan kosamiz chekkasiga olamiz. Non bilan nonushtada nisbatan erkinroq bo'lamiz. Non bo'lagiga sariyog' surtib, tishlab yeyish mumkin. Yog' surtilgan non pichoq bilan kesib yeyilmaydi. Nonushta paytida bunda non bo'lagiga kolbasa yoki pishloq qo'yib, ikkiga bo'lib yeyish uchun qulay qilish mumkin. Bunday buterbrodni likopchada sanchqi va pichoqni qo'llagan holda tanovul qilish mumkin. Oilada buterbrodlar yemak jihozlarini qo'llamasdan yeyiladi. Albatta, agar u kichik bo'lsa. Ba'zida buterbrodning kattaligidan yeyish ko'p noqulaylik tug'diradi. Uni kosaga qo'yib pichoq va sanchqini qo'llashdan boshqa iloj yo'q. Jihozlar bo'lmagan taqdirda, salfetaklardan foydalanish mumkin. Quritilgan yoki qotgan nonlarni choyga botirib faqat oila davrasida yeyish mumkin. Tortilgan kolbasa agar tozalanmagan bo'lsa, kosada, sanchqi hamda pichoq bilan tozalanadi. Quruq kolbasa shundoq yeyilaveradi. Yupqa to'nli sosiskani artmasdan yeyish mumkin, ammo qalin bo'lsa, albatta, tozalagan ma'qul. Qovurilgan tuxumni nima bilan berilishiga qarab sanchqi yoki qoshiqcha bilan yeyish mumkin. Sho'rvalar biroz bizni qiynaydi: kosani o'zi tomonga og'dirish lozimmi, yoki o'zimiz kosaga engashishimiz kerakmi... Kosani hech ham o'zimizga og'dirmaymiz, kosada bir sho'rvaning qoldig'i shunday qolaveradi. Oilaviy sharoitda kosani sal o'zimizdan og'dirib qolgan sho'rvani ichib qo'ysak bo'ladi. Na tanovul mobaynida, na undan keyin sho'rvaning qoshig'i stolga qo'yilmaydi, kosada qoladi. Sho'rvadagi go'sht – bir vaqtning o'zida ham birinchi, ham ikkinchi taomdir. Shu bois, avval sho'rvani qoshiqda tanovul qilib, keyin uning go'shtini yeyishda sanchqi hamda pichoqdan foydalanmiz. Sovuq taom sifatidami, yoki issiqmi – berilgan baliq go'shtiga pichoqni yo'latmaymiz. Undan faqat dudlangan seledka uchun ishlatamiz. Agar baliqdan tayyorlangan taomga qo'shib maxsus yemak jihozlari – kurakcha va sanchqi berilsa, unda kurakchani o'ng qo'lga, sanchqini chap qo'lga olamiz. Sanchqi yordamida go'shtni ushlab tursak, kurakcha yordamida qiltanoqlarni tozalab olamiz. Agar sanchqi ikkita bo'lsa, unda o'ng qo'ldagisi qiltanoqni ajratish uchun, chapdagsidan

go'shtni yeyish uchun foydalaniladi. Bittagina sanchqi bo'lgan taqdirida, uni o'ng qo'lga olib, chapga burda non olib, uning yordamida baliq go'shtini ushlab turib, sanchqi yordamida qiltanoq ajratiladi va yeyiladi. Agar bizning likopga butun baliq tortilgan bo'lsa, avvalida ustixondan filening yuqori qismini ajratib olamiz, so'ng umurtqadan qiltanoqni ajratib, chekkaga olib qo'yamiz, keyin esa ikkinchi qismini tanovul qilishga o'tamiz. Og'zimizga tushib qolgan qiltanoqni bildirmasdan til uchida sanchqiga qo'yamiz. Parranda sanchqi hamda pichoq yordamida yeyiladi. Bunda suyakni tozalab yeyishni ko'rsatish uchun, sanchqi bilan pichoqni o'ynataverish shart emas. Suyakda biroz go'sht qolishidan siqilmaslikka harakat qilish lozim. Uy sharoitida esa go'shtni qo'lga olish mumkin.

Sabzavotlar aralash go'sht – muammoli taom. Hozirgi kunda jahonda bu taomni tanovul qilishda bir-birini rad qiluvchi ikki tavsiya mavjud. *Birinчисiga* binoan go'shtni bo'laklarga bo'lib chiqqach, pichoqni chetlatish. *Ikkinчисiga* binoan esa bir daqiqa ham pichoqni o'ng qo'ldan, sanchqini chap qo'ldan bo'shatmaslik lozim. Birinchi qoidaga amerikaliklar amal qiladilar. Ovrupo tushunchasida bunday uslub bashanglikdan yiroqdir. Ikkinчисini tasdiqlagan holda, go'shtni sanchqini go'shtga qadagan holda pichoq bilan kesib, ushlab to'g'ridir. Kesilgan va sanchqiga qadalgan bo'lak go'sht ustiga kartoshka pyuresini qo'shib, tayyor garnirni og'zimizga solamiz. Agar, kartoshkadan tashqari yana no'xot yoki shunga o'xshash boshqa "bezovtalovchi" narsalar bo'lsa-chi? No'xot go'shtga sanchilgan sanchqida turmaydi, shuning uchun, pichoqni chetga olib, avval sanchqini o'ng qo'lga olgan holda no'xotdan ozgina tatib ko'rib, so'ng, yana sanchqini chap qo'lga olish istagi paydo bo'ladi. Nima qilish kerak?

Birinchi yo'li: sanchqi bilan go'shtni ushlab turib uning bo'lagini kesib olamiz, keyin sanchqini go'shtga qadalgan tarafini o'girib, no'xotni ilintirishga harakat qilamiz va bu vaqt davomida sanchqini chap qo'lda tutgan holda og'izga yo'naltiramiz.

Ikkinchi usul: sanchqi uchlarini yuqoriga qaratgan holda kesilgan go'shtga no'xotlarni joylaymiz. Go'shtni hammasini yeb bo'lgach, sanchqini o'ng qo'lga olib no'xotlarni tugallashga harakat qilamiz (e'tibor qiling: no'xotlarni sanchib emas, balki qoshiqqa o'xshab olinadi). Agar kartoshka butunligicha tortilgan bo'lsa uni ezib o'tirish nojoiz. Go'shtga qo'shimcha tarzda alohida idishda tortilgan salat, o'z idishidan galma-gal asosiy likopchadan olingan taom bilan birga yeyiladi. Yashil salat, imkon qadar kesilmaydi. Agar barglari haddan tashqari katta bo'lsa, sanchqi bilan kesib, unga o'rab yeyiladi.

Spagetti yoki uzun makaronlar, qovurma lag'monni chiroyli tarzda yeyish qiyin. Bu italyan taomi bilan «chiqishish» ning uch yo'li bor.

Birinчисi sanchqi bilan pichoqni qo'llashdan tarkib topgan. Qoshiqni chap qo'lda ushlaymiz. Qoshiqning uchini kosaga tushiramiz, so'ng qoshiqni tubiga qarab sanchqini makaronga o'raymiz, qoshiq bilan makaronni qolgan ulushini kesib olamiz.

Ikkinchi usul: kesish uchun mo'ljallangan sanchqi pichoqqa o'xshab ushlanadi. Sanchqi yordamida katta bo'lmagan miqdorda makaronni olib

ko'taramiz. Keyin yana sanchqini pastga tushirib o'sha makaronlarni aylantirib, sanchqiga o'rab, tezda og'zimizga solamiz.

Uchinchi usulni qo'llar ekanmiz, vertikal tarzda ushlab turilgan sanchqini makaronga sanchib, shu vaziyatda kerakli darajadagi ulushni o'rab olamiz. *Asosiy qoida:* sanchqiga ikki-uchtadan ortiq makaron olinmasligi darkor.

Shirin nonni aynan shu uchun mo'ljallangan sanchqilar bilan yeyish yaxshi. Aks holda, qoshiqchadan foydalangan ma'qul. Quruq shirin pishiriqlarni qo'lda ham esa bo'ladi.

Tilak bildirish

Mehmon sog'lig'i uchun aytilgan tilaklar. Agar mezbon biror-bir mehmon uchun tilaklar bildirsa, unda to mehmondorchilik tugagunga qadar u qolgan mehmonlarni nazardan qoldirmasligi lozim .

Mehmonlar bo'lsa, faqat kechening sababchisi uchungina tilak bildiradilar. Agar tilak uy egasiga aytilgan bo'lsa, uy bekasi ham chiroyli izhorlardan qolib ketmasligi lozim. Tilak aytilgan vaqtda dasturxon atrofida gilar uni izhor qilayotgan kishiga nisbatan hurmatini ko'rsatish uchun yemak jihozlarini likop chetiga qo'yib, o'zaro suhbatlar va tanovulni to'xtatib diqqat bilan tinglaydilar. Tilak uchun eng qulay vaqt ovqatlar orasidagi tanaffusdir, chunki bu vaqtda odamlar ovqat yeyishdan to'xtagan bo'ladi, ovqat sovumaydi va hammaning diqqati notiqda bo'ladi. Dasturxonga ovqat tortilayotgan va odamlar ishtaha bilan yeb turgan vaqtda so'z boshlamaslik kerak. Yaxshilab gapirilgan, jonli va qisqa tilak ziyofatni qizitib, jonlantirib yuboradi. Nutqning qisqa va tushunarli bo'lishi – asosiy shartdir. Tantanali qabullarda odatda, erkaklar tilakni o'rinlaridan turgan holda tinglaydilar, ayollarning turishlari shart emas. Agar notiq tilakdan oldin bokal to'ldirilgan vinoni ko'krakka qadar ko'tarib olgan bo'lsa, unda boshqa erkaklar ham xuddi shu vaziyatda turadilar. Agar u tilakdan avval bokalni qo'lga olmasa, unda boshqa erkaklar ham tinglayotganlarida xuddi shu vaziyatni saqlaydilar, faqatgina tilak nihoyasiga yetgandan so'nggina, odatda, tilak aytuvchi so'zini tugatgach, bokalni qo'lga olganda, ular bokallarni qo'llariga oladilar. O'ziga qaratilgan tilakka tilak bilan javob bermoq darkor. Tilakda aytilgan maqtovlarni ayol kishi tabassum bilan qabul qilib, boshqalar turgan bo'lsalar ham o'z joyida o'tiraveradi. Bu paytda u qo'lida vino to'ldirilgan bokalni, to tilak aytilgunga qadar ushlab turadi. Aslida, kechening sababchisi boshqalar ichmagunlariga qadar ichimlikdan ichmaydi, aks holda esa, u o'zi uchun o'zi qadah ko'tarib, nokamtarinlik qilgan bo'ladi. Stol qarshisida o'tirgan ayol bilan tilak bildirgan kishi uning nigohini *“tutib olib”* qadahni nomiga ko'tarib qo'yadi. U agar boshqalar turmasa yoki bunga bir asos bo'lmasa, o'rnidan turmaydi. Agar juftlik holi o'tirgan bo'lsa, tilak sifatida erkak bir-ikki og'iz yarim hazil so'zlar bilan, masalan, *“chiroyli ko'zlarinigiz uchun”*, *“baxtli daqiqalar uchun”* ichishga taklif qilish bilan kifoyalanadi. Ovrupo davlatlarida ba'zida tantanali tilaklardan keyin ichib bo'lgan qadahni yerga urib sindiradilar. Bizda esa biror narsani sinishi yaxshilik alomati emas. Rasmiy tushliklarda tushlik tugagunga qadar tilaklar

aytilmaydi va ular tantanali nutqlar oldidan aytiladi. Ilk tilakni soqiy aytadi, qolganlarini esa – uning ruxsati bilan bildiradilar.

Hadyalar va ularni taqdim etish etiketi

Biz o‘z xursandchiligimizni boshqalar bilan baham ko‘rishga o‘rganib qolganmiz va go‘zal urf-odatlariga ergashgan holda bir-birimizga sovg‘alar hadya etamiz. Ularning sababi hayit bayramlari, tug‘ilgan kunlar, 8-Mart, Yangi yil, Hovli to‘yi, to‘y (nafaqat yaqin qarindoshlaringiz, balki tanishlaringizniki ham bo‘lishi mumkin) munosabati bilan hadyalar orqali bizga aziz odamlarga nisbatan bo‘lgan muhabbatimizni va e‘tiborimizni namoyon etamiz. Gul, manzur shirinlik kabi arzimagan narsalar bilan ham insonni xursand qilish mumkin. Hadya qilish istagini yoshlikdan uyg‘otish, sovg‘a bera bilishga va ziyofat qilishga bolalikdan o‘rgatish lozim. Sovg‘alarni tanlashda e‘tiborli bo‘lishimiz lozim. Bunday vaziyatda sizga kashf qilish qobiliyati va xayolot, izlanuvchanlik hamda zehni o‘tkirlik kerak bo‘ladi – bir so‘z bilan aytganda nimaga qodir ekanligingizni ko‘rsatish imkoniyati paydo bo‘ladi. Bu erda did, farosat, ijodkorlik va odoblilik talab qilinadi. Sovg‘a izlashni oxirgi daqiqaqaqalarga tashlab qo‘yishni maslahat bermaymiz. Shoshilinchda sifatsiz yoki keraksiz narsani olib qo‘yish mumkin.

Sovg‘aning arzon yoki qimmatini olish har kimning imkoniyatiga bog‘liq. Haddan tashqari sahiylik qilishga hammaning ham qurbi yetavermaganidek, imkoniyat bo‘lgan hollarda xasislik qilish ham bema‘ninik hisoblanadi. Bu yerda ham kishiga bo‘lgan himmat rol o‘ynaydi.

Bayram kunlari uchun oldindan tayyorgarlik ko‘rilishi lozim: sovg‘a beriladigan odamning didi, qiziqishlarini o‘rgangan ma‘qul. Maxsus holatlar uchun: gullar (savatchada yoki qirg‘ilgan), sovg‘aga monand maxsus nashrli kitoblar, billur idish, osma soat, radiopriyomnik, qimmatli konfetlar sovg‘a qilinadi. Gastronomik turdagi (ozuq-ovqat bilan bog‘liq) sovg‘alar: tort, oliy navli choy, kofe, shokolad, uy murabbolari, pardoz anjomlari: yaxshi odekolon, loson, atir, pudra, pardoz idish, ko‘z tepasiga surtiladigan bo‘yoqlar to‘plami, nodir shampun. Yoshi kattalarga kiyim-kechak sovg‘a qilsa ham o‘rinli bo‘ladi. Masalan, otangizga do‘ppi, onangizga ro‘mol yoki chiroyli kiyimlik v.b. Sovg‘a nihoyat darajada ehtiyot bo‘lmoq kerak. Agar siz bunday narsalarni sovg‘a qilmoqchi bo‘lsangiz, avvalo uning pardoz anjomlariga allergiyasi bor-yo‘qligi hamda uning bu sovg‘alardan qay darajada foydalana olish-olmasligini bilish lozim. Kiyimlar va aksessuarlar: sharf, qo‘lqoplar, erkaklar ko‘ylagi, sumka, shippaklar, paypoqlar, ro‘mol, yenguchiga taqiladigan bezakli tugmachalar, bijuteriya, manikyur to‘plami, kichik hamyon. Jonli sovg‘alar: mushuk bolasi, kuchuk bolasi, qushlar, baliqlar bo‘lajak egalarning roziligi bilan olinadi! Ro‘zg‘orbop sovg‘alar: dazmol, termos, choynak, serviz, sochiqlar to‘plamiga ega dasturxon bo‘lishi mumkin. Komandirovka yoki sayohatdan qaytishda qarindoshlar va yaqin do‘stlarga suvenir yoki tabriknomalar sovg‘a qilinadi. Sovg‘ani siz tashakkur bildirmoqchi yoki unga bo‘lgan e‘tiboringizni ko‘rsatish niyatida qarindosh yoki tanishmi, do‘st yo begonagami – kim uchun mo‘ljallanganligiga qarab tanlaysiz. Sovg‘ani g‘arazli maqsadda qilishdan tiyilish

darkor. Hadya qilishda sovg'a kimdanligini yashirmang – bu sovg'a oluvchilarni uzoq gumonlarda qolib ketishiga sabab bo'ladi. Sovg'aning qiymati, qoida bo'yicha ahamiyat kasb etmaydi va u faqat sizning imkoniyatlaringiz bilan bog'liq. Bunda faqat qimmatbaho sovg'alarga tegishli bo'lgandagi imkoniyatlar cheklanishi mumkin: ularni sizga shu qiymat darajasida qaytara olishga qurbi yetmaydiganlarga va bundan o'zini noqulay his qiladigan odamlarga bilib turib sovg'a qilmaslik lozim. Boshqa tomondan esa o'ta arzimas sovg'a orqali siz o'zingizni haddan tashqari tejamkor qilib ko'rsatib qo'yishingiz ham mumkin. Yubiley, hovli to'yi va to'y tan'tanalarida jamoaviy tarzda qimmatbaho sovg'alar qilish an'anaviy tusga kirgan. Bolalarni xursand qilish oson – ular har qanday kitob, konfet va o'yinchoqlarga rozi bo'laveradilar. O'z hadyangiz orqali siz bolaning qiziqishlari rivojlanishiga yordam berishingiz mumkin: tennis raketkasi yoki rolik bolani sportga nisbatan bo'lgan qiziqishini paydo qiladi. Qanday hajmdagi sovg'a bo'lsa ham uni qog'oz qutiga, gulli sovg'a o'ramiga o'rab berish bolalar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bunday shakldagi sovg'anigina bolalar sovg'a deb tan oladilar. Bolalarga pul berishni tavsiya etmaymiz. Agar bu pullar kerakli narsa uchun sarf qilinsa, unda istisno bo'lishi mumkin.

Yor-do'stlarga sovg'a tanlash qiyin emas, chunki ularning didi va istagi oldindan ma'lum. Ularga har xil – ro'zg'or anjomlaridan tortib, pardozi-andoz buyumlarigacha taqdim etish mumkin.

Uylanishdan oldin hadya qilinadigan sovg'alar oddiy iltifotlilik belgisinigina bildirishi lozim.

Er-xotinlar turli xil sabablar bilan bir-biriga tez-tez sovg'alar qilishni yoddan chiqarmaliklari lozim. Asosan ular foydali sovg'alar bilan almashadilar, ayniqsa, ularga sovg'a tanlash oson, chunki bir-birlariga nima zarur ekanini hamda nimadan mamnun bo'lishlarini yaxshi biladilar. Va albatta, guldastasiz buni tasavvur qilish qiyin. Universal sovg'alardan biri – kitob. Uni istagan odamga va va har qanday xursandchiliklarda hadya qilish mumkin. Imkoni boricha sovg'abop, chiroyli bezatilgan, har qanday yangi, yaqin orada nashrdan chiqqan kitoblarni sovg'a qilish mumkin. Ayol kishini erkak kishiga bo'yinbog' sovg'a qilishiga maslahat bermaymiz (bunday sovg'a yaqin munosabatdagi kishiga beriladi turmush o'rtoq, aka-uka, o'g'il). Pardozi ashyolarini sovg'a qilish niyatingiz bo'lsa ayol kishi bilan maslahatlashish lozim. Erkaklarga shirinliklar – konfet, tort va b. narsalar kamdan-kam sovg'a qilinadi. Siz izlayotgan sovg'ani tanlashda egasining yoshiga ham e'tibor berish lozim. Bu degani yoshlar va yoshi katta uchun maxsus narsalar bor degani emas, ammo yoshi katta odamga yorqin rangdagi bo'yinbog'ni sovg'a qilish bilan uni noqulay axvolga solib qo'ymaydigan va ayol kishiga qariyalar kiyadigan matodan hadya qilib uni xafa qilib qo'ymaslik kerak. Pul berishingiz bu sizni ochiqchasiga ishbilarmonligingizdan dalolat beradi. Albatta, bunda sovg'a foydali bo'lgani bilan, u qiziqarlilik xususiyatini yo'qotadi. Bunday usullarni kamdan-kam va faqat yoshlarga nisbatan qo'llagan ma'qul (masalan, yosh oilalarga to'yana sifatida). Ko'rpa, yostiq, jild va choyshablarni faqatgina eng yaqin oila a'zolariga yoki to'yda sovg'a qilish mumkin. Hazilomuz sovg'alarga kelganda ehtiyotkor va farosatli bo'lish muhim. Sovg'alarning ba'zi turlari milliy

belgilarga egaligini yoddan chiqarmaslik joiz: Ovro‘poda dastro‘mollar janjal va ko‘z yosh timsoli, o‘zbeklarda esa yangi kelin sovg‘a qilgan dastro‘mollar yaxshi niyat kasb etadi, g‘arbda to‘ylarda o‘tkir tig‘li va kesuvchi narsalar sovg‘a qilinmaydi, bizda bu boylik ramzi hisoblanadi. Sovg‘ani berishda ham go‘zallik qoidalariga e‘tibor bilan qarab, uni yaltiroq qog‘ozga chiroyli gulli tasmalar bilan o‘rab hadya qilgan ma‘qul. Sovg‘adagi chek yoki qiymat narxini olib tashlashni unutmaslik lozim. Chek faqatgina kafolatlangan muddatga esa narsani sovg‘a sifatida hadya qilganda saqlanishi mumkin.

Sovg‘ani qay tarzda taqdim etishingiz ham muhim. Shaxsan o‘zingiz yoki boshqalar tomonidan taqdim etilishi – uni qanday yetkazishingiz ham ahamiyatga molik. Sovg‘ani o‘z vaqtida yetkazilishiga harakat qilish muhim. Sovg‘ani biron-bir joyga olib qo‘ymasdan, kiyimingizni yechgan zahoti egasiga topshirish kerak. Bir og‘iz iliq so‘z bunda katta ahamiyat kasb etadi.

Nafaqat sovg‘a qilishni, balki uni olishni ham bilish kerak. Odobli inson sovg‘aga darhol tashakkur bildirib, uni hadya qiluvchining oldida ochib, minnatdorchilik bildiradi. Olingan sovg‘ani e‘tiborsizlik bilan olib qo‘yish o‘ta madaniyatsizlikdir. Sovg‘a sizga yoqmagani taqdirda uning aybini hatto ishora yoki kinoya bilan ham bildirmaslik kerak. Har qanday sovg‘ani jilmayib olish lozim. Agar ayol kishiga gul sovg‘a qilinsa, uni darhol guldonga qo‘ygani ma‘qul, gulni olib shunchaki qo‘yib qo‘yish e‘tiborsizlikni bildiradi. Minnatdorchilikni shunday tarzda ifodalash kerakki, siz xursand bo‘lgan sovg‘adan, unchalik qiymatga ega bo‘lmagan sovg‘alarni hadya qilganlar yoki umuman taqdim qilmaganlar o‘zlarini noqulay his qilmasinlar. Agar tort yoki konfet olib kelishsa, o‘tirganlarni mehmon qilish yoddan chiqmasin. Agar ma‘lum bir sabab bilan sovg‘a olishni nomaqbul ish deb bilsangiz, undan ishonchli tarzda voz keching, lekin buni odob doirasida bajarish kerak. Ikkilanib turib, so‘ng sovg‘ani olish noto‘g‘ri. Agar kimdandir qarz bo‘lib qolishni istamaganingiz uchun hadyalar olishni qat‘ian rad qilsangiz, uni asosli tarzda sertakalluflik va odob bilan bildiring. Ammo bunda sovg‘ani qo‘ldan qaytarish baribir noo‘rinligini nazarda tutish joiz (agar bu kasbiy odob bilan bog‘liq bo‘lmasa).

Tayanch tushunchalar

Uy, uydagi iqlim, uy jihozlari, oilaviy bayram, chaqirilgan mehmon, chaqirilmagan mehmon, mezbon va mehmon etiketi, dasturxon, salfetka-sochiq, oshxona anjomlari, o‘zini tutish, uydagi erkak, uydagi ayol, sovg‘a berish, sovg‘a olish, tasodifiy tashrif, tilak bildirish.

Mavzu bo‘yicha seminar savollari

1. Sizning uyingiz.
2. Uydagi iqlim deganda nimani tushunasiz?
3. Uy jihozlarini qanday to‘g‘ri joylashtirish mumkin?
4. Qanday oilaviy bayramlar turlarini bilasiz?
5. Chaqirilgan mehmon va chaqirilmagan mehmonni kutish qoidalari haqidagi fikringiz?
6. Mehmon va mezbon etiketi.

7. Dasturxon qanday tuzaladi?
8. Dasturxon atrofida o‘zini tutish qoidalari haqida nimalarni bilasiz?
9. Uydagi erkak va ayol.
10. Sovg‘a haqida. Hadya qilish va sovg‘a qabul qilish etiketi.

ADABIYOTLAR

Asosiy:

1. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. –Toshkent.: O‘zbekiston milliy faylasuflari jamiyati. 2010.
2. Husanov B., G‘ulomov V. Muomala madaniyati. – T.: Iqtisod-moliya. 2009
3. Sattor. M. O‘zbek udumlari. – T.: Adolat.2004.
4. Hoji Muhammad Shoxmurodzoda. “Taomlanish odobi”. – T.: “Movorounnaxr” 2005
5. Odob bo‘stoni va axloq gulistoni. – T.: “Fan” 1994
6. Axmadjon. B. Islom odobi va madaniyati. – T.: Cho‘lpon. 1995.

Elektron manbalar va Internet ma’lumotlari:

1. ЭТИКЕТ от а до я. www.etiksite.ru. 11. KB.
2. Правила этикета. www.etiksite.org. 3 KB.
3. Курсы делового этикета. www.c-si.ru/groun.15.php. 17KB
4. Про ресторан – основы ресторанного дела. www.Prorestoran.com

MAROSIMLAR ETIKETI

O‘zbek xalqining qon-qoniga singib ketgan marosimlardan biri to‘ydir. To‘y qarindosh-urug‘, tanish-bilish, qo‘ni-qo‘shni, el-yurtga yoziladigan dasturxon, ularni ahillikka, mehr-oqibatli bo‘lishga undaydigan marosim hisoblanadi.

To‘ylarimiz o‘zbeklarning kimligini namoyon etuvchi o‘ziga xos bir ko‘rikdir. To‘y ham, ma’raka ham, marosim ham birinchidan shaxsiy ish emas, balki ijtimoiy hodisadir. Ikkinchidan, esa xalqimizning milliy qiyofasi va xarakteri, o‘ziga xos turmush tarzi, salohiyati, dunyoqarashi, tafakkuri, ongi va qalbi, odamgarchiligi, orzu-umidlari, fazilatu kamchiligi, bir so‘z bilan aytganda, butun borlig‘i ana shu to‘y-hashamlarda, oilaviy tantanalarda, ma’raka va marosimlarda yaqqol namoyon bo‘ladi.

O‘zbekistondagi har bir viloyat va hududda to‘y oldi va to‘y o‘tkazish marosimlari o‘zgachadir. Lekin qayerda bo‘lishidan qat’i nazar, to‘y oldi marosimlari va to‘y o‘tkazishning ham o‘z etiketi mavjud.

To‘y marosimlari sovchilik marosimi bilan boshlanadi.

Sovchilikka asosan ayol kishilar boradi. Ya'ni kuyov bo'lmishning holasi yoki ammasi, yon qo'shnisi onasi bilan birga yuradi. Sovchilikka borgan ayollar nihotda so'zamol, shirin so'z, uddaburon bo'lishlari kerak. Xonadonida bo'yi yetgan qizi bor oilalar sovchi kelishiga doimo tayyor turishlari kerak. Uy-joylar doimo toza, tartibli turishi lozim. Kim sovchi bo'lib kelishidan qat'i nazar ularni ochiq yuz bilan kutib olish kerak. Sovchilarga o'sha xonadonning oila a'zolari, oilaviy muhiti, qizning odobi ma'qul kelsa, o'sha xonadonga qayta keladilar. Qiz taraf ham birinchi kelgan sovchilarga aniq javob bermaydi. Etiket bo'yicha birinchi marotaba kelgan sovchining yoniga qizni olib kirib ko'rsatish (hatto sovchilarning iltimosiga binoan) mumkin emas. Bugungi kunda barcha qizlarimiz o'qiydi, ishlaydi – juda bo'lmaganda odobli, tarbiyali qiz sahar turib ko'chalarni supuradi – o'sha payt qizni tashqi ko'rinishini ko'rib olish mumkin.

Birinchi kelgan sovchiga qizning rasmini ko'rsatish mumkin. Sovchilarning o'zini tutishi, xatti-harakatlari yoqmagani taqdirda ham, qizning onasi tavoze' bilan qizini hali uzatmaslik bahonasini aytishi mumkin. Ikkinchi marotaba kelgan o'sha sovchilar kuyov haqidagi aniq ma'lumotlarni tashlab ketadilar. O'sha ma'lumotlar bo'yicha kuyov bo'lmishni mahalla-ko'y, ishxonasi, yor-do'stlari orqali surishtiruv ishlari amalga oshiriladi. Bularni hammasi ham odob qoidalariga binoan olib boriladi.

Ma'lumotlar yig'ib olingandan so'ng, o'rtada turgan amma yoki hola qizning yaqin qarindoshlari orqali yoki telefon orqali javob olish uchun borish mumkinligini haqida rozilik so'rab, kun belgilanadi. Sahih hadislarda yozilishicha “Qaysi bir ayolga uylanish dilga tushib qolsa, oldin uni bir ko'rishlik yomon emas”¹ deyilgan. Demak, qiz tomon to'plagan ma'lumotlari ma'qul tushsa, qiz bilan yigitni bir marotaba bir-birlariga ko'rsatishadi. Qiz va yigit o'zlarining yaqin qarindoshlari bilan uchrashuvga chiqadilar. Agar qiz bilan yigit uchrashib, bir-birlariga ma'qul bo'lgan bo'lsalar, patir sindirish marosimi o'tkaziladi. Bu marosim ham ozchilik o'rtasida bo'lib o'tadi. Bundan so'ng “oqlik berish” marosimi bo'lib o'tadi, ya'ni kuyov taraf qiznikiga “oqlik” jo'natadi. Bu marosimda ham kamchilik qatnashib, kuyov tarafdin kelinga atab yuborilgan birinchi sovg'a-salom, shirinliklar va sarponing ma'lum qismi yuboriladi va o'sha kuni tuy o'tkazish muddati begilanadi.

Juda ko'p joylarda to'ylar uy sharoitida bo'lib o'tadi. Lekin katta shaharlarda to'ylar restoran va kafelarda o'tkazilmoqda. Shuning uchun to'ylardagi dasturxon atrofidagi etiket, o'zini tutish etiketi, raqs tushish etiketi, kiyinish etiketiga qat'ia amal qilinishi lozim. Jamoada yoshi katta onaxonlar, otaxonlar borligini unutmaslik kerak. Qonuniy nikohini kechki nikoh to'yi marosimida qayd etish urf bo'lib bormoqda (shar'iy nikoh to'y egalari bilan kelishilgan vaqtda ro'yxatdan o'tkazilgandan so'ng, masjidning imom-xatibi amalga oshirishi lozim).

Kuyov navkarlar kelinning uyiga karnay-surnay sadolari ostida boradilar. Ma'lumki, karnay-surnay sadosi nikoh to'yi e'lonidir. Ushbu tadbirda yosh bolalarning qatnashishi etiket bo'yicha maqsadga muvofiq emas. Ko'p joylarda kelin salom to'y oqshomining ertasi kuni o'tkazish odatga aylangan. Bu “kelin

¹ Ахлоқ- одобга оид ҳадис намуналари. Т. “Фан” 1990. Б.24

salom” deb nomlanadi. Kelin salomda faqat yaqin qarindoshlar va yon qo‘shnilar qatnashishadi. Buning ham o‘z etiketi bo‘lib, barcha amal qilishi lozim.

Yangi chaqaloq tug‘ilishi munosabati bilan o‘tkaziladigan udum bu “Azon aytish (shar‘iy marosim) chaqaloq tug‘ilganidan 7-9 kun o‘tgach, mahalla imomi yoki ilmi yaqin qarindoshlardan biri uning o‘ng qulog‘iga azon (chap qulog‘iga takbir) aytishi bilan. Bu odat go‘dakning bokira shuuriga Alloh nomini muhrlash mazmunida talqin etilgan”¹

Aqiqa chaqaloq tug‘ilganidan keyin 7, 14, 21 - kunlarning birida o‘tkaziladi. Bir qo‘y so‘yib, uni uchga taqsimlab, bir qismini homiladan bo‘shagan ona uchun, bir qismini muhtoj oilalarga tarqatish, bir qismini ziyofatga ishlatish tavsiya etiladi.

Qovurdoq yangi bo‘shangan kelinga onasi tomonidan tayyorlab olib boriladigan taom. Qovurdoq o‘zaro mehr-oqibat va do‘stlik rishtalarining mustahkam bog‘lanishini nazarda tutib, ixcham ko‘rinishda o‘tkaziladigan marosim hisoblanadi. O‘sha kuni beshikka solish marosimini ham o‘tkazib yuborish mumkin. Bundan tashqari, sunnat to‘yi, beshik to‘yi kabi marosimlar ham bo‘lib, bularni ham ixcham va yaqin kishilar davrasida o‘tkazish maqsadga muvofiq.

Ta’ziya marosimlari etiketi

Ta’ziya – bu ko‘ngil so‘rab, yupatish demakdir. Dinimizda ta’ziya shar‘iy odat bilib, u uch kun qilib belgilangan. Ta’ziyaga borish kerak bo‘lgan inson urf-odatlarimizni hurmat qilgan holda etiket bo‘yicha kiyinishi, o‘zini tutishi, muomala qilishi lozim.

Janozada, ya‘ni ko‘mish marosimida faqat erkaklar ishtirok etadilar. Urf-odatimizga ko‘ra, mayit chiqqan xonadonda 3 kun ovqat pishirilmaydi. Bu oilaning yaqin qarindoshlari qo‘ni-qo‘shnilari tomonidan ovqat chiqariladi. Bugungi kunda o‘tkazilayotgan yigirma, qirq, yil oshi kabi marosimlar dinda asli bid‘at hisoblanadi. Lekin ota-ona ruhini shod qilib turish biz uchun farz. Buning uchun alohida marosim qilib eslashni o‘zi kifoya qilmaydi.

Hamonki, mazkur odatlarga yillar davomida xalqimiz amal qilib kelayotgan ekan, mazkur sanalarda hayr-ehson, “amri-ma‘ruf” (insonlarni yaxshilikka buyurish) sifatida, ixcham shaklda, isrofgarchiliksiz o‘tkazilsa, maqsadga muvofiq hisoblanadi. Barcha marosimlar isrofgarchiliksiz amalga oshirilishi shart. O‘zi “qo‘l uchida kun ko‘rib”, butun umri davomida yiqqan mol-u davlatini bir kunda “sochib” yuborish hech kimga baxt keltirmaydi. Biroq buning aksi bo‘lishi mumkin. Buning ustiga bunday isrofgarchiliklar iqtisodiy qiyinchilikni “ko‘tarolmay”, pul topishning nohalol yo‘llariga undashini unutmazlik lozim.

Tayanch tushunchalar

Sovchilik, unashtirish, non sindirish, to‘y, kelin salom, challar, beshik to‘y, sunnat to‘y, qovurdoq, azon aytish, aqiqa, din, ta’ziya, shar‘iy marosim, urf-odat, hayr-ehson, amri-ma‘ruf, tilovat, Qur‘on.

¹ Ислом маърифати. – Т.: “Тошкент ислом унверситети” 2005. – Б.25

Mavzu bo'yicha seminar savollari

1. Sovchilikka borish etiketi haqida nimalarni bilasiz?
2. Unashtirish marosimi u nima?
3. To'ydagi hamma rioya qilishi lozim bo'lgan etiketlar haqidagi fikringiz.
4. To'ydan keyingi kundagi marosimlar etiketi.
5. Ta'ziyada qatnashish etiketi.
6. Ta'ziya marosimlarida kiyinish etiketi.
7. Ta'ziya izhor qilish qoidalari.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: O'zbekiston, 2008.
2. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. – Toshkent.: O'zbekiston milliy faylasuflari jamiyati. 2010.
3. Aliqulov. H. Falsafiy meros va ma'naviy – axloqiy fikr rivoji. – Toshkent, Falsafa va huquq instituti, 2009.
4. Nurmatova M. shaxs kamolotida axloqiy va estetik qadriyatlar uyg'unligi. – Toshkent, Universitet, 2009.
5. Sattor. M. O'zbek udumlari. – T.: Adolat.2004.
6. Islom ma'rifati. T. 2005
7. Husanov B., G'ulomov V. Muomala madaniyati. – T.: Iqtisod-moliya. 2009
8. Javliyev. T. An'analar – hayot sabog'i. – T.: O'zbekiston. 1992.